

ВНАВНІТВО
ГРАШОТА

НОВА УКРАЇНСЬКА ШКОЛА

Олександр АВРАМЕНКО

УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА

6

УДК 375.5:821.161.2.09.+821.161.2.09](075.3)
А21

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ МОН України від 08.03.2023 № 254)*

Видано державним коштом. Продаж заборонено

УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ

Відтворюємо
прочитане

Аналізуємо
зміст та
особливості
художнього
твору

Творчо
мислимо

Гра
«Так чи ні»

Робота
в групі

Виконуємо
домашнє
завдання

Авраменко О.

А21 Українська література : підруч. для 6 кл. закл. загальн. середн. освіти / Олександр Авраменко. — Київ : Грамота, 2023. — 224 с. : іл. ISBN 978-966-349-941-3

Підручник відповідає вимогам Державного стандарту. Видання підготовлено відповідно до Модельної навчальної програми «Українська література. 5–6 класи» для закладів загальної середньої освіти (*авторський колектив: В. П. Архипова, С. І. Січка, С. Б. Шило*).

Видання містить біографічні матеріали про письменників і письменниць, відомості з теорії літератури, художні твори.

Методичний апарат підручника охоплює різнорівневі завдання, зорієнтовані на вікові особливості шестикласників і шестикласниць.

УДК 375.5:821.161.2.09.+821.161.2.09](075.3)

Дорогі шестикласники й шестикласниці!

У цьому підручнику зібрано художні твори, які збагатять вас новими знаннями, подарують багато різних емоцій, викличуть роздуми над складними ситуаціями, у які потрапляють літературні герої та героїні.

У розділі «Чарівна мелодія слова» ви дізнаєтеся, чому в новорічних піснях ластівка в Україну прилітає, для чого дівчата пускають вінки по воді в ніч на Івана Купала, а ще з хлопцями стрибають через багаття, з якої причини наші предки боялися русалок. Художні образи моря, веселки, золотоосої осені, ритмомелодика, розмаїта палітра почуттів у творах Тараса Шевченка, Лесі Українки, Ігоря Калинця, Ірини Жиленко й інших поетів (розділ «Поетичний дивосвіт») принесуть вам естетичне задоволення. А ще ви потрапите в далеке минуле... Ви ніби сядете в машину часу та перенесетеся до Києва XI–XII століття, коли ним правив князь Володимир Мономах (поема Миколи Вороного «Євшан-зілля»). Потім потрапите в епоху, коли зароджувалася козацька вольниця, познайомитеся зі своїми сміливими ровесниками Грициком і Саньком, який мав надприродні здібності, а ще — з конем Вітриком і вовком Барвінком, який розумів мову людей (повість Володимира Рутківського «Джури козака Швайки»). Дивовижні пригоди хлопчиків, які будували під свинарником метро й робили багато іншої «шкоди», не відпустять вас під час читання повісті Всеволода Нестайка «Тореадори з Васюківки» (розділ «З видимого пізнавай невидиме»). Так само герої та героїні творів Лесі Ворониної, Ярослава Стельмаха й Зірки Мензатюк поведуть вас у світ юнацьких витівок, подорожей, перемог, відкриттів — усього, що робить наше життя змістовним, цікавим і неповторним.

І як же без гумору? У розділі «Від смішного до великого» ви разом із героями й героїнями Степана Руданського, Леоніда Глібова та Павла Глазового будете розвивати свою м'язову систему, зміцнювати імунітет... Так, так, учені доводять, що сміх подовжує життя людини.

Читайте художні твори уважно, оцінюйте вчинки героїв і героїнь, обмірковуйте їхні кроки, розвивайте фантазію і збагачуйтеся знаннями, досвідом і духовністю наших митців і мисткинь.

З повагою — автор

Тема 1. Чарівна мелодія слова

§ 1–2. НАРОДНА ОБРЯДОВА ПІСНЯ, ЇЇ РІЗНОВИДИ. ВЕСНЯНКИ

Українська пісня — це геніальна поетична біографія українського народу.

Олександр Довженко

Про що ви дізнаєтеся?

- Що таке *народна пісня*, повтори й анафора?
- Навіщо наші предки в давнину топили опудало зими в річці?
- Хто такий Шум?

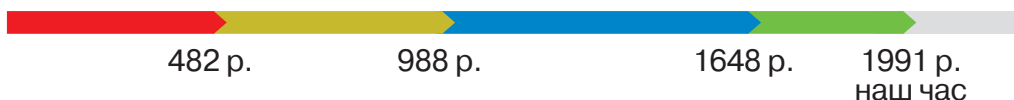
1. Роль і місце пісні в житті українського народу.

Пісня здавна супроводжувала український народ як у приватному житті, так і під час роботи. Коли народжувалася в сім'ї дитина, хтось одружувався, коли збирали врожай — українці завжди співали. У пісні поезія поєднується з музикою, слово — з ритмом.

А й справді, ви живете у світі, де співіснує безліч ритмів: клепання коси, тупіт копит, дзюрчання молока у відрі, хлюпання морських хвиль, перестук коліс поїзда, цокання годинника... І цей ритм не міг не позначитися на народних піснях, найдавніші з яких сягають дохристиянських часів, коли наші пращури ще були язичниками — поклонялися багатьом богам (Перунові — богу грому й блискавки, Дажбогові — богу сонця, Велесові — богу достатку та ін.).

Яким кольором позначено дохристиянську добу на часовій шкалі? Нагадаємо: київський князь Володимир хрестив наші землі 988 р. — понад тисячу років тому.

- НЕПРАВИЛЬНИМ є твердження
- А** і в нашому житті, і в піснях звучать різні ритми
Б народна пісня — музично-поетичний жанр фольклору
В перші пісні створено після запровадження християнства
Г наші пращури співали пісні і в приватному житті, і під час роботи

2. Виникнення народних пісень.

Як виникали народні пісні? Хтось, наділений талантом, створював пісню, яка подобалася багатьом людям. Вони її співали, щось додаючи й змінюючи. Пісні поширювалися по всій Україні й дійшли до нас. Учені налічують по двадцять і навіть сорок варіантів тієї самої пісні. Тобто в різних регіонах вона має свої особливості: частково відрізняється словами, манерою виконання та кількістю куплетів.

- Із сказаного про виникнення народних пісень можна зробити висновок, що їхньою яскравою ознакою є

А мелодійність
Б варіантність

В ритмічність
Г давність

Імена авторів народних пісень не збереглися, вони залишилися у віках. Отже, фольклорним творам властива *анонімність* (із грецьк. *анонім* — твір без зазначення автора). Звичайно ж, первинний варіант пісні й той, який дійшов до нашого часу, можуть суттєво відрізнитися, адже самі художні твори протягом віків зазнали змін. Співаючи пісні, народ щось додавав до них, замінював якісь слова, тому автором народної пісні є колектив людей. Але бувають і винятки: популярним у народі пісням «Засвіт встали козаченьки» й «Ой, не ходи, Грицю...» приписують авторство Марусі Чурай, яка жила в місті Полтаві в XVII ст.

- НЕПРАВИЛЬНИМ є твердження
  - А** народним пісням властива анонімність
  - Б** автором народних пісень є колектив людей
  - В** деяким народним пісням приписують ім'я конкретного автора
  - Г** первинний і кінцевий варіанти народної пісні зазвичай однакові
- Сформулюйте власне визначення поняття «народна пісня», скориставшись ключовими словами. Запишіть його в зошит.

Ключові слова: віршовані твори, які співають; варіантність, анонімність, колективність.

Народна пісня — це ... .

3. Народна обрядова пісня.

Про що співав народ у найдавніших піснях? Коли приходила весна, пробуджувалася земля від зимового сну, наставав час для першої оранки й сівби. Тож люди намагалися задобрити весну величальними піснями на її честь, адже від неї залежав майбутній урожай. Так народилися *веснянки*. У ті далекі часи, коли виник цей жанр пісень, люди сприймали прихід весни як боротьбу двох сил — холоду і тепла. Щоб допомогти весні подолати зиму, вони топили в річці солом'яне опудало зими або спалювали його, носили зображення сонця й водили хороводи.

Веснянки (гаївки) — закличні пісні. Ними закликають весну, прославляють її прихід та оспівують воскреслу природу, висловлюючи сподівання на добрий врожай. Також є веснянки про кохання, адже після зими краса розквітлої природи пробуджує в молоді ніжні почуття.

Улітку кипіла праця на ниві, жінці збирали врожай. Ці дієства люди супроводжували піснями, їх називають **жниварськими**. У них величали вправних жниць, перший сніп, пророкували добрий врожай чи прославляли господаря. Так, саме влітку роботи було найбільше, проте люди мріяли й про особисте життя. Дівчата думали про заміжжя, бо осінь — пора весіль. Коли наставали найкоротші літні ночі, приходило свято Купайла (Івана Купала). Звідусіль: з лісів, гаїв, берегів річок — линули **купальські пісні**.

Узимку найпопулярнішими були **щедрівки**. Їх виконували перед Новим роком, у Щедрий вечір. У цих піснях величали господаря та його родину, бажали добробуту, приплоду худоби, багатого врожаю в наступному році.

У **колядках** ушановували нове сонце, а також народження Ісуса Христа. Народні пісні були невід’ємною частиною кожного із цих свят та обрядів.

- Поміркуйте, які пісні називають **обрядовими** (або **календарно-обрядовими**). Сформулюйте правило, використовуючи ключові слова. Запишіть його в зошит.

Ключові слова: виконувати, під час обрядів, згідно з календарем.

Обрядовими називають пісні, які ... .

- У тексті про народну обрядову пісню НЕ згадано про

А колядки	В русальні пісні
Б веснянки	Г купальські пісні

Пісні розрізняють за циклами з огляду на пори року, коли виконували обряди.

Народні обрядові пісні		
зимовий цикл	весняний цикл	літній цикл
колядки щедрівки	веснянки (гаївки)	русальні купальські жниварські

4. Художні засоби.

Ана́фора й повто́р — типові для фольклорних творів художні засоби.

Теорія літератури

Ана́фора — однаковий початок віршових рядків для підкреслення важливого за змістом слова. Цей художній засіб додає твору виразності й емоційності.

Наприклад:

Ой що росте та без кореня,
Ой що біжить та без повода,
Ой що цвіте та без цвіточок?

Панночка загадок не вгадала —
 Русалка панночку залоскотала.

Повтор (рефрэн) — повторення слів, фраз, віршових рядків або строф із метою звернути на них особливу увагу читачів (слухачів) або надати мелодійності та ритмічності художньому твору, наприклад:

Добрий вечір тобі, пане господарю,

Радуйся!

Ой радуйся, земле, Син Божий народився!

Застеляйте столи та все килимами.

Радуйся!

Ой радуйся, земле, Син Божий народився!

Та кладіть калачі з ярої пшениці,

Радуйся!

Ой радуйся, земле, Син Божий народився!

5. Дослідження пісні.

- Прочитайте народну пісню «**Ой кувала зозуленька**» й дослідіть її особливості.

ОЙ КУВАЛА ЗОЗУЛЕНЬКА

Ой кувала зозуленька
 В лісі на горісі,
 Шануй мене, мій миленький,
 Як ластівку в стрісі.
 Як не будеш шанувати —
 Не будеш мя¹ мати,
 Бо я тобі не наймичка,
 Щоб в полі орати.
 Бо я ж тобі не наймичка,
 Але ж я ґаздиня.

Куди підеш, звідти прийдеши,
 Хата не пустиня.
 Ой кувала зозуленька
 У полі, у полі.
 Краще мати жінку гарну,
 Ніж сто моргів² поля.
 Бо у полі наробишся,
 Врожаю не буде,
 А як маєш файну жінку —
 Підеш межи люди³.

До речі...

Зозуля у фольклорних творах може символізувати: 1) сум і вдівство; 2) весну; 3) тугу за минулим; 4) страждання нерозважливої матері; 5) роки життя (довгий вік або смерть). Саме ця пташка першою летить у вирій та останньою звідти прилітає, бо в неї зберігаються ключі від теплих країв.

¹ *Мя* (діал.) — мене.

² *Морг* — давня міра землі, що дорівнює приблизно половині гектара.

³ *Піті межі люди* — мати повагу серед людей.

План дослідження

1. Жанровий різновид пісні «Ой кувала зозуленька».
2. Тема (величання весни чи кохання, родинні стосунки).
3. Характеристика ліричної героїні (настрій, вдача).
4. Символічне значення зозулі у творі.
5. Визначення художніх засобів: 1) повтор; 2) слова з пестливими суфіксами.

Уявіть, що ви познайомилися з ровесниками з Ірландії. Вони в захваті від ритмів пісні «Шум», яку український гурт «Go A» прославив на співочому конкурсі «Євробачення» у 2021 р. Вас попросили розповісти, про що ця пісня.

- Підготуйте розповідь про веснянку «Шум», скориставшись відомостями рубрики «До речі» та переглянувши виступ гурту «Go A» на Євробаченні.

 [YouTube Go_A-Shum-LIVE-Ukraine](#)

До речі...

Вокалістка гурту «Go A» К. Павленко за основу пісні для конкурсу «Євробачення» взяла старовинну українську пісню «Шум», а композитори І. Діденчук і Т. Шевченко осучаснили її мелодію неймовірними електронними ритмами й звуками. Цей твір у травні 2021 р. посів перше місце у світовому рейтингу «Spotify», а на ютубі кліп набрав понад 30 млн переглядів. Про що ж ця пісня, яка здобула таку популярність у світі?

Словом *шум* у давнину називали ліс. Наші предки обожнювали шум-ліс, у ньому відбувалися великі громадські дії та ритуальні ігри, а також очищення водою і вогнем. Шум-ліс, за уявленнями наших пращурів, був населений як добрими, так і злими духами. Вони інколи допомагали, а подеколи робили зло. Магічною веснянкою дівчата будили Шума (божество), щоб він розвивався в зелені, набирався весняно-літньої сили, приносив радість і відганяв усе лихе. Співаючи, вони викликали весняний рух, ініціювали прихід весни на землю.

Веснянки нерозривно пов'язані з обрядовим дійством. Їх виконували під час ритуальної процесії, ідучи вулицями села з хороводами й ігровими рухами. Узавшись за руки, дівчата то опускали їх, то піднімали догори, відтворюючи в такий спосіб колихання дерев.

Фрагмент виконання народної української пісні «Шум» на конкурсі «Євробачення-2021»

6. Завдання.

1. До зимового циклу належать пісні

- А** жнивварські
Б купальські

- В** щедрівки
Г русальні

2. Прочитайте рядки.

*На Купалу огонь крешуть,
Нехай відьми на пень брешуть;
Нехай брешуть, нехай знають,
Нехай молока не одбирають.*

У пісні використано

- А** анафору
Б гіперболу

- В** порівняння
Г персоніфікацію

3. Установіть відповідність.

Різновид обрядової пісні	Зміст
1 жнивварська	А побажання достатку в новому році
2 купальська	Б народження Ісуса Христа
3 щедрівка	В удячність за врожай
4 колядка	Г ворожіння на вінках Д величання весни

4. Як виникали обрядові пісні? Уявіть, що ви перенеслися машиною часу в далеке дохристиянське минуле й стали свідком народження колядки або купальської пісні. Опишіть «побачене».

5. Як ви розумієте слова О. Довженка, узяті за епіграф до цієї теми?

6. Потренуйтеся виразно читати веснянку «Ой кувала зозуленька».

7. Що означають слова *мя*, *газдиня*, *стріха*, *морг* у веснянці «Ой кувала зозуленька»? Як зміниться пісня, якщо замінити ці слова на сучасні літературні відповідники? Чи варто робити таку заміну?

8. Чому, на вашу думку, наш народ зберігає давні народні пісні, передаючи їх новим поколінням?

9. Складіть синквейн «Пісня».

Правила складання синквейну

Синквейн містить п'ять рядків:

1-й рядок: тема (один іменник або займенник);

2-й рядок: опис теми (два прикметники);

3-й рядок: опис дій, властивих темі (три дієслова);

4-й рядок: особисте ставлення до теми (фраза із чотирьох слів);

5-й рядок: резюме, що дає характеристику темі (одне слово).

Наприклад, синквейн «Весна»:

Весна.

Радісна, ясна.

*Освіжає, звеселяє, молодить.
Серце завмирає, дух перехоплює.
Краса.*

10. Домашнє завдання.

1. Які українські традиції та обряди ви знаєте? Опишіть одну/один із них (усно).
2. Дослідіть пісню «Ой весна, весна — днем красна» за планом.

ОЙ ВЕСНА, ВЕСНА — ДНЕМ КРАСНА

— Ой весна, весна — днем **красна**.
Що ж ти нам, весно, принесла?
— Принесла я вам літечко,
Ще й рожевую квіточку,
Хай вродиться житечко,
Ще й озимая пшениця,
І усякая пашниця.
— Ой весна, весна, ти красна́,
Що ти, весно красна, нам принесла?
— Принесла я вам літечко,
Ще й запашненьке зіллячко,
Ще й зеленую травицю,
І холодную водицю.
Принесла я вам ягнятко,
Ще й маленькеє телятко.

Зауважте!

Прикметник **красна** треба по-різному наголошувати у веснянці «Ой весна, весна — днем красна» з метою римування.

План дослідження

1. Жанровий різновид пісні «Ой весна, весна — днем красна».
2. Тема (величання весни чи кохання, родинні стосунки).
3. Характеристика ліричного героя /ліричної героїні (настрій, вдача).
4. Художні образи (рослини, тварини, пори року).
5. Визначення художніх засобів: 1) повтор; 2) анафора; 3) слова з пестливими суфіксами.

Подумайте й розкажіть

- Які цикли обрядових пісень ви знаєте?
- Як ви розумієте виділене слово в першому рядку пісні «Ой весна, весна — днем красна»?
- Що найбільше вас вразило в інформації про обрядові пісні?

§ 3–4. ПІСНІ ЗИМОВОГО ЦИКЛУ

Про що ви дізнаєтеся?

- Що таке *колядки* й *щедрівки*?
  - Чому в пісні про прихід Нового року «живе» ластівка?
  - Яку мелодію до української обрядової пісні знає весь світ?
- Розгляньте подану репродукцію картини та дайте відповіді на запитання.

1. Обрядові діяства в живописі.

О. Кваша. Коляда

- Кого відтворила художниця на репродукції картини?
- Що персонажі тримають у руках?
- Яке свято зображено?

А Щедрий вечір
Б Зелену неділю

В Івана Купала
Г Різдво

2. Улюблене свято дітей.

День святого Миколая — одне з перших зимових свят, яке дуже люблять діти, адже Миколай приходить із подарунками.

Святий Миколай — один із найшанованіших в Україні християнських святих, його ще називають *Чудотворцем*. Народився в заможній сім'ї. Коли його батьки померли, він роздав увесь спадок бідним. Миколай Чудотворець опікувався хворими, бідними й знедоленими людьми, а особливо — маленькими дітьми. Тож народ склав величальні пісні на його честь.

Ось одна з пісень, яку виконують у День святого Миколая.

ОЙ ХТО, ХТО МИКОЛАЯ ЛЮБИТЬ

Ой хто, хто Миколая любить,
Ой хто, хто Миколаю служить, —
Тому, святий Миколай,
На всякий час помагай,
Миколаю!

Ой хто, хто спішить у твої двори,
Того ти на землі й на морі
Все хорониш¹ від напасті,
Не дозволиш в гріхи впасти,
Миколаю!

Твій покрів — нам оборона,
Від усіх бід охорона.
Не дай марно нам пропасти,
Ворогам у руки впасти,
Миколаю!

- Як ви зрозуміли зміст пісні? За потреби скористайтеся опорними словами.
Опорні слова: духовний зв'язок із вірянами, захист від лиха, календарно-обрядова пісня, зимовий цикл, величальний характер.
- Укрпошта випустила кілька марок до цього свята. Розгляньте їх і розкажіть, яка вам найбільше сподобалася. Чим саме?

Марки (2002, 2006, 2014 рр.), присвячені Дню святого Миколая

До речі...

За традицією вночі святий Миколай залишає чемним дітям подарунки під подушками. Напередодні свята діти пишуть йому листи зі своїми побажаннями та вкидають їх у поштову скриньку або кладуть за вікно.

¹ Хороніти — тут: охороняти.

Чемні дітлахи знаходять під подушкою подарунків, а неслухняні — прутика. Ця різка слугує своєрідним попередженням дитині, що треба подумати над своєю поведінкою, виправитися.

3. Колядки.

Головне свято зими в християн — *Різдво*. Його здавна відзначають за спеціальним сценарієм, супроводжуючи величальними піснями — *колядками*. У них прославляють народження Ісуса Христа, бажають здоров'я, успіху й процвітання родині, а ще — урожаю на ниві та великого приплоду худоби. Спочатку колядки супроводжували язичницькі обряди Коляди, що пов'язані з ушануванням новонародженого сонця. 21 грудня найкоротший день у році, а потім він починає поступово збільшуватися, сонце повертає на літо. Це свято символізує перемогу світла над темрявою, життя — над смертю. Щойно на небі сходилася зоря, колядники ходили від хати до хати, щоб сповістити про народження нового сонця, і зображення цього божества (Різдвяну зірку) носили із собою. Ця традиція збереглася й до сьогодні. Заходили у двір, будили господаря та співали колядки. Найпопулярніші з-поміж них — «*Нова радість стала*» й «*Добрий вечір тобі, пане господарю!*».

НОВА РАДІСТЬ СТАЛА

Нова радість ста́ла, яка не бувала:
 Над верте́пом звізда́ ясна світлом засіяла.
 Де Христос родився, з Діви воплотився,
 Як чоловік пеленами убого повівся.
 Пастушкі з ягня́тком перед тим Дитя́тком
 На колінця припадають, царя-Бога вихваляють.
 Ой ти, Царю, Царю, Небесний Владарю,
 Даруй літа щасливі́ї цього дому господарю.
 Цього дому господарю й цій госпо́діні,
 Даруй літа щасливі́ї нашій Україні.

До речі...

Зірка — традиційний предмет різдвяного обряду колядування, пов'язаний із народженням Ісуса Христа.

Християнська зірка восьмикутна. Задовго до прийняття християнства вона символізувала Сонце, яке після дня зимового сонцестояння повертає на весну, аби дати природі шанс на нове плідне життя. Тому її виготовляли так, щоб оберталася та нагадувала сонце протягом року.

Колядки сповнені святкового настрою та урочистості: наша уява малює ясну зірку, радість навколо, Діву Марію, яка тримає на руках маленького Ісуса. Епітети *ясна зізда, літа щасливії* додають образності, повтори *даруй літа щасливії, цього дому господарю* привертають увагу до побажань, а також ритмізують рядки колядки.

ДОБРИЙ ВЕЧІР ТОБІ, ПАНЕ ГОСПОДАРЮ!

Добрий вечір тобі, пане господарю,
Радуйся!
Ой радуйся, земле, Син Божий народився.

Застеляйте столи та все килимами,
Радуйся!
Ой радуйся, земле, Син Божий народився.

Та кладіть калачі з ярої пшениці,
Радуйся!
Ой радуйся, земле, Син Божий народився.

Бо прийдуть до тебе три празники в гості,
Радуйся!
Ой радуйся, земле, Син Божий народився.

Ой перший же празник — то Різдво Христове,
Радуйся!
Ой радуйся, земле, Син Божий народився.

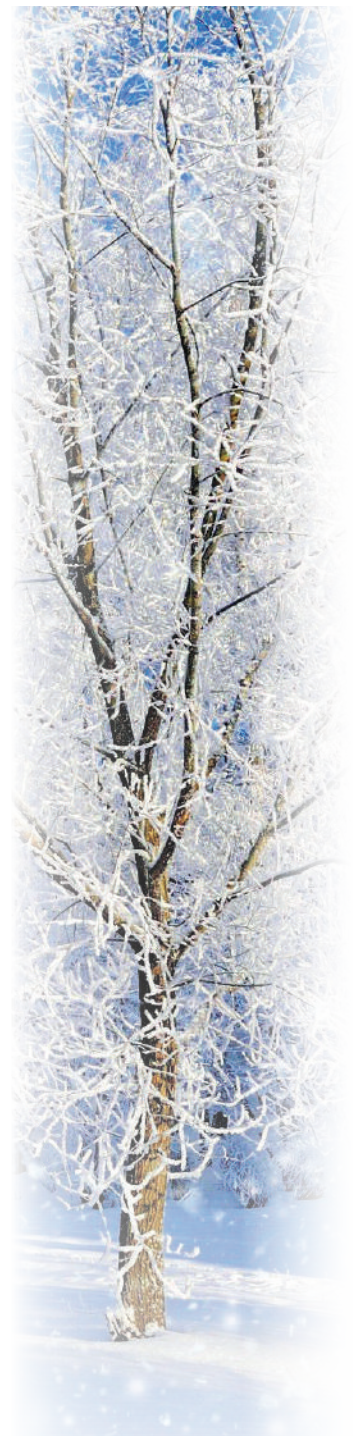
А другий же празник — Василя святого,
Радуйся!
Ой радуйся, земле, Син Божий народився.

А третій же празник — Святе Водохреща,
Радуйся!
Ой радуйся, земле, Син Божий народився.

А що перший празник зішле тобі віку,
Радуйся!
Ой радуйся, земле, Син Божий народився.

А що другий празник зішле тобі щастя,
Радуйся!
Ой радуйся, земле, Син Божий народився.

А що третій празник зішле всім нам долю,
Радуйся!
Ой радуйся, земле, Син Божий народився.

Зауважте!

Здавна українці використовували етикетну формулу вітання в називному відмінку: **«Добрий вечір тобі, пане господарю!»**, а не *Доброго вечора!* Мовознавці радять уживати саме форму називного відмінка, як у колядках. У такий спосіб ми зберігаємо давню мовну традицію. Так само форму називного відмінка використовуємо у формулах: **Добрий день! Добридень! Добраніч!** Лише вранці усталася форма родового відмінка: **Доброго ранку!**

4. Щедрівки.

Щедрівки — старовинні обрядові величальні пісні, які виконують у Щедрий вечір. Мета цього свята — ублагати духів неба й землі сприяти в господарстві наступного, нового, року. Обов'язковими персонажами святкового дійства, під час якого виконували щедрівки, були Маланка (дочка богині Лади) і Василь (місяць). Чому ж у щедрівках, які виконують зимою, іноді наявний образ ластівки? Хіба вона не навесні прилітає? Так, навесні, але... Колись наші предки святкували язичницький новий рік 20 березня, під час весняного рівнодення. Тому саме ластівка приносила звістку про Новий рік. Ось чому в щедрівках згадувалося про поле, квіти, приліт ластівки...

ЩЕДРИК, ЩЕДРИК, ЩЕДРІВОЧКА

Щедрик, щедрик, щедрівочка,
Прилетіла ластівочка.
Стала собі щебетати,
Господаря викликати:

— Вийди, вийди, господарю,
Подивися на кошару.
Там овечки покотились,
А баранці народились.

А ягнички-клаповушки
Скачуть собі кругом грушки.
А баранці-круторіжки
Скачуть собі край доріжки.

5. Найпопулярніша новорічна мелодія.

Однією з найвідоміших новорічних мелодій у всьому світі є композиція **«Щедрик» М. Леонтовича**. Вона лунає в кінофільмах «Сам удома», «Міцний горішок», «Гаррі Поттер», «Сімейка Адамсів» та ін.

- Прослухавши класичний варіант цієї мелодії та її сучасні обробки, розкажіть, яка з них вам найбільше до вподоби. Чим саме?

 YouTube Хор імені Г. Верьовки. Щедрик
Щедрик — Тіна Кароль
Carol of the bells — must see Christmas Video
Pentatonix — Carol of the bells

Поміркуйте, чому саме остання обробка «Щедрика» набрала близько 180 млн переглядів у ютубі.

6. «Сійся, родися, жито, пшениця...»

Наступного ранку після Щедрого вечора, а іноді й уночі хлопці та чоловіки проводили ритуал засівання. Його супроводжували *засівальними (посівальними) віншуваннями*. Під час обряду засівальники імітували магичні сільськогосподарські дії — засівали й посипали двір і дім зернами різних злаків, а також співали пісень, бажаючи родині щедрих урожаїв і достатку. Цей жанр усної народної творчості називають *віншуванням*, оскільки в ньому віншують (вітають) господаря.

ЗАСІВАННЯ

Сійся, родися, жито, пшениця,
Сійся, родися, всяка пашниця.
Коноплі — під стелю, а льон — по коліна,
Щоб у вас усіх голова не боліла.
Сиплю на вас жито,
Щоб добре було жити.
Ще й пшеницю яру,
Щоб завжди були в парі.
Сиплю на вас просо,
Щоб жилося краще, ніж досі.
Сиплю на вас овес,
Щоб вами гордився рід увесьь.
Сійся, родися серед народу,
Віра, надія, любов і згода,
Щоб в дні тривоги стояли люди
Серце при серцю і груди при грудях.
Щоб в хвилі смутку чорні зневіри
Шукали сонця крізь хмари сірі.
А навіть в бурі, як громи грають,
Не потрапляли в кігті відчаю.
Сійся, родися скрізь по Україні,
Наука ясна, чисте проміння.

Гра «Так — ні»

1. Засівальні віншування виконують на Різдво.
2. Здавна засівали лише дівчата.
3. У засівальних творах бажають добробуту господарю.
4. Чи можна засівальні пісні вважати різновидом колядок.
5. Ритуал засівання проводили ввечері.
6. Засівальники посипали двір і дім різними злаками.
7. Хлопці й чоловіки бажали господарям щедрих урожаїв і достатку.
8. Засівальні віншування належать до весняного циклу.
9. Засівальні віншування мають позитивний настрій.

7. Завдання.

1. Василь і Маланка — обов'язкові персонажі свята, що супроводжується

- А** колядками
- Б** щедрівками
- В** веснянками
- Г** посівальними віншуваннями

2. Народження нового Сонця символізує

- А** Василь
- Б** Маланка
- В** пшениця
- Г** різдвяна зірка

3. Прочитайте рядки.

*Щоб в хвилі смутку чорні зневіри
Шукали сонця крізь хмари сірі.*

В уривку використано

- А** персоніфікацію
- Б** порівняння
- В** гіперболу
- Г** анафору

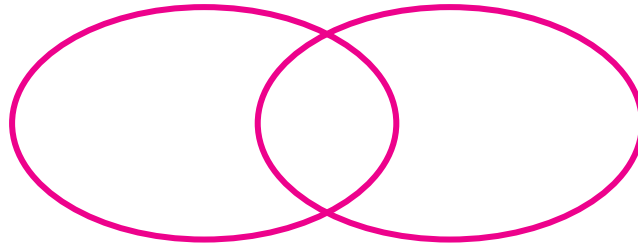
4. Що ви знаєте про святого Миколая? За що його люблять діти?
5. Що таке *анафора*? Знайдіть її в пісні «Ой хто, хто Миколая любить».
6. Хто такий *Коляда*? Про що співають у колядках?
7. Поясніть наявність образу ластівки в щедрівках — піснях, що виконують під час зимових обрядів.
8. Які рухи роблять щедрувальники під час виконання засівальних обрядів? Що вони означають?

9. «**Діаграма Венна**». Намалюйте в зошиті перетнуті кола й заповніть їх спільними (у перетині кіл) і відмінними ознаками.

колядки

щедрівки

Ознаки: Різдво, Новий рік, Щедрий вечір, народження Ісуса Христа, ушавлення господаря, обрядова пісня, зимовий цикл, Різдвяна зірка, Василь і Маланка, ластівка, побажання добробуту.

10. **Домашнє завдання.**

1. Вивчіть напам'ять одну з пісень зимового циклу (*на вибір*).
2. Опишіть обряд колядування або щедрування на основі власного досвіду чи з розповіді старших (*письмово*).
3. Розгляньте ілюстрації і знайдіть на них три відмінності. Які із цих відмінностей не відповідають обрядам і пісням зимового циклу?

Подумайте й розкажіть

- Чим колядки відрізняються від щедрівок?
- Що ви знаєте про Різдвяну зірку?

§ 5–6. ПІСНІ ЛІТНЬОГО ЦИКЛУ

Про що ви дізнаєтеся?

- Які пісні називають *русальними*, *купальськими* й *жнивварськими*?
- Чому наші пращури боялися русалок?
- Навіщо хлопці і дівчата стрибають через багаття на свято Івана Купала?

1. Русальні пісні.

Хто такі *русалки*? У слов'янській міфології русалками називали богинь земної води, які живуть на дні водоймищ. У них гарне довге блакитне чи синє волосся, зелені або чорні очі, пухнасті вії. На перший погляд, русалки радісні й безтурботні, але доля їхня сумна. За повір'ям, пальці на їхніх ногах з'єднані перетинкою, як у гусей. Русалку може побачити лише щаслива людина. Якщо вона комусь розкаже про це, то з нею станеться велике лихо. Місяць — їхнє сонце, тому найбільше русалок з'являється ясної місячної ночі на Святому тижні (перед Зеленими святами). У цей час вони виходять на берег, щоб трохи просохнути. Русалки полюють за гарними парубками, заманюючи їх чудовими піснями. Спіймавши, залоскочують хлопця до смерті, а потім затачують у воду. Щоб уберегтися від русалок, потрібно було носити обереги — часник або полин.

Але русалки приносили не тільки лихо. За уявленнями наших пращурів, вони могли й подбати про людину: уберегти її від хвороби, а поле — від стихії.

Здавна вважали, що люті вітри та зливи — це робота русалок. Щоб визріла пшениця й дала багатий урожай, потрібна тиха й тепла погода з невеликими дощами. Тож люди проводили обряди проганяння (проводів) русалок. Це дійство відбувалося під час русального тижня (кінець травня — початок червня). Його супроводжували *русальними піснями* («Проведу я русалочки до бору»).

ПРОВЕДУ Я РУСАЛОЧКИ ДО БОРУ

Проведу я русалочки до бору,
Сама вернуся додому!
Проводили русалочки, проводили,
Щоб до нас вже русалочки не ходили,
Да нашого житечка не ламали,
Да наших дівочок не лоскотали,
Бо наше житечко в колосочку,
А наші дівочки у віночку.

А ще в цих піснях величали рослинність, ушановували русалок, висловлювали прохання дати їм сорочку, бо в них не було одягу («У ржі на межі»).

У РЖІ НА МЕЖІ

У ржі на межі, на кривій березі
Там сиділа русалка.
Просила русалка у дівочок сорочки:
— Ви, дівочки, подружки,
Да дайте мні сорочки,
Хоча худенькую, да аби біленькую,
Хоч не біленькую, да тоненькую!

У русальний тиждень нікому — ні хлопцям, ні дівчатам — не можна було купатися в річці, бо русалки залоскочуть до смерті («*Ой біжить, біжить мала дівчина*»).

ОЙ БІЖИТЬ, БІЖИТЬ МАЛА ДІВЧИНА

Ой біжить, біжить мала дівчина,
А за нею да русалочка:
— Послухай мене, красная панно,
Загадаю лиш три загадочки.
Як угадаєш — до батька пуцу,
Не угадаєш — з собою візьму.
Ой що росте та без кореня,
Ой що біжить та без повода,
Ой що цвіте та без цвіточок?
Панночка загадок не вгадала —
Русалка панночку залоскотала.

- Правильним є твердження
  - А** зорі для русалок — це сонце
  - Б** русалки могли приносити як шкоду, так і добро
  - В** русальний тиждень припадав на кінець червня — початок липня
  - Г** у русальний тиждень лише хлопцям не можна було купатися в річці

До речі...

За народними уявленнями, русалки — це дівчата або молоді жінки, які втопилися під час купання. Місяць і зорі викликають русалок із води. Вийшовши на берег, вони сідають і розчісують своє довге волосся або беруться за руки й водять дивовижні, з таємничим шепотом хороводи. Іноді русалки гойдаються на гілках, співаючи пісень.

2. Купальські пісні.

На свято Купала¹ хлопці розводили вогонь і стрибали через нього разом із дівчатами, співаючи

¹ *Купáло* (або *Купáйло*) — дохристиянський бог земних плодів, йому приносили в жертву хліб — головний плід землі.

пісень. Вогонь мав горіти високо, символізуючи єднання землі з небом. Обряд перестрибування через багаття означав очищення, а також перехід юнаків у доросле життя, адже хлопці, які проходили через вогонь, уже могли одружуватися. Після цього молодь ішла до лісу шукати цвіт папороті. А ще в цей день дівчата плели вінки й пускали їх на воду. Вінок у купальських піснях символізує річний коловорот, сонячне світло, безкінечність, а також дівочу долю. Щоб забезпечити добрий урожай на майбутній рік, молодь спалювала на вогнищі опудало Купала. Пісні, що супроводжували всі ці обряди, називають *купальськими*.

У піснях «*Заплету віночок*» і «*Ой вінку мій, вінку*» дівчина плете квіткову прикрасу, сподіваючись на світле майбутнє та щасливу долю. Здавна вірили, що вінок впливає на приватне життя дівчини. Плетіння вінків було цілою наукою. Обов'язково їх прикрашали вічнозеленим барвінком і пахучою м'ятою — символом молодості та здоров'я. Для свого коханого дівчина бажає одягнути все найкраще, «*золотом взолотити*», «*м'ятою обвити*». Тон пісень радісний, проте трохи збентежений.

До речі...

За повір'ям, папороть цвіте лише один раз на рік — у ніч на Івана Купала. Той, хто знайде й зірве цвіт папороті, обов'язково буде щасливим.

ЗАПЛЕТУ ВІНОЧОК

Заплету віночок,
Заплету шовковий
На щастя, на долю,
На чорнії брови.

Ой пуцу віночок
На биструю воду
На щастя, на долю,
На милого вроду.

Ой полинь, віночку,
Прудко за водою
На щастя, на долю
Милому зо мною.

І. Соколов. Дівчата ворожать у ніч на Івана Купала

- НЕПРАВИЛЬНИМ є твердження

- А** пісню «Заплету віночок» виконують хлопці на свято Купала
- Б** цей фольклорний твір належить до літнього циклу
- В** вінок у пісні символізує дівочі сподівання
- Г** третій рядок кожної строфи є повтором

До речі...

Як утворилося ім'я **Іван** у язичницького божества Купала, може розповісти історія християнської церкви. Саме в IV ст. цей день вона проголосила святом народження Івана Хрестителя — предтечі Ісуса Христа. Унаслідок християнізації у світі язичницьке найменування Купала поєдналося з християнським ім'ям Іван.

ОЙ ВІНКУ МІЙ, ВІНКУ

Ой вінку мій, вінку, хрещатий¹ барвінку!
 А я тебе плела вчора до вечора.
 Виси, мій віночку, на злотім кілочку,
 На злотім кілочку, шовковім шнурочку.
 А матінка взяла, миленькому дала.
 Якби була знала, ще б краще 'го² вбрала,
 Злотом взолотила, м'ятою обвила.

- *Хрещатий барвінок, золотий кілочок, шовковий шнурочок* — приклади
  - А** персоніфікації
  - Б** порівняння
  - В** гіперболи
  - Г** епітета

¹ *Хрещатий* — у формі хрестика (листя барвінку подібне до хреста).

² *Го* (діал.) — його.

КУПАЙЛО, КУПАЙЛО

— Купайло, Купайло,
— Де ти зимувало?
Зимувало в лісі,
Ночувало в стрісі;
Зимувало в пір'ячку,
Літувало в зіллячку.

Обряд перестрибування через багаття, що символізує єднання землі і неба, і досі проводять в Україні на свято Івана Купала.

- Поміркуйте, якими мають бути заходи безпеки, адже вогонь іноді приносить людям біду.

3. Жниварські пісні.

Літо в Україні завершується збиранням урожаю. Здавна наші пращури висловлювали вдячність природі за її дари, співаючи величальних пісень, які називають *жниварськими*. День закінчення жнив¹ перетворювався на свято завершення польових робіт. Воно супроводжувалося цікавими діями й піснями. Женці залишали в полі жито, яке називали *бородою*. Дівчата сплітали вінок із жита чи пшениці, уплітали в нього маки, волошки, калину, одягали його на найкращу жницю, і вона в парі з хлопцем, який ніс останній сніп, ішла на чолі громади до двору хазяїна. Дорогою співали пісень, якими вшановували обжинковий вінок. Потім дівчина передавала його в руки хазяїну, а громада просила за нього викуп. Після цього господар запрошував женців до хати, де пригощав їх усілякими стравами, а вінок вішав на стіні, де він зберігався до осені, щоб з його зерна розпочати сівбу озимини.

МАЯЛО ЖИТЕЧКО, МАЯЛО

Маяло житечко, маяло,
Як у полі стояло,
А тепер не буде маяти,
А буде в **стодолі** лежати.
До межі, женчики, до межі,
Бо мої пиріжечки у **діжі**.
До краю, **женчики**, до краю,
То я вам пиріжечка **покраю**.
Котився віночок по полю,
Просився у женчиків додому:

¹ Жнивá — пора збирання хлібних рослин; урожай.

— Возьміте мене, женчики, з собою
 Та занесіть мене до господаря в стодолу,
 Бо я вже в чистім полі набувся,
 Буйного вітречку начувся.
 Од ясного сонечка нагрівся,
 А дрібного дощичку напився;
 Нехай же я в стодолі одпочину,
 Поки вивезуть знову на ниву.

ТАМ У ПОЛІ КРИНИЧЕНЬКА

Там у полі криниченька,
 Навколо пшениченька.
 Там женчики жали,
 Золоті серпи мали,
 Срібнії юрбчки,
 Що в'язали снопочки.

Добрії були женці —
 Дівчата й молодиці.
 Дівчата — косаті,
 А хлопці — вусаті,
 Молодиці — білолиці.

- Складіть і запишіть у зошит короткий тлумачний словник, поєднавши виділені слова в піснях та їхні тлумачення з довідки. Поставте виписані слова в початкову форму (*маяло — маяти, женчики — женчик*).

Тлумачення:

- загострена паличка, за допомогою якої в'язуть снопи;
- зрізати біля кореня стебла хлібних рослин;
- порізати щось повністю на багато частин;
- той, хто зрізає стебла хлібних рослин;
- будівля для зберігання снопів і сіна;
- дерев'яна циліндрична посудина;
- колихатися від вітру.

4. Завдання.

1. Русальною є пісня

- А** «Там у полі криниченька»
Б «Ой вінку мій, вінку»

- В** «Заплету віночок»
Г «У ржі на межі»

2. Послідовність літніх обрядів правильно подано в рядку

- А** стрибання через вогонь — проводи русалок — плетіння обжинкового вінка
Б проводи русалок — плетіння обжинкового вінка — стрибання через вогонь
В стрибання через вогонь — плетіння обжинкового вінка — проводи русалок
Г проводи русалок — стрибання через вогонь — плетіння обжинкового вінка

3. Увідповідніть жанр обрядової пісні з її мотивом.

Жанр обрядової пісні	Мотив
1 русальна	А величання весни
2 купальська	Б прохання дати сорочку
3 жнивварська	В удячність природі за її дари
	Г сподівання дівчини на щасливу долю

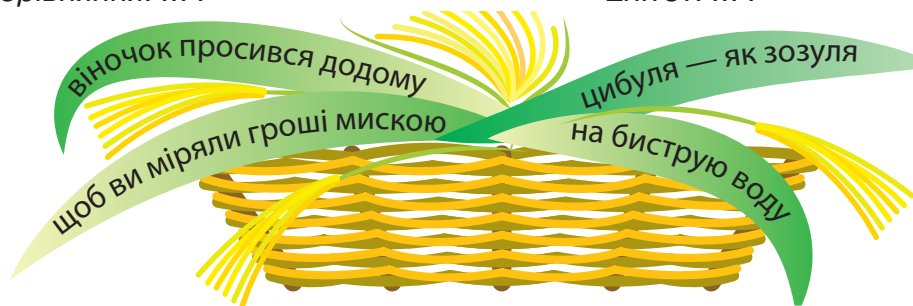
4. Які художні образи властиві русальним пісням? Розкажіть про них.
5. Що символізують *вогнище, обряд стрибання через нього, вінок, барвінок і м'ята* в купальських піснях?
6. Опишіть обряди, якими наші пращури супроводжували збирання врожаю.
7. Знайдіть приклади використання зменшувально-пестливих суфіксів в обрядових піснях літнього циклу. Розкажіть, яку роль відіграють ці суфікси.
8. Виберіть із карти розуму «Тропи» приклади художніх засобів і запишіть їх у зошиті у відповідному рядку.

Персоніфікація: ...

Гіпербола: ...

Порівняння: ...

Епітет: ...

9. Домалюйте карту розуму «Тропи» в зошиті. Зобразіть на гілках (на місці крапок) предмети, з якими асоціюються приклади тропів (художніх засобів).

на биструю воду

цибуля — як зозуля

.....

.....

ТРОПИ

.....

.....

віночок просився додому

щоб ви міряли гроші мискою

10. Домашнє завдання.

1. Вивчіть напам'ять одну з обрядових пісень літнього циклу (*на вибір*).
2. Створіть у мінігрупах презентацію про розваги молоді на Івана Купала. Використайте світлини й репродукції картин, звукові записи пісень.
3. Створіть і запишіть рекламу до однієї з обрядових пісень літнього циклу (3–4 речення).

Подумайте й розкажіть

- З яким кольором у вас асоціюється кожний жанровий різновид пісень літнього циклу?
- Що таке *борода* в жнивварських піснях?
- Навіщо дівчата пускали вінки по воді купальської ночі?

§ 7. НАРОДНІ КОЛИСКОВІ ПІСНІ

Про що ви дізнаєтеся?

- Що таке *колискова*?
- Які тваринки «живуть» у колискових піснях?
- Яку мелодію мають ці пісні?

1. Колискові пісні.

Одна з перших пісень, яку чує людина у своєму житті, — колискова. Її співають, коли заколискують дитину, аби її приспати.

ОЙ ТИ, КОТЕ, КОТОЧОК

Ой ти, коте, коточок!
Не ходи рано в садочок,
Не полохай дівочок,
Нехай зів'ють віночок
Із рутоньки, із м'ятоньки,
З хрещатого барвіночку,
Із запашного василечку.
Ой спи, дитя, до обіду,
Покіль мати з міста прийде
Да принесе три квіточки:
Ой перву зросливу,
А другу сонливу,

А третю щасливу.
Ой щоб спало, щастя знало,
Ой щоб росло, не боліло,
На серденько не кволіло.
Сонки-дрімки в колисоньку,
Добрий розум в головоньку,
А рісточки у кісточки,
Здоров'ячко в сердечко,
А в ротик говорушки,
А в ніженьки ходусеньки,
А в рученьки ладусеньки.

Г. Вероцька. Колискова

2. Жанрові ознаки колискових пісень.

- Розкажіть про колискові пісні, перетворивши матеріал таблиці на текст-розповідь.

Термін	колискова (або колисанка)
Виконавець	батьки, але найчастіше мама
Зміст пісень	висловлення своєї любові до дитини; роздуми про її майбутнє; побажання, щоб вона виросла доброю, сильною, розумною, красивою, працьовитою, здоровою
Мелодія	проста, легка, з розміреним ритмом, що нагадує гойдання колиски
Манера виконання	спокійний, тихий голос, що може переходити в шепіт
Герої/героїні колискових	дитина, якій співають пісні; котики-воркотики, пташки й інші свійські тварини, що мають м'яку шерсть і спокійний характер
Художні засоби	слова з пестливими суфіксами, епітети, повтори

3. Ілюстрування колискових пісень.

- Складіть мозаїку з образів, які можна використати для ілюстрування колискових пісень. Обґрунтуйте свій вибір.

4. Дослідження художнього твору.

- Прочитайте пісню «**Ой ну, люлі, дитя, спать**» і дослідіть її за планом.

ОЙ НУ, ЛЮЛІ, ДИТЯ, СПАТЬ

Ой ну, люлі, дитя, спать!
 Пішла мати жито жать
 Та й вижала три квітки:
 Що первую сонливу,
 А другу дрімливу,
 А третю щасливу.
 Ой щоб воно спало,

Щастя-долю мало,
 І добрую годину
 На малую дитину.
 Ой щоб воно спало
 І спати хотіло,
 Як квіт, червоніло.

План дослідження

1. Визначте жанровий різновид пісні.
2. Розкажіть, про що вона (мотиви твору).

3. Назвіть героїв/героїнь твору.
4. Охарактеризуйте художні образи.
5. Визначте художні засоби.

5. Завдання.

1. Спільним для колискових «Ой ти, коте, коточок» і «Ой ну, люлі, дитя, спать» є всі названі ознаки, ОКРІМ
  - А** використання слів із зменшувально-пестливими суфіксами
  - Б** належність до жанру колискових пісень
  - В** художній образ котика
  - Г** образи трьох квіток
2. У колисковій «Ой ти, коте, коточок» немає художнього образу

А хрещатого барвіночку	В садочку
Б житнього поля	Г віночка
3. *Хрещатий барвіночок, запашний василечок* — це приклади

А персоніфікації	В гіперболи
Б порівняння	Г епітета

4. Розкрийте значення слів *колисати, колиска, колискова*. Що в їхньому лексичному значенні спільного?
5. Яке символічне число обіграно в колискових «Ой ти, коте, коточок» і «Ой ну, люлі, дитя, спать»? Знайдіть фрагменти з ним в обох піснях і визначте спільне й відмінне.
6. Чому в колискових є багато слів із зменшувально-пестливими суфіксами? Знайдіть приклади таких слів.
7. Поміркуйте, чому в колискових живуть образи ніжних тварин, приемних на дотик, з м'якою шерстю.
8. Опишіть мелодію та манеру виконання колискових пісень.

9. Складіть і запишіть синквейн «Колискова».

10. Домашнє завдання.

1. Напишіть вільне есе, виклавши в ньому емоції, які викликають колискові у вашій уяві.
2. Перегляньте кліп до колискової «Гойда, гойда-гой, ніченька іде» у виконанні Н. Матвієнко. З'ясуйте, якого персонажа, що є в кліпі, немає в тексті колискової. Опишіть його.

 YouTube *Колискова. Співає Н. Матвієнко*

Подумайте й розкажіть

- Що найбільше вам запам'яталося в колискових піснях?
- Чому в них багато слів із зменшувально-пестливими суфіксами?
- Що ви не зрозуміли під час вивчення теми «Народні колискові пісні»?

§ 8–11. ПІСНІ ЛІТЕРАТУРНОГО ПОХОДЖЕННЯ

Про що ви дізнаєтеся?

- Що таке *гімн*? Коли й де він виник?
  - Які твори називають *піснями літературного походження*?
  - Що таке *тан*?
- Прочитайте уривок із пісні.

1. Пісні літературного походження.

Рідна мати моя, ти ночей не доспала,
Ти водила мене у поля край села,
І в дорогу далеку ти мене на зорі проводжала,
І рушник вишиваний на щастя дала...

Чимало людей знають слова цієї пісні. Можливо, і ви її вже чули. Буває так, що якусь пісню любить і співає багато людей, але хто її автор, відомо не всім. Такі твори називають *народними піснями літературного походження*. Справді, «Пісня про рушник» нагадує народну пісню: у ній легка та проста рима; художні образи матері, рушника, дороги й зорі; постійні епітети (*далека дорога, рушник вишиваний*). Проте в цієї воістину народної пісні є автор, його ім'я — Андрій Малишко. Отже, *літературною* називають пісню, слова якої написані конкретною людиною.

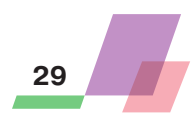
Багато літературних пісень стали народними, а саме: «Ще не вмерла України...» П. Чубинського, «Молитва» О. Кониського, «Ой у лузі червона калина похилилася» С. Чарнецького та Г. Труха, «Як тебе не любити, Києве мій» Д. Луценка та ін.

2. Народження гімну.

Пісня «Ще не вмерла України...» відома передусім як Державний Гімн України.

Гімн — це урочиста пісня. Він зародився ще в Стародавній Греції як хвала на честь богів. Гімни бувають державні, релігійні, на честь видатних подій чи героїв. Їх виконують під час урочистих подій.

Слова пісні «*Ще не вмерла України...*» (1862) написав *П. Чубинський*, а мелодію до неї створив композитор *М. Вербицький*. У той час Україна не мала своєї державності: її землі входили до складу різних імперій. З 1918 р. цю пісню виконували вже як Державний Гімн Української Народної Республіки. За радянських часів її заборонили, але з відновленням незалежності нашої держави пісню повернули до життя.

ЩЕ НЕ ВМЕРЛА УКРАЇНИ...

Ще не вмерла України і слава, і воля.
Ще нам, браття молодії, усміхнеться доля.
Згинуть наші воріженьки, як роса на сонці,
Запануєм і ми, браття, у своїй сторонці.

Приспів

Душу й тіло ми положим за нашу свободу
І покажем, що ми, браття, козацького роду.

Станем, браття, в бій кривавий від Сяну до Дону,
В ріднім краю панувати не дамо нікому;
Чорне море ще всміхнеться, дід Дніпро зрадіє,
Ще у нашій Україні доленька наспіє.

Приспів

А завзяття, праця щира свого ще докаже,
Ще ся волі в Україні піснь гучна розляже,
За Карпати відоб'ється, згомонить степами,
України слава стане поміж ворогами.

Приспів

Верховна Рада України затвердила перший куплет і приспів пісні «Ще не вмерла України...» як текст Державного Гімну України. Його виконують на урочистих заходах загальнодержавного значення. Гімн є одним із символів державної символіки, він ідентифікує державу на міжнародних зібраннях, форумах, спортивних змаганнях. За наругу над Державним Гімном України законом передбачено відповідальність.

Знайдіть у мережі «Інтернет» річки Сян і Дон. Яка із цих річок протікає територією сучасної України? Які українські географічні назви мають корінь *-дон-*?

Гра «Так — ні»

Підтвердьте (*так*) або заперечте (*ні*) подані твердження.

1. Слова пісні «Ще не вмерла України...» написав М. Вербицький.
2. Пісня «Ще не вмерла України...» стала Державним Гімном 1862 р.
3. У пісні згадано Дон, Сян і Дністер.
4. Державним Гімном України стали перші два куплети пісні «Ще не вмерла України...».
5. Пісню прикрашає образ Чорного моря.
6. Державний Гімн України виник ще в Стародавній Греції.
7. Гімн — це урочиста пісня.

3. Духовний гімн українського народу.

Саме так називають пісню *О. Коніського «Молитва»* (1885), адже її ліричний герой звертається до Господа з проханням берегти Україну від бід. Він молить Бога дати українському народу волю, долю, щастя і *«многая літа»*. Мелодію до неї написав відомий український композитор *М. Лисенко*. Пісня належить до патріотичної лірики, її тональність урочиста й водночас спокійна.

МОЛИТВА

Боже, великий, єдиний,
Нам Україну храни,
Волі і світу промінням
Ти її осіни¹.

Молимося, Боже єдиний,
Нам Україну храни,
Всі свої ласки-щедроти
Ти на люд наш зверни.

Світлом науки і знання
Нас, дітей, просвіти,
В чистій любові до краю
Ти нас, Боже, зрости.

Дай йому волю, дай йому долю,
Дай доброго світу,
Щастя дай, Боже, народу
І многая, многая літа!

- Перегляньте кліп до пісні «Молитва» та виконайте завдання.

▶ **YouTube** Боже, великий, єдиний! (Духовний гімн України) HD Great Ukraine

1. Хто виконує цю пісню?
2. Охарактеризуйте мелодію.
3. Які місця й об'єкти, побачені в кліпі, вам знайомі? Назвіть їх.
4. Чому, на вашу думку, саме храми та простори України прикрасили цей кліп?
5. Яке враження справила на вас пісня?

4. Найвідоміша стрілецька пісня.

На початку Першої світової війни (1914) у Галичині було створено добровільні загони січових стрільців (тоді цей край входив до Австро-Угорської імперії). Серед них було багато інтелігентних та освічених людей, які зі зброєю в руках боролися за незалежність України.

Пісні, що були створені й побутували серед січових стрільців під час національно-визвольної боротьби українського народу, називають *стрілецькими*. Найвідоміша з-поміж них — *«Ой у лузі червона калина похилилася»* (1914). Її тривалий час виконували як гімн. І хоч українські патріоти зазнали поразки у визвольних змаганнях, проте вони залишили в історії яскравий та героїчний спомин, заповівши нам завжди прагнути до свободи й незалежності.

Пісня *«Ой у лузі червона калина похилилася»* написана *С. Чарнецьким* за мотивами останнього куплету народної козацької пісні XVII ст. *«Розлилися круті бережечки»*, пізніше доповнена *Г. Трухом*.

¹ *Осі́нити* — освітити, осяяти.

ОЙ У ЛУЗІ ЧЕРВОНА КАЛИНА ПОХИЛИЛАСЯ

Ой у лузі червона калина похилилася,
Чогось наша славна Україна зажурилася.
А ми тую червону калину підіймемо,
А ми нашу славну Україну, гей, гей, розвеселимо!

Не хилися, червона калино, маєш білий цвіт.
Не журися, славна Україно, маєш добрий рід.
А ми тую червону калину підіймемо,
А ми нашу славну Україну, гей, гей, розвеселимо!

Марширують наші добровольці у кривавий тан
Визволяти наших українців з московських кайдан.
А ми наших братів-українців визволимо,
А ми нашу славну Україну, гей, гей, розвеселимо!

Гей у полі ярої пшенички золотистий лан,
Розпочали стрільці українські з москалями тан.
А ми тую ярую пшеничку ізберемо,
А ми нашу славну Україну, гей, гей, розвеселимо!

Як повіє буйнесенький вітер з широких степів,
То прославить по всій Україні січових стрільців!
А ми тую стрілецьку славу збережемо,
А ми нашу славну Україну, гей, гей, розвеселимо!

Пісня «Ой у лузі червона калина похилилася» набула великої популярності в наші дні, коли Україна боронить свої землі від російських нападників. Ремікс на цю пісню у виконанні А. Хливнюка та музичного колективу «The Kiffness» набрав понад 11 млн переглядів у ютубі.

- Перегляньте відео та поміркуйте, у чому секрет його популярності.

 YouTube Ukrainian Folk Song. Andriy Khlyvnuk x The Kiffness

До речі...

Тан — коротка форма слова *танець*. Тут бій передано через художній образ танцю (натяк на гопак — козацький танець, окремі елементи якого імітують рухи бойових мистецтв).

- НЕПРАВИЛЬНИМ є твердження, що твір «Ой у лузі червона калина похилилася»
  - А** за жанром — стрілецька пісня
  - Б** має патріотичне спрямування
  - В** став Державним Гімном України
  - Г** написаний С. Чарнецьким і Г. Трухом

5. Історія пісні «Як тебе не любити, Києве мій».

Пісню про українську столицю «*Як тебе не любити, Києве мій*» було створено на замовлення до Дня Києва. Музику написав **І. Шамо** за одну ніч, а вірші до пісні **Д. Луценко** складав майже місяць. За спогадами дружини поета, після слів «*де колишуться віти закоханих мрій*» ніяк не народжувався рядок. Тоді її чоловік пішов прогулятися. На вулиці, почувши фразу від хлопця, що залицявся до дівчини: «Ну як тебе не любити?», він використав її, завершивши куплет.

Уперше композиція прозвучала 27 травня 1962 р. й одразу здобула народну любов. Із 2014 р. пісня стала офіційним гімном Києва. У чому полягає секрет успіху цього твору? Відповідь проста: у пісні органічно поєднано красиві художні образи, бездоганну риму, урочисту й ніжну мелодію.

ЯК ТЕБЕ НЕ ЛЮБИТИ, КИЄВЕ МІЙ

Грає море зелене, тихий день догора.
Дорогими для мене стали схили Дніпра,
Де колишуться віти закоханих мрій...
Як тебе не любити, Києве мій!

В очі дивляться канни, серце в них переллю.
Хай розкажуть коханій, як я вірно люблю.
Буду мріяти й жити на крилах надій...
Як тебе не любити, Києве мій!

Спить натомлене місто мирним, лагідним сном.
Ген вогні, як намисто, розцвіли над Дніпром.
Вечорів оксамити, мов щастя прибій...
Як тебе не любити, Києве мій!

- Прослухайте дві версії пісні «Як тебе не любити, Києве мій»: 1) класичну — у виконанні Д. Гнатюка; 2) сучасну — у виконанні О. Винника. Охарактеризуйте різні манери виконання гімну української столиці.

 YouTube Д. Гнатюк — «Як тебе не любити, Києве мій»; О. Винник — «Києве мій»

6. Завдання.

1. Увідповідніть художні образи з піснею.

Художні образи	Назва пісні
1 канни, тихий день	А «Молитва»
2 білий цвіт, кривавий тан	Б «Ще не вмерла України...»
3 проміння волі, світло науки	В «Розлилися круті бережечки»
4 кривавий бій, козацький рід	Г «Як тебе не любити, Києве мій»
	Д «Ой у лузі червона калина похилилася»

2. Увідповідніть пісню з її характеристикою.

Назва пісні	Характеристика пісні
1 «Молитва»	А гімн столиці України
2 «Ще не вмерла України...»	Б гімн січових стрільців
3 «Як тебе не любити, Києве мій»	В гімн Стародавньої Греції
4 «Ой у лузі червона калина похилилася»	Г Державний Гімн України
	Д духовний гімн українського народу

3. Увідповідніть художні засоби та їхні приклади.

Художній засіб	Приклад
1 персоніфікація	А колишуться віти
2 порівняння	Б в очі дивляться канни
3 метафора	В на крилах надій
4 епітет	Г лагідним сном
	Д вогні, як намисто

4. Які особливості має гімн як жанровий різновид пісні? У яких життєвих ситуаціях виконують Державний Гімн України?

5. Як ви розумієте слова «Станем, браття, всі за волю від Сяну до Дону»? Чи актуальні вони сьогодні?

6. Знайдіть у пісні П. Чубинського «Ще не вмерла України...» приклади персоніфікації. Запишіть їх у зошит.

7. Чому пісню О. Кониського «Молитва» називають *духовним гімном українського народу*?

8. Поміркуйте над секретом успіху пісні «Ой у лузі червона калина похилилася».

9. **Мініпроект.** «Як тебе не любити, Києве мій».

План

1-ша група. Історія написання пісні Д. Луценка й І. Шамо.

2-га група. Художні особливості твору.

3-тя група. Мультимедійна презентація пісні.

4-та група. Виконання столичного гімну.

10. **Домашнє завдання.**

1. Вивчіть напам'ять пісню П. Чубинського «Ще не вмерла України...».

2. Напишіть вільне есе про враження від змісту та мелодії пісні О. Кониського «Молитва» (3–4 речення).

3. Доберіть і запишіть заголовки до кожного куплету пісні С. Чарнецького та Г. Труха «Ой у лузі червона калина похилилася».

4. Виконайте своє завдання в мініпроекті за піснею Д. Луценка «Як тебе не любити, Києве мій».

Подумайте й розкажіть

- Яка з пісень літературного походження вас вразила найбільше? Чим саме?
- Навіщо складають урочисті пісні?

Тема 2. Чуття гармонії у слові

§ 12–13. КОЗАЦЬКА ТЕМАТИКА У ТВОРАХ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Про що ви дізнаєтеся?

- Який момент став поворотним у житті Т. Шевченка?
- Хто такий *козак-богатыр*, що мав зріст 2 м 29 см і міг зупинити запряжений шістьма кіньми віз, ухопивши його за заднє колесо?
- Який ліричний герой Т. Шевченка?

1. Про письменника.

Т. Шевченко.

Автопортрет. 1843 р.

неціановим. Вони й допомогли викупити українського митця з неволі. Дві з половиною тисячі рублів (нечувана на той час сума!) — ось ціна свободи Т. Шевченка.

Де ж друзі Т. Шевченка взяли таку суму? Вони були людьми творчими, то й придумали лотерею. К. Брюллов написав портрет В. Жуковського, який і розіграли в царській родині. Відпускну поета було підписано 22 квітня 1838 р. І ось настала довгоочікувана воля.

Тарас Шевченко (1814–1861) був кріпаком пана Енгельгардта. Він мусив покинути рідний край і поїхати за своїм паном до Петербурга — тодішньої столиці Росії. Білими ночами майбутній поет любив приходити до Літнього саду, де перемальовував скульптури. Якось за цим благородним заняттям хлопця помітив Іван Сошенко — студент Петербурзької академії мистецтв, родом з України. Вони заприятелювали. Саме І. Сошенко першим виявив у Тараса талант і сприяв викупу земляка з кріпацтва. Спочатку він увів його в коло української та російської інтелігенції, познайомив із поетами Є. Гребінкою і В. Жуковським, з художниками К. Брюлловим та О. Венеціановим.

К. Брюллов. Портрет В. Жуковського

Тепер юнак отримав право навчатися в Академії мистецтв. Тут він здобуває три срібні медалі за малярські роботи. 1840 р. в Петербурзі виходить друком його перша книжка — славетний «Кобзар». І. Франко так писав про цю подію: «Ця маленька книжечка відразу відкрила немов новий світ поезії, вибухнула, мов джерело чистої, холодної води, заяснила не відомою досі в українським письменстві ясністю, простотою і поетичною грацією вислову».

Двадцятичотирирічний поет замислюється над тим, як зробити вільними всіх українців. Він звертається у своїй творчості до козацької тематики, адже ці яскраві сторінки нашої історії засвідчують волелюбний дух українців. Саме вони зможуть пробудити приспану волю покріпаченого народу.

- НЕПРАВИЛЬНИМ є твердження

А у Літньому саду Т. Шевченко познайомився з І. Сошенком

Б викупу з кріпацтва Т. Шевченка сприяли К. Брюллов, В. Жуковський та І. Франко

В поет звертається до козацької тематики, щоб пробудити в українців приспану волю

Г Т. Шевченко під час навчання в Петербурзькій академії мистецтв здобув три срібні медалі

2. Ліричний герой вірша «Думка».

- Хто такий *ліричний герой*, ви вивчали в 5 класі. Згадайте визначення цього терміна.

Теорія літератури

Ліричний герой — це образ оповідача, який у ліричному творі висловлює свої душевні переживання: піднесення, смуток, щастя, хвилювання, любов та ін.

Запам'ятайте! Ліричного героя і поета (автора вірша) не можна ототожнювати. Поет живе в реальному житті, а ліричний герой — у художній дійсності, створеній поетом.

Мотив вірша «Думка» Т. Шевченко, напевно, запозичив із фольклору, адже пошуки долі молодим козаком — популярний сюжет народних пісень. Ліричний герой співчуває козакові, який почувується самотнім і нещасним, бо він далеко від дому, рідних людей та природи.

- Прочитайте вірш «Думка» та розкажіть, яким ви побачили ліричного героя.

ДУМКА (1838)

Тече вода в синє море,
 Та не витікає,
 Шука козак свою долю,
 А долі немає.
 Пішов козак світ за очі;
 Грає синє море,
 Грає серце козацькеє,
 А думка говорить:
 «Куди ти йдеш, не спитавшись?
 На кого покинув
 Батька, неньку старенькую,
 Молоду дівчину?
 На чужині не ті люде —
 Тяжко з ними жити!
 Ні з ким буде поплакати,
 Ні поговорити».

Сидить козак на тім боці,
 Грає синє море.
 Думає, доля зустрінеться —
 Спіткалося горе.
 А журавлі летять собі
 Додому ключами.
 Плаче козак — шляхи биті
 Заросли тернами.

Визначте пору року, зображену у вірші «Думка». Підказкою є спогад про журавлів.

3. Козацьке минуле в поемі Т. Шевченка.

Твір «*Іван Підкова*» розповідає про початок морського походу запорожців до Туреччини з метою визволення бранців. Поему розділено на дві частини. **I частина** — сумна, у ній зображено *сучасне* ліричного героя, у якому «високії могили чорніють, як гори», — то кургани, де поховані славні козаки, які боролися за волю. **II частина** — життєствердна, у ній ідеться про *минуле*, де гартувалася козацька слава: тут ми бачимо чорну хмару ворогів із-за Лиману; відважний ватажок Іван Підкова впевнено веде козацькі чайки до Царгорода (нині м. Стамбул). Отаман виявляє неабияку рішучість і мудрість: він вирішує пливти не до турецького порту Синопу, а відразу до султана, що в Царгороді.

У поемі оспівано мужність і героїзм козаків, їхню силу волі, братерську дружбу — усі ці якості допомагали здобувати численні перемоги над ворогами. Т. Шевченко протиставляє закріпачену Україну (*нинішнє*) козацькій вольниці (*минулому*), сподіваючись розбудити приспану національну свідомість своїх сучасників.

У творі є постійні епітети (*чорна хмара, високії могили, синє море*), порівняння (*могили, як гори; хвилі, як ті гори*), персоніфікації (*море звірюкою то стогне, то виє; ревіли гармати*), повтори.

ІВАН ПІДКОВА (1839)

I

Було колись — в Україні
 Ревіли гармати;
 Було колись — запорожці
 Вміли панувати.
 Панували, добували
 І славу, і волю;
 Минулося — осталися
 Могили на полі.
 Високії ті могили,
 Де лягло спочити
 Козацьке біле тіло,
 В китаїку повите.
 Високії ті могили
 Чорніють, як гори,
 Та про волю нишком в полі
 З вітрами говорять.
 Свідок слави дідівщини
 З вітром розмовляє,
 А внук косу несе в росу,
 За ними співає.

Було колись — в Україні
 Лихо танцювало,
 Журба в шинку мед-горілку
 Поставцем кружала.
 Було колись добре жити
 На тій Україні...
 А згадаймо! Може, серце
 Хоч трохи спочине.

II

Чорна хмара з-за Лиману
 Небо, сонце криє.
 Синє море звірюкою
 То стогне, то виє.
 Дніпра гирло затопило.
 «Ануге, хлоп'ята,
 На байдаки! Море грає —
 Ходім погуляти!»
 Висипали запорожці —
 Лиман човни вкрили.
 «Грай же, море!» — заспівали,
 Запінились хвилі.
 Кругом хвилі, як ті гори:
 Ні землі, ні неба.
 Серце мліє, а козакам
 Того тільки й треба.
 Пливуть собі та співають;
 Рибалка літає...
 А попереду отаман
 Веде, куди знає.
 Походжає вздовж байдака,
 Гасне люлька в роті;
 Поглядає сюди-туди —
 Де-то бутть роботі?
 Закрутивши чорні уси,
 За ухо чуприну,
 Підняв шапку — човни стали.
 «Нехай ворог гине!
 Не в Синопу, отамани,

А. Орльонов. Козаки гетьмана Петра Сагайдачного здобувають Кафу

Панове молодці,
 А у Царград, до султана,
 Поїдемо в гості!»
 «Добре, батьку отамане!» —
 Кругом заревіло.
 «Спасибі вам!»

Надів шапку.

Знову закипіло
 Синє море; вздовж байдака
 Знову походжає
 Пан отаман та на хвилю
 Мовчки поглядає.

До речі...

Іван Підкова жив у XVI ст. Він мав рідкісну фізичну силу й надзвичайний зріст — 2 м 29 см. Цей відважний воїн ламав руками підкови (ось звідки його козацьке ймення!), міг зупинити запряжений шістьма кіньми віз, ухопивши його за заднє колесо.

Н. Павлусенко.
 Портрет Івана Підкови

- Увідповідніть слова з їхніми лексичними значеннями.

Слово	Лексичне значення
1 китайка	А горло
2 дідівщина	Б давні часи
3 байдак	В великий човен
4 гирло	Г синя шовкова тканина
	Д кінець нижньої течії річки

Зауважте!

Участь Івана Підкови в морських походах козаків не відповідає історичним фактам. Насправді Іван Підкова (Іван Серпяга, Іван Вода), за походженням молдаванин, не брав участі в морських походах, але воював з урядом Османської імперії. На догоду турецькому султанові польський сейм і король засудили Івана Підкову до смертної кари й стратили у Львові.

4. Завдання.

1. У вірші «Думка» НЕМАЄ образу
  - А синього моря
  - Б молоді дівчини
  - В шляхів битих
  - Г високих могил

2. У поемі «Іван Підкова» є всі перелічені географічні назви, ОКРІМ
  - А Синопу
  - Б Дніпра
  - В Стамбула
  - Г Царграда

3. НЕПРАВИЛЬНИМ є твердження, що поема «Іван Підкова»
  - А складається з трьох частин
  - Б зображає події XVI ст.
  - В розповідає про козацький морський похід
  - Г уславляє мужність козаків та їхнього ватажка

4. Які емоції викликав у вас вірш Т. Шевченка «Думка»?
5. Чому автор увів до цієї поезії образ журавлів?
6. Який пейзаж змальовано в поемі «Іван Підкова»? З якою метою?
7. Як ліричний герой ставиться до героїв поеми «Іван Підкова»? Обґрунтуйте свою думку.
8. Опишіть козацького ватажка Івана Підкову з однойменної поеми Т. Шевченка. Які в нього стосунки з підлеглими? Проілюструйте свою відповідь конкретними рядками з твору.

9. **«Ми — кінематографісти».** Уявіть, що вам доручили зняти кінофільм за поемою Т. Шевченка «Іван Підкова». Виконайте свою частину обов'язків у поданих нижче групах. Результати роботи презентуйте в класі.

<p>«ПРОДЮСЕРИ»</p> <p>вибір акторів, локацій, визначення бюджету кінофільму</p>	<p>«КОСТЮМЕРИ»</p> <p>одяг, взуття, аксесуари</p>	<p>«ОПЕРАТОРИ»</p> <p>сцени, ракурси, освітлення</p>
<p>«РЕКВІЗИТОРИ»</p> <p>реквізит</p>	<p>«PR-МЕНЕДЖЕРИ»</p> <p>постери, трейлер, промоакції</p>	<p>«АКТОРИ»</p> <p>декламація, гра</p>

10. Домашнє завдання.

1. Створіть у зошиті візитівку Т. Шевченка.

ВІЗИТІВКА ПИСЬМЕННИКА

Письменник _____
 Сфера діяльності _____
 Риси характеру _____
 Портрет _____
 Кредо _____
 Уподобання _____

2. Вивчіть напам'ять вірш Т. Шевченка «Думка».

3. У рубриці «Зауважте!» (с. 39) ідеться про історичного персонажа Івана Підкову. У чому, на вашу думку, полягає відмінність між історичним і художнім персонажем? Знайдіть в інтернеті відомості про джерела, з яких черпав інформацію Т. Шевченко для написання поеми «Іван Підкова». Підготуйте коротке повідомлення на тему «Історичний і художній персонаж Іван Підкова» (5–7 речень).

Подумайте й розкажіть

- Який факт із життя Т. Шевченка вам найбільше запам'ятався?
- Чим вразив вас Іван Підкова?
- Про що в житті й творчості Т. Шевченка ви хотіли б дізнатися більше?

§ 14–15. КРАСА ПОЕТИЧНОГО СВІТУ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

Про що ви дізнаєтеся?

- Чому Лесю Українку називають *мужньою поетесою*?
- Яким бачить море лірична героїня Лесі Українки?
- Хто придумав слово *мрія*?

1. Про письменницю.

Змалку **Леся Українка (1871–1913)** виявляла хист до навчання, опанувала десять іноземних мов, а ще любила музику (грала на фортепіано) і малювання. У її родині часто влаштовували літературні й народні свята. Саме Леся була їхньою сценаристкою, режисеркою, створювала костюми.

Доля талановитої дівчинки склалася так, що їй довелося боротися за життя, долаючи нестерпний фізичний біль. На Водóхреще в Луцьку вона так захопилася святом, що й не помітила, як намочила ноги в крижаній воді. Спочатку боліла нога, потім — рука, а далі було ускладнення — туберкульоз кісток, легень, нирок... Тож іще з дитинства Леся засвоїла науку: аби не плакати, треба сміятися:

Леся Українка
з братом Михайлом

Так! Я буду крізь сльози сміятись,
Серед лиха співати пісні,
Без надії таки сподіватись,
Буду жити! Геть думи сумні!

Дівчинці іноді доводилося місяцями лежати в гіпсі — «*липучих кайданах*», за її ж висловом. Однак це не завадило Лесі залишити великий літературний спадок — окрасу не тільки української, а і світової літератури.

Зауважте!

Не можна скорочувати до ініціальної букви псевдоніми: **Леся Українка** (не *Л. Українка*). Справжнє ім'я та прізвище поетеси — *Лариса Косач*.

2. На крилах мрій.

Чудове слово *мрія* придумав письменник Михайло Старицький. Воно настільки органічно й ніжно звучить, що відразу прижилося в українській мові. Це слово ніби має крила. А й справді, у мріях ми можемо літати. Невипадково найбільший літак у світі, створений у Києві, назвали цим романтичним словом — «Мрія».

- Заповніть у зошиті анкету «Моя мрія» і поділіться її даними з однокласниками й однокласницями.

МОЯ МРІЯ

Колір, з яким асоціюється мрія	
Звук музичного інструмента	
Смак мрії	
Сама мрія	

У Лесі Українки в дитинстві були свої мрії. Про них нам розповість лірична героїня вірша «Мрії». Які ж вони?

МРІЇ (1897)

У дитячі любі роки,
Коли так душа бажала
Надзвичайного, дивного,
Я любила вік лицарства.

Роки любії, дитячі,
Як весняні води, зникли,
Але гомін вод весняних
Не забудеться ніколи.

Тільки дивно, що не принци,
Таємницею укриті,
Не вродливі королівни
Розум мій очарували.

Він, було, мені лунає
У безсонні довгі ночі
І єднається так дивно
З візерунками гарячки:

Я дивилась на малюнках
Не на гордих переможців,
Що, сперечника зваливши,
Промовляють люто: «Здайся!»

Мріє стеля надо мною,
Мов готичнеє склепіння,
А гілки квіток сплелися
На вікні, неначе ґрати.

Погляд мій спускався нижче,
На того, хто, розпростертий,
До землі прибитий списом,
Говорив: «Убий, не здамся!»

Од вікна до мене в хату
Червонясте світло впало, —
Чи то вуличнеє світло,
Чи то полиски пожежі?

Не здававсь мені величним
Той завзятий, пишний лицар,
Що красуню непокірну
Взяв оружною рукою.

Що се так шумить невпинно?
Навісний, безладний гомін!
Чи в крові гарячка грає,
Чи війна лютує в місті?

Тільки серце чарувала
Бранки смілива відповідь:
«Ти мене убити можеш,
Але жити не примусиш!»

Чи се лютий біль у мене
Тихий стогін вириває,
Чи то стогне бранець-лицар,
Знемагаючи на рани:

«Хто живий у сьому замку?
Хто тут має серце в грудях?
Другом будь, зійди на вежу,
Подивись на бойовисько!

Подивись на бойовисько!
Хто кого перемагає?
Чи над лавами ще в'ється
Корогва хрещата наша?

Коли ні, — зірву завої!
Хай джерелом кров полетиться,
Будь проклята кров ледача,
Не за рідний край пролита!

Ні, я чую наше гасло!
Ось воно все голосніше...
Зав'яжуть тісніше рани,
Шкода кров губити марне!..»

Так дитячі мрії грали
Між примарами гарячки.
А тепер? — гарячка зникла,
Але мрії не зникають.

І не раз мені здається,
Що сиджу я у полоні
І закута у кайдани
Невидимою рукою,

Що в руці у мене зброя
Неполамана зосталась,
Та порушити рукою
Не дають мені кайдани.

Глухо так навколо, тихо,
Не шумить гарячка в жилах,
Не вчувається здалека
Дикий гомін з бойовиська.

Так і хочеться гукнути,
Наче лицар мрій дитячих:
«Хто живий? Зійди на вежу,
Подивися наоколо!

Подивись, чи в полі видко
Нашу чесну короговку.
Коли ні, не хочу жити,
Хай мені відкриють жили,

Хай джерелом кров полетиться,
Згину я від згуби крові.
Будь проклята кров ледача,
Не за чесний стяг пролита!..»

- Ключовими у вірші «Мрії» є слова

А принци, таємницею укриті
Б вродливі королівни

В горді переможці
Г «Убий, не здамся!»

До речі...

Щоб дізнатися про історію виникнення слова **мрія**, перегляньте експрес-урок.

 YouTube Як виникло слово *мрія*

3. «Щоб не плакать, я сміялась».

Ліричний вірш «*Як дитиною, бувало...*» Леся Українка написала, переживаючи фізичний біль уже кілька років. У першій частині лірична героїня згадує, як вона тамувала фізичний біль, коли ще була маленькою: «*Щоб не плакать, я сміялась*».

Ці слова свідчать про її силу волі, мужність, витримку, уміння долати будь-які перешкоди. У другій частині з ліричною героїнею відбуваються зміни. Вона вже доросла й по-іншому сприймає біль, людей та життя. Тож стимує емоції, застерігає себе від необережного слова й плаче, щоб не сміятися.

«ЯК ДИТИНОЮ, БУВАЛО...» (1897)

Як дитиною, бувало,
Упаду собі на лихо,
То хоч в серце біль доходив,
Я собі вставала тихо.

А тепер, коли для мене
Жартом злим кінчиться драма
І от-от зірватись має
Гостра, злобна епіграма, —

«Що, болить?» — мене питали,
Але я не признавалась —
Я була малою горда, —
Щоб не плакати, я сміялась.

Безпощадній зброї сміху
Я боюся піддаватись,
І, забувши давню гордість,
Плачу я, щоб не сміятись.

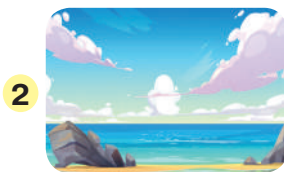

Розкажіть, як зазвичай діти й дорослі переносять фізичний біль. Чому, на вашу думку, люди по-різному реагують на біль? Із чим це пов'язано?

4. Захоплення красою природи.

Усі ми по-різному сприймаємо природу, у кожного є свій об'єкт захоплення: хтось любить гори, комусь більше до вподоби море, а є люди, які марять степовим безмежжям. Кожне місце на нашій планеті по-своєму прекрасне.

- Оцініть природні об'єкти за шкалою від 1-го до 7-ми, де 1 — найвища для вас краса, а 7 — найменш привабливе місце. Запишіть у зошит свій рейтинг природних красот.

- Прочитайте ліричний вірш «**Тиша морська**» (с. 46) і розкажіть, як героїня сприймає морські краєвиди.

І. Айвазовський. Неаполітанська затока

ТИША МОРСЬКА (1913)

В час гарячий полудневий
Виглядаю у віконце:
Ясне небо, ясне море,
Ясні хмарки, ясне сонце.

Певне, се країна світла
Та злотистої блакиті,
Певне, тут не чули зроду,
Що бува негода в світі!

Тиша в морі... ледве-ледве
Колихає море хвилі;
Не колишуться од вітру
На човнах вітрила білі.

З тихим плескотом на берег
Рине хвилечка перлиста;
Править хтось малим човенцем,
В'ється стежечка злотиста.

Править хтось малим човенцем,
Стиха весла підіймає,
І здається, що з весельця
Щире золото спадає.

Як би я тепер хотіла
У мале човенце сісти
І далеко на схід сонця
Золотим шляхом поплисти!

Попливла б я на схід сонця,
А від сходу до заходу,
Тим шляхом, що проложило
Ясне сонце через воду.

Не страшні для мене вітри,
Ні підводнії каміння, —
Я про них би й не згадала
В краю вічного проміння.

- У вірші «Тиша морська» зображено
А штиль
Б шторм

- В** бурю
Г дощ

5. Дослідження поезії.

- Прочитайте поезію Лесі Українки «**Співець**» і виконайте завдання.

СПІВЕЦЬ (1889)

Пишно займались багрянні зорі
 Колись навесні,
 Любо лилися в пташиному хорі
 Пісні голосні;
 Грала промінням, ясним самоцвітом
 Порання роса,
 І усміхалась весняним привітом
 Натури краса.
 Гордо палала троянда розкішна,
 Найкраща з квіток, —
 Барвою й пахом вродливиця пишна
 Красила садок.
 А соловейко троянді вродливій
 Так любо співав,
 Голосом дивним співець чарівливий
 Садки розвивав;
 Слав до вечірньої зорі прощання,
 Що гасла вгорі,
 Ще ж голосніше співав на вітання
 Поранній зорі...
 Вже пролетів, немов пташка зальотна,
 Весняний той час, —
 Осінь холодная, осінь вільготна
 Панує у нас.
 Тихо спускається нічка осіння, —
 Година сумна;
 Місяць холоднее киди проміння;
 Здалека луна
 Пугача віщого крик — гук єдиний.
 Діброва німа.
 Де ж соловейко? Де ж спів солов'їний?
 Ох, де ж він? Нема!
 В вирій полинув, де вічная весна,
 Натхнений співець.
 Вічно красує там рожа чудесна,
 Там теплий вітрець;
 Глухо і смутно кругом на просторі,
 Мій гаю сумний!

Кинув співець тебе в тузі та в горі,
 Тебе й край рідний.
 Тиша така тепер всюди панує.
 Лиш в листі сухім
 Вітер зітха, мов дріада сумує,
 Із жалем глухим.
 Чом я не маю огнистого слова,
 Палкого, чому?
 Може б, та щира, гарячая мова
 Зломила зиму!
 І розлягалась би завжди по гаю
 Ясна-голосна
 Пісня, й розквітла б у рідному краю
 Новая весна.
 Та хоч би й крила мені солов'їні,
 І воля своя, —
 Я б не лишила тебе в самотині,
 Країно моя!

- Дослідіть поезію, знайшовши в ній підтвердження поданим ознакам.
  1. Мотиви: • краса природи: ... ; • роль співця (митця) у житті країни: ... ;
 • значення мистецтва в житті людини: ... ; • любов до рідного краю: ... .
  2. Художні образи: • зорові образи: ... ; • слухові образи: ... .
  3. Художні засоби: • епітети: ... ; • повтори: ... ; • персоніфікації: ... ; • порівняння: ... .

6. Завдання.

1. Прочитайте рядки.

*Вже пролетів, немов пташка зальотна,
 Весняний той час, —
 Осінь холодная, осінь вільготна
 Панує у нас.*

В уривку НЕМАЄ

А епітета

Б гіперболи

В порівняння

Г персоніфікації

2. Увідповідніть слова з їхніми лексичними значеннями («Співець»).

Слово	Лексичне значення
1 діброва	А запах
2 натура	Б природа
3 дріада	В прикраса
4 пах	Г дубовий гай
	Д німфа, покровителька дерев

3. Увідповідніть поезію з її художніми образами.

Поезія	Художні образи
1 «Мрії»	А багрянії зорі, розкішна троянда
2 «Співець»	Б золотий шлях, білі вітрила
3 «Тиша морська»	В злобна епіграма, злий жарт
4 «Як дитиною, бувало...»	Г високі могили, чорна хмара Д вродливі королівни, горді переможці

4. До кого лірична героїня має більше поваги у вірші Лесі Українки «Мрії»? Про які її людські якості це свідчить?
5. Чому лірична героїня вірша «Як дитиною, бувало...» не зізнавалася про свій біль? Як це пов'язано із життям Лесі Українки?
6. У вірші «Тиша морська» поетеса створила образ «краю вічного проміння». Чи існує такий край насправді? Чи треба до нього прагнути?
7. Випишіть у зошит із вірша «Співець» слова, що позначають барви, і зафарбуйте їх відповідним кольором. Які барви домінують? Яке враження справляє палітра? Як вона перегукується з художніми образами вірша?

8. **Гра «Так — ні»** (за віршем Лесі Українки «Співець»)

1. Соловейко «так любо співав» троянді.
2. «Пишно займались багрянії зорі колись» восени.
3. «Грала промінням, ясним самоцвітом» троянда.
4. Соловейко слав прощання вечірній зорі.
5. «Гук єдиний» — то крик віщого солов'я.
6. У вирій, де вічна весна, полинув пугач.
7. Чи залишила б лірична героїня свою країну в самотині.

9. Напишіть есе на тему «Мистецтво змиває пил повсякденності з душі»¹ (на основі своїх вражень від поетичних творів Лесі Українки).

10. **Домашнє завдання.**

1. Вивчіть напам'ять один із віршів Лесі Українки.
2. Поділіть вірш «Співець» на частини за змістом і доберіть до них заголовки. Запишіть їх.

Подумайте й розкажіть

- Що зробило Лесю Українку сильною?
- Який вірш поетеси вам запам'ятався найбільше? Чим саме?
- Що в цій темі було найскладнішим?

¹ Слова Пабло Пікассо.

§ 16–17. РОДИННІ МОТИВИ У ТВОРАХ СТАНІСЛАВА ЧЕРНІЛЕВСЬКОГО

Про що ви дізнаєтеся?

- У який спосіб хатку можна прив'язати до небес?
- Яку роль для вас відіграє родина?
- Що таке *ямб* і *хорей*?

1. Про письменника.

«Я народився поміж двох річок — невеличкою річкою Жван з її мілинами та глибинами й могутнім і тихим Дністром з його вирами та потужною течією, — так поетично починає розповідь про себе сучасний український письменник **Станіслав Чернілевський** (нар. 1950 р.). — Може, через те я так люблю водночас і найтонші, найдрібніші порухи, і великі, могутні рухи...

Десь у четвертому класі я зіграв на сцені першу роль — хлопчика, який украв на колгоспному полі огірки, а мама його присовістила, і він, каючись, відніс їх назад.

Береги Дністра, де я жив, були по-райськи благодатними: там росли колгоспні груші, яблука, сливи, абрикоси та виноград. Там були баштани. Природно, що поночі ми, хлопчаки, ватагою пробиралися ярами й цупили кавуни та дині або ж огірки й помідори, поки сторож не гнався за нами.

У житті було не так, як на сцені, але що дивно: обидві ролі я грав подитячому щиро й самовіддано.

Правди є різні, а істина — одна. Як і одне дитинство на все життя. Воно завжди — щастя. Може, єдине щастя в житті. Найдорожче. Як матір».

- Чому сучасні читачі не засуджують С. Чернілевського за його дрібні «гріхи» з краденими кавунами й динями, а навпаки, симпатизують йому?

2. Родинне тепло.

Намалюйте у своїй уяві сільську хату в снігах. І хоч іще передсвітанкова пора, а з димаря вже піднімається до небес дим — то так рано-ранесенько розпалила піч, щоб зігріти дім, найрідніша людина — мама. Як душевно... Як інтимно... Як тепло... Родинний затишок — *головний мотив* поезії С. Чернілевського «*Теплота родинного інтиму...*». Прочитайте цей твір.

«ТЕПЛОТА РОДИННОГО ІНТИМУ...» (1969)

Теплота родинного інтиму.
Ще на шибках досвіток не скрес.
Встала мати. Мотузочком диму
Хату прив'язала до небес.

Весело і з ляском серед печі
Полум'я гуляє по гіллю.
Ковдрою закутуючи плечі,
Мати не пита, чому не сплю.

Вже, однак, зникає гіркотина,
Не катує серце печія.
Знову я — малесенька дитина,
Мати знає більше, аніж я.

Матері розказувати не треба,
Як душа світліє перед днем
В хаті, що прив'язана до неба
Світанковим маминим вогнем.

**3. Художні образи
в ліричному творі.**

Канікули... Літо... Рідна бабуся... Зорі на небі... Які емоції викликають ці образи? Прочитайте ліричний вірш *«Забула внучка в баби черевички...»* та порівняйте своє сприйняття цих образів із відчуттями ліричного героя С. Чернілевського.

«ЗАБУЛА ВНУЧКА В БАБИ ЧЕРЕВИЧКИ...» (1969)

Забула внучка в баби черевички...
Дитячим сміхом бризнувши в зело,
За повелінням вікової звички
Перекотилось літо за село.

Махнуло рученятко в бензовозі —
І курява вляглась після коліс.
А бабка все стояла на дорозі,
Хустинкою торкаючись до сліз.

І вийшли в небо зорі-жаровички,
І тихо бабка посеред села

Малесенькі дитячі черевички
У спорожнілу хату занесла.

Лягла собі. І світло не світила.
Торкнулась черевичків перед сном —
І осінь їй тихенько опустила
Горіховий листок перед вікном.

- Поясніть своїми словами, як ви розумієте фрази «дитячим сміхом бризнувши в зело» та «перекотилось літо за село». Які картини вони малюють у вашій уяві?

4. Віршові розміри.

У 5 класі ви вже ознайомилися з особливостями прозової та віршованої мови художніх творів, коли вивчали казку В. Симоненка «Цар Плаксій і Лоскотон». У чому полягає відмінність між прозовими творами й віршованими? Тут потрібно згадати про такі відомі вам поняття, як поділ вірша на *строфи, ритм, риму*.

Ритмічність у вірші часто досягається через закономірне повторення однакових груп складів (їх називають *стопами*). За типом таких груп визначають *віршовий розмір* — *ямб і хорей*. Як це зробити?

Ви знаєте, що склади бувають *наголошені* й *ненаголошені*. Скільки голосних у слові, стільки й складів. Прочитайте перші два рядки вірша С. Чернілевського «Забула внучка в баби черевички...» та поставте наголоси:

Забу́ла вну́чка в ба́би череви́чки...
Дитя́чим сме́хом бризну́вши в зело́.

Спробуйте тепер побудувати схему цього вірша, щоб визначити його розмір. Наголошені склади позначте рискую з наголосом ´, а ненаголошені — за допомогою лежачої дужки ∪ :

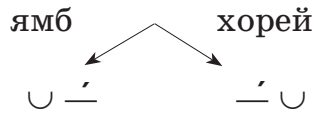
∪ ´ ∪ ´ ∪ ´ ∪ ∪ ∪ ´ ∪
∪ ´ ∪ ´ ∪ ´ ∪ ∪ ∪ ´

Ви відразу помітите *закономірність* у повторенні ненаголошеного й наголошеного складу (∪ ´), якщо через кожні два символи поставите вертикальну риску.

∪ ´ | ∪ ´ | ∪ ´ | ∪ ∪ | ∪ ´ | ∪
∪ ´ | ∪ ´ | ∪ ´ | ∪ ∪ | ∪ ´

Отже, цей вірш написаний *ямбом*, бо в ньому повторюється комбінація, що складається з ненаголошеного й наголошеного складів. Комбінації складів, як уже зазначалося вище, називають *стопами*.

Віршові розміри

У *хорéя* перший склад наголошений, а другий ненаголошений. Спробуйте побудувати схему до перших двох рядків вірша С. Чернілевського «Теплота родинного інтиму...» і переконайтеся, що він написаний хореем.

У віршах часто трапляється *піріхій* — так звана допоміжна стопа. Пірихій складається з двох ненаголошених складів, він не впливає на визначення віршового розміру. Ви, напевно, помітили, що в наведених рядках вірша «Забула внучка в баби черевички...» наявний пірихій. У кінці рядків ямб чи хорей може бути неповним, тоді кажуть, що в кінці рядка *неповна стопа*.

5. Завдання.

1. У відповідність слова з їхніми лексичними значеннями.

Слово	Лексичне значення
1 досвіток	А час доби перед сходом сонця
2 інтим	Б зелені дерева, кущі, трави
3 шибя	В скло в рамі вікна, дверей
4 зело	Г вада, дефект, недолік
	Д близькість, задушевність

2. Вірш «Теплота родинного інтиму...» прикрашає художній образ

- А** вогню
- Б** куряви
- В** спорожнілої хати
- Г** горіхового листка

3. Прочитайте уривок.

*І вийшли в небо зорі-жаровички,
І тихо бабка посеред села
Малесенькі дитячі черевички
У спорожнілу хату занесла.*

У цих рядках НЕМАЄ

- А** епітета
- Б** анафори
- В** гіперболи
- Г** персоніфікації

4. Визначте головне за змістом слово в кожному рядку вірша «Теплота родинного інтиму...». Виразно прочитайте вірш.
5. Наскільки вдала, на вашу думку, ілюстрація до вірша «Забула внучка в баби черевички...» (с. 51)? Що б ви в ній змінили, якби вам дали завдання проілюструвати цю поезію?
6. Визначте провідні мотиви віршів С. Чернілевського.
7. Як ви розумієте зміст речення «*І осінь їй тихенько опустила горіховий листок перед вікном*»?
8. Кожна строфа поезії «Забула внучка в баби черевички...» містить зоровий образ певного кольору. Перепишіть вірш у зошит і зафарбуйте кожную строфу відповідною барвою. Порівняйте свою розмальовку з роботами однокласників та однокласниць.

9. Напишіть чотиривірш за схемою. Визначте його віршовий розмір.

..... сонце
 ..... віконце
 ..... річка
 ..... стрічка

10. Домашнє завдання.

1. Знайдіть у вірші С. Чернілевського по два-три приклади кожного з наведених засобів художньої виразності.

Слова зі зменшувально-пестливими суфіксами: ... , ... , ...

Епітети: ... , ... , ...

Персоніфікації: ... , ... , ...

Метафори: ... , ... , ...

2. Вивчіть один із віршів С. Чернілевського напам'ять.
3. Перепишіть строфу з вірша Лесі Українки «Тиша морська» й виконайте завдання.

*Править хтось малим човенцем,
 Стиха весла підіймає,
 І здається, що з весельця
 Щире золото спадає.*

- А. Визначте віршовий розмір поезії.
- Б. Знайдіть і підкресліть рими.

Подумайте й розкажіть

- Що таке *віршовий розмір*?
- Чи складно створювати віршований текст?
- Який художній образ С. Чернілевського вам найбільше сподобався?

§ 18–19. КАЗКОВІ МОТИВИ В ПОЕЗІЯХ ІРИНИ ЖИЛЕНКО

Про що ви дізнаєтеся?

- Яка знахідка може принести щастя?
- Яких кольорів, окрім білого, може бути сніг?
- Що робить гном у шафці для зберігання посуду?

1. Про письменницю.

Дитинство **Ірини Жиленко (1941–2013)** припало на страшний військовий і післявоєнний час. Саме в цей період загинули батьки дівчинки, тож її виховували бабуся та дідусь. Воєнна епоха в будь-якого асоціюється з темними й брудними кольорами. Хай там як, а творчість цієї мисткині кольорова. Її вірші вважають найбагатшими на барви: у збірках поетеси назви кольорів ужито 1059 разів. Вона любить квіти, особливо фіалки, і захоплюється ними настільки, що навіть створила окремий літературний жанр «вірші-фіалки». А ще вона обожає казки, адже в її віршах живуть гноми, жар-птиці, трьохсотлітні гави й інші персонажі, які розкажуть вам свої захопливі історії.

Прочитайте поезії І. Жиленко й насолодіться багатством кольорів і художніх образів. Як, на вашу думку, можуть ставитися чорні-пречорні гави до яскравої і барвистої жар-птиці? Із захватом, захопленням, зачаруванням чи із заздрістю й ненавистю?

2. Особистість і посередність.

- Прочитайте вірш І. Жиленко «**Жар-птиця**» та дайте відповідь на запитання, хто з птахів — особистість, а хто — посередність.

ЖАР-ПТИЦЯ (1985)

Сусідка моя — чарівниця —
годувала надвечір родзинками
у клітці золоту Жар-птицю
з очима-намистинками.

І як воно трапилось — хто його зна, —
та тільки дверцят не замкнула вона.
Рвонулась на волю чудесна Жар-птиця,
і враз освітілась казково столиця.

Летіла все вище, так гарно, так вільно,
 як в найзолотішій, найкращій мультфільмі.
 Дорослим і дітям
 яснішали лица:
 «Як хороше жити
 під сонцем Жар-птиці!»
 І тільки ота трьохсотлітня г'ава,
 яка себе називала Павою
 (старезна, без ока, та ще й кульгава),
 знайшла Жар-птицю непристойно яскравою.

І вся вороняча орава
 зчинила люту стрекотняву:
 «Вона яскра-яскра-яскррава!
 Таку чужу нескромну птицю
 тримать годиться
 тільки в клітці!»

Вже третій день — нема Жар-птиці.
 І людям посмутніли лица.
 О, не сумуйте. Її нема,
 бо — розумієте? — зима.
 Жар-птиця ж — птаха екзотична,
 південна, до снігів незвична.
 Ну, от і простудилась трішки.
 Лежить вона терпляче в ліжку,
 п'є молоко, клює родзинки,
 чита «Барвінок» і «Мурзилку».
 Пішли на лад у неї справи.
 І скоро знов злетить вона
 на злість лихим, кульгавим г'авам,
 на новорічну радість нам!

Гра «Так — ні»

1. Г'ава мала очі-намистинки.
2. Сусідка годувала Жар-птицю родзинками.
3. Чарівницею у вірші названо Жар-птицю.
4. Жар-птиці вже виповнилося 300 років.
5. Жар-птиця називала г'аву Павою.
6. Кульгавою була г'ава.
7. Хвора Жар-птиця читає журнал «Барвінок».
8. У вірші згадано Різдво.

3. Кольоровий сніг.

Усім відомо, що сніг білого кольору. Але він може бути й іншого забарвлення: на світанку сніг..., сонячної днини — ... , у сутінках — ... . Які слова можна поставити на місці крапок? Навряд чи ви зараз згадали зелену або фіалкову барву. А в поезії «Підкова» І. Жиленко зима може одягатися в зовсім несподівані кольори...

ПІДКОВА (1979)

Була зима. Ішов зелений сніг.
За ним — рожевий. Потім — фіалковий.
І раптом протрюхикав на коні
Дідусь Мороз. І загубив підкову.

Та не просту. А золоту. Таким,
на місяць схожим, серпиком лежала, —
аж розгубились в небі літаки,
кричали: «Мама!» —

й крильцями дрижали.

А я знайшла. Сказала їй: — Світи
тут, на вікні. Щоб все мені збулося! —
Зійшлися і роззявили роти
сімсот роззяв. Стоять вони і досі...

Круг них світився то зелений сніг,
то голубий, то ніжно-фіалковий.
Вони стояли вперто, день при дні, —
зачарувала їх моя підкова.

Що ж, покладу підкову в чемодан,
куплю я шубу. А тоді поїду
в Лапландію. Хоч трішки і шкода,
вже так і будь — віддам підкову Діду.

Оце і все. А сніг звичайним став.
Легкий і рівний, пада, пада, пада...
Роти закрили всі сімсот роззяв.
І розійшлись... І полягали спати.

До речі...

Здавна існує повір'я, що знайдена на дорозі кінська підкова приносить людині щастя.

- Виділене у вірші слово означає
  - А** розтрушувати сипкі й інші предмети
  - Б** видавати різні звуки пошепки, майже беззвучно
  - В** надзвичайно швидко пересуватися в просторі
  - Г** їхати верхи, трясучись від нешвидкого бігу коня

4. Життя в старому буфеті...

Чи вірите ви в те, що різні предмети у вашому домі живуть своїм життям? Вони так само, як і ви, спілкуються, дружать, запрошують на чай... Якщо не вірите, то прочитайте казковий вірш І. Жиленко «Гном у буфеті» та переконайтеся в цьому.

ГНОМ У БУФЕТІ (1985)

Ти знаєш, у нашому домі,
в старому буфеті, давно
живе мій добрий знайомий —
старенький буфетний гном.

Він знав ще дідуся хлоп'ям,
а маму — малим дівчатком,
гукав пустунам: «Ай-яй!»,
слухняним давав шоколадки.

Замкнувши буфет на гачок,
золотить на свята сервізи.
Багріє його ковпачок
за склом серед вазочок різних.

Він любить какао пить,
смоктати м'ятні гостинці.
Так довго і солодко спить
в старій музикальній скриньці.

Навчився він чемних манер
в одній маркізи з фарфору.
Сказала маркіза: — Тепер
дружити із вами не сором.

Ви просто — франтом, хоча
втягніть у петлицю троянду.
І прошу до мене на чай
Разом з цвіркуном-музикантом.

Століття, і друге, і третє, —
прислухайся! — чуєш? — завжди
клопочиться гном у буфеті,
бормоче, зітха, шарудить.

І тупа, і плямка в куточку,
і дзвонить в буфетні шибки.
І в довгі засніжені ночі
нашіптує дітям казки.

- У вірші згадано всі перелічені смаколики, ОКРІМ
  - А** м'ятних льодяників
  - Б** шоколадок
  - В** родзинок
  - Г** какао

5. Завдання.

1. Паву у вірші «Жар-птиця» описано словами
  - А** непристойно яскрава, з очима-намистинками
  - Б** старезна, без ока
  - В** лиха, кульгава
  - Г** золота, на місяць схожа

2. Слова «Таку чужу нескромну птицю тримать годиться тільки в клітці» промовляє
A Жар-птиця	B сусідка-чарівниця
Б вороняча орава	Г маркиза з фарфору
3. Вірш «Гном у буфеті» прикрашає художній образ
A сонця	B зеленого снігу
Б троянди	Г золотої підкови

4. Охарактеризуйте Паву з вірша «Жар-птиця».
5. Чи можна вірш «Жар-птиця» назвати казкою? Чому? Чого він навчає?
6. Знайдіть приклади епітета й персоніфікації у вірші «Підкова».
7. Що більше зачарувало роззяв: золота підкова чи сніг, який світився різними кольорами? Як це характеризує роззяв?
8. Визначте віршовий розмір твору «Підкова».

9. Напишіть вільне есе на тему «Що таке щастя?». Проілюструйте свої думки прикладами з віршів І. Жиленко.

10. Домашнє завдання.

1. Знайдіть в інтернеті інформацію про Лапландію та підготуйте про неї коротке усне повідомлення.
2. **Вправа з ключем.** Заверште кожне речення одним словом. З перших букв записаних слів складіть назву українського промислового міста.
  1. Образ цвіркуна-музиканта наявний у вірші «...» (Назва твору.)
  2. «І тільки ота трьохсотлітня ґава, яка себе називала Павою (старезна, без ...)» (Чого?)
  3. Сусідка-чарівниця годувала Жар-птицю ... (Чим?)
  4. Авторку вірша «Підкова» звати ... (Ім'я.)
  5. Лірична героїня вірша «Підкова» для поїздки в Лапландію збирається купити ... (Одяг.)
  6. «Круг них світився то зелений сніг, то голубий, то ...» (Колір.)
  7. У назвах вивчених творів І. Жиленко переважають ... (Частина мови.)
  8. Трьохсотлітня ґава називала себе ... (Ким?)
  9. Лірична героїня вірша «Підкова» вирішила відвезти знахідку в ... (Географічна назва.)
  10. Буфетний гном гукав пустунам: «...!» (Вигук.)
  11. Через яскравість Жар-птиці зчинила люту скрекотняву орава ... (Яка?)
  12. У вірші «Підкова» згадано свято ... (Назва свята.)
  13. У фрагменті «...п'є молоко, клює родзинки, чита "Барвінок" ... "Мурзилку"» — на місці пропуску має бути ... (Сполучник.)

Подумайте й розкажіть

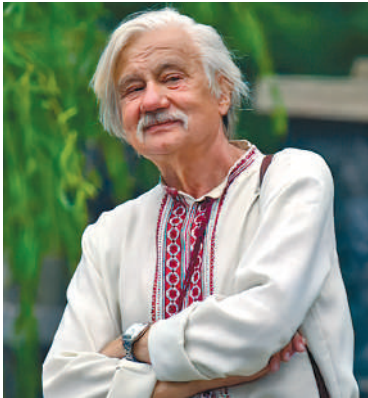
- Який вірш І. Жиленко вам сподобався найбільше?
- Чи можна твори цієї поетеси назвати казковими? Чому?
- Який художній образ І. Жиленко вас здивував? Чим саме?

§ 20-21. КРАСА ПРИРОДИ У ТВОРАХ ІГОРЯ КАЛИНЦЯ ТА ІВАНА АНДРУСЯКА

Про що ви дізнаєтеся?

- Чи бувають вірші без розділових знаків?
- Чи можете ви уявити дим у синіх джинсах?
- Як із неба замісити тісто й спекти сонячний хлібчик?

1. Про письменника.

Митці — це особливі люди: вони творять художні образи, передають найтонші відчуття, здатні проникнути до найпотаємніших куточків нашої душі. Цікаво, що лише одним мистецтвом вони не обмежуються.

Токар, кочегар, бібліотекар, архіваріус, редактор журналу — ким тільки не працював талановитий український письменник **Ігор Калинець** (нар. 1939 р.). Він написав багато віршів про явища природи, про все чудове, що навколо нас, й об'єднав їх у цикл «Дивосвіт».

2. Краса світу навколо нас.

І. Калинець у своїх віршах оживлює образи стежечки, блискавки, веселки, диму, якими

пробуджує в читачів любов до природи. Усі художні образи незвичайні, як і манера письма: у поезіях немає розділових знаків і поділу тексту на окремі речення; рядки не римуються, хоча внутрішній ритм у них відчувається. У такий спосіб автор дає читацькій аудиторії великий простір для фантазії.

ДИВОСВІТ, АБО КНИЖЕЧКА ДЛЯ ДЗВІНКИ (1991)

СТЕЖЕЧКА

ходім зі мною
стежечко
обережно

не зачепися за камінець
переступи соломку
і під спориш не ховайся
все одно бачу
а там
за городом

ого як ти виросла
сама біжиш
через струмок перескакуєш
батіжком по пилюці цвяхаєш
а сунцею збочуєш
топчеш горох при дорозі

коли б глянути
стежко
он з тої гори
на всенький світ

тільки не поспішай
така верчена ти
як дзиґа

але ж світ красний
голова крутиться

До речі...

Стежка символізує життєву дорогу, а також щось нове, невідоме. Це слово входить до багатьох фразеологізмів.

- Увідповідніть фразеологізми з їхніми значеннями.

Фразеологізм	Значення
1 забути стежку	А викликати прихильність, симпатію в кого-небудь
2 протоптати стежку	Б чинити так, як хтось уже це зробив
3 знайти стежку до серця	В зробити щось корисне для людей
4 піти уторованою стежкою	Г добитися певних успіхів у житті
	Д перестати відвідувати когось

БЛИСКАВКА

живе собі королева
королева темряви
кортить їй зазирнути
у дзеркало
а темно

хто на світі найгарніший

ви ваша темність
відкаже дзеркало
похапцем

зблисне
на мить
світлом
зазирне

заспокоїться королева
на часину
сказано писана красуна

Блискавка — зигзагоподібна електрична іскра — наслідок розряду атмосферної електрики в повітрі, що буває під час грози. Якими можуть бути наслідки від цього природного явища? Які ви знаєте правила поведінки в приміщенні й на дворі під час грози та блискавки?

ВЕСЕЛКА

надягла веселка
стрічок
стрічок
як у свято
взяла коромисло
і пішла до річки

князенко Соняшник
із золотим черевичком
в руці

дорогою перестрів її

поміряла веселка
якраз на ніжку

от вони й побралися

До речі...

Райдуга складається із семи кольорів, розміщених у чітко визначеному порядку: **червоний** — **помаранчевий** — **жовтий** — **зелений** — **блакитний** — **синій** — **фіолетовий**.

КРИНИЧКА

сплю глибоко глибоко

а ще глибше

мати моя підземна

я їй про зорі розповідаю

а вона про коріння дуба

я їй про хмаринку

а вона студеним молоком

мене поїть

я їй про метелика

а вона

з водяного царства

русалку приводить

а оце

весняна калина

не хоче забрати з мене

свою подобу

тільки сонце

п'є

та п'є

калинову воду

через золоті соломинки

Зауважте!

Криниця — символ здоров'я, сили, багатства, родючості, святості, чистоти.

- Поміркуйте, чому народ наділив криницю саме такими символами.

ДИМ

втік дим від вогнища

просто у синіх джинсах

розпатланий

та й подався у мандри

тільки спечену картоплину

прихопив

по дорозі до міста

сів у трамвай

принюхується

зітхнула кондуктор —

осінь мені запахла

залоскотало водієві в носі

повернув трамвай

і гайнув у гай

я не в той трамвай сів

подумав дим

і через вікно

вистрибнув

3. Про письменника.

Іван Андрусяк (нар. 1968 р.) виріс на Гуцульщині. Ось як згадує поет про своє дитинство: «Із шостого класу я вже чітко знав, що, коли виросту, буду письменником і працюватиму редактором у видавництві. (...) Вірші до мене приходили, відколи себе пам'ятаю (...). Десь до класу шостого назбирувався вже грубий зошит написаного за рік, і я “оформлював” як нібито книжку — видавництво собі придумав, навіть логотип розробив.

Дуже любив читати, але не дитячі книжки, а передовсім поезію, і виховувався на Франкові.

...Був звичайним сільським хлопчиком, який не цурався колохатньої роботи, особливо “на пару” з дідусем. Десь тоді вже він почав учити мене пра-

вильно косити, не “на силу”, а щоб коса буквально “сама” тяла траву. Досі дуже люблю цю справу».

4. Неповторні образи природи.

І. Андрусяк — автор поетичних і прозових творів для дітей. У своїх поезіях показує життя птахів таким, яким ми, люди, не завжди його бачимо: лебедиха пригортає крильцем ковилу, тане в небі, а сова чистить пір'я. Поет наділяє неживі предмети властивостями людини (оживлює їх): його місяць місить тісто з неба, щоб спекти сонячний хлібчик.

РОЗМОВА

- Літак?
- Так!
- У вікні?
- Ні,
он там.
- Сам?
- Не сам,
із хмариною
темно-синьою.
- Так то ж місяць
небо місить,
хлібчик сонця пече.
- А хмара?
- Гаряча пара
від хлібця в небо тече.

Д. Скакун. Зоряне небо

ЗОРИ Й МІСЯЦЬ

Усі сови
попросиналися,
із небесних зворів
очима світяться,

лиш одна сова
зо звору висовилася,
над сонним ставом
пір'я чистить.

КОЛИСКОВА

Ой ходила лебедиха,
та й у лузі, лу,
пригорнула тихо-тихо
крильцем ковилу.

Полетіла лебедиха
понад озером,
напувала сині очі
синім прозором.

Ой ходила лебедиха,
та й у лісі, лі,
притулилась тихо-тихо
крильцем до землі.

Золотила сиву душу
сонцем росяним,
жовтим колосом, дитинко,
синім прозором.

Тихо-тихо лебедиха
в небі танула
над Україною, дитинко,
над коханою.

5. Завдання.

1. Увідповідніть художні образи з назвами творів І. Калинця.

Художній образ	Назва твору
1 спечена картоплина	А «Блискавка»
2 князенко Соняшник	Б «Криничка»
3 горох при дорозі	В «Стежечка»
4 коріння дуба	Г «Веселка»
	Д «Дим»

2. Увідповідніть художні засоби з прикладами.

Художній засіб	Приклад
1 епітет	А втік дим від вогнища
2 тавтологія	Б із золотим черевичком в руці
3 порівняння	В така верчена ти як дзиґа
4 персоніфікація	Г усі сови попросиналися
	Д лиш одна сова зо звору висовилася

3. НЕПРАВИЛЬНИМ є твердження, що
- А у «Колисковій» усі сови попросиналися
  - Б вірш «Розмова» написано у формі діалогу
  - В поезія «Зорі й місяць» складається з двох строф
  - Г згадані в цьому завданні твори написав І. Андрусяк

4. У чому бачить красу ліричний герой вірша І. Калинця «Стежечка»? Чи звертаєте ви увагу на стежку, якою щодня ходите до школи?
5. Кого називає *красунею* ліричний герой у вірші І. Калинця «Блискавка»? Чи згодні ви з ним?
6. Мотив якої відомої казки використав І. Калинець у вірші «Веселка»? Опишіть веселку й Соняшник.
7. Які образи ви «побачили» в поезії І. Калинця «Криничка»? Опишіть атмосферу, яка панує в цьому творі.
8. Створіть буквенний код вірша І. Калинця «Дим», розмістивши образи в тій послідовності, у якій вони з'являються у творі. Що означає цей код?

9. **Пантоміма.** Підготуйте пантоміму до одного з творів І. Калинця та І. Андрусяка¹. Запропонуйте свою безсловесну виставу однокласникам та однокласницям для розпізнавання зображуваного вірша.

10. **Домашнє завдання.**

1. Проілюструйте один із віршів І. Калинця.
2. Створіть літературний паспорт до вірша І. Андрусяка «Колискова».

Подумайте й розкажіть

- Який образ І. Калинця — *стежечка, блискавка, веселка, криничка, дим* — вас здивував?
- Що незвичайного у віршах І. Калинця?
- Про що йдеться у віршах І. Андрусяка?

¹ Учитель/учителька пропонує дітям вісім конвертів із прихованими назвами віршів І. Калинця та І. Андрусяка. Кожна група вибирає один конверт і готує свою пантоміму.

Тема 3. З видимого пізнавай невидиме

§ 22–24. СМІЛИВІСТЬ І ВІДВАГА КОЗАКІВ
У ТВОРЧОСТІ ВОЛОДИМИРА
РУТКІВСЬКОГО

Про що ви дізнаєтеся?

- Хто такий козак-характерник?
- Хто такий джура¹?
- Якими були перші козаки?

1. Про письменника.

У характері **Володимира Рутківського (1937–2021)** поєдналися польський гонор батька та козацька міць неньки. Справді, мати письменника була фізично сильною: коли треба було перенести колоду, вона бралася за товщий кінець, а випускник школи Володя з братом Вітьком — за тонший. Ця міцність матері не раз буде відображена у творах митця.

Змалку Володя цікавився всім. Його першим відкриттям стала первісна стоянка ашельської епохи (майже 300 тис. років тому!), яку він розкопав зі своїми друзями в рідному селі. Науковці занесли розкопку до значних історичних відкриттів. Дитинство майбутнього письменника минуло в тих місцях, де бився славетний Наливайко, у краї, де народився Морозенко, — той самий, за яким плакала вся Україна.

На дитинстві В. Рутківського позначилися дві обставини: з одного боку — війна (окупація і голодні часи), а з іншого — історія. Саме ці чинники стали поштовхом до написання головних творів його життя, серед яких і повість «*Джури козака Швайки*». Прочитавши її другу частину «*На козацьких островах*», ви ознайомитеся з дивовижними пригодами Грицика та малого волхва² Санька, як вони виходили з найскладніших ситуацій. Події відбуваються в 1487 р. — час, коли вже зародилося на наших землях козацьке плем'я, яке боронило свій край від татарських нападників.

¹Джура — у давнину зброносець, помічник козацької старшини.

²Волхв — ворожбит, чарівник.

2. Санько, Грицик, Швайка та вовк, на ім'я Барвінок.

- Прочитайте перші три глави повісті («Це був Тишкевич!», «Тишкевич», «Допит») і виконайте завдання.

ДЖУРИ КОЗАКА ШВАЙКИ (2007)

Повість

(Скорочено)

ЧАСТИНА ДРУГА

НА КОЗАЦЬКИХ ОСТРОВАХ

Дванадцятилітні Сашко (єдиний син у матері) і сирота Грицик вимушені були покинути рідну Воронівку через переслідування їх паном Кобильським (вони налякали челядників цього пана, аби врятувати односельців). Хлопчики пішли з дому на кілька днів, а затрималися в Подніпров'ї на тривалий час. Вони познайомилися з мужнім козаком Пилипом Швайкою, ім'я якого наганяло жах на татар-нападників...

Це був Тишкевич!

З несподіванки звір відсахнувся від Грицика. Мабуть, він у житті ще ні разу не чув такого вереску. Про всяк випадок вовк примирливо крутнув хвостом-полінякою, мовби хотів сказати: «Що ти, хлопче? Сам же покликав!»

Поруч здригнувся й здушено зойкнув Санько. Розбудили його холодні бризки, що долетіли від вовка.

А від багаття до них уже поспішали козаки. Попереду, вихоплюючи шаблю з піхов, біг Швайка. За ним із ломакою в руках поспішав вогненно-чубий Мацик.

Проте дивина — звір чомусь не злякався ані вогненного Мацика, ані шаблюки в Швайкових руках. Навпаки — він ще приязніше замахав хвостом та облизнувся.

Проте козаки ще не звикли до темряви й нічого не бачили.

— Що тут трапилось? — запитав Швайка.

— Он... — пробелькотів Грицик і тицьнув у вовка: — Виліз із води... Я думав, що то пес...

Грицик був переконаний, що Швайка негайно підніме шаблюку та кине на лютого звіра або гарикне так, що того лизень злиже.

Проте Швайка не гарикнув і не замахнувся шаблюкою. Навпаки, придивившись до звіра, він уклав її в піхви, а тоді розвів руки так, мовби зустрів найкращого друга.

— Барвінку, — сказав він, — братику мій сіренький!

І вовк, цей здоровецький хижак із страшними іклами, повівся, мов цуценятко. Він тонко заскавулів і кинувся Швайці на груди. А що був уже не цуценятком, а важким звіром, то Швайка ледве втримався на ногах.

М. Паленко. Ілюстрація до повісті
В. Рутківського «Джури козака
Швайки»

— Здається, ні, — відказав Швайка. — Але гладити його не раджу. Та коли вже хочеш йому подякувати за своє спасіння, то дістань чогось смачненького.

Мацик зітхнув:

— Воно, звісно... Але де ж я візьму того смачненького? Ті звірі обібрали геть до нитки. — Потому благально глянув на воронівців: — Хлопці, може, у вас щось знайдеться? То позичте, а я вам згодом усе поверну.

Воронівці презирнулися й мовчки пірнули в темряву. А Швайка знову повернувся до багаття. Посадив поруч себе Барвінка та заходився вибирати з його шерсті реп'яхи.

— Ну й нахапався ти їх, голубе, — докірливо сказав він. — Де ж це ти встиг? (...)

«Навіщо йому ті реп'яхи?» — здивувався Грицик.

Воронівці нанесли стільки, що, здається, вистачило б на десяток вовків. Проте Барвінок не розгубився й довів, що він — вовк не простий. За деякий час від ласощів залишилися самі кісточки. Та й тих згодом не стало.

Мацик дивився на Барвінка та всміхався.

— Добре, що я згадав, як ти нацьковував його на тих песиголовців, — звернувся він до Швайки, — а то б уже давно годував раків.

— Згадав, та не те, — заперечив Пилип. — То ти на коня, схоже, нацькував, а на татарина треба інакше. Ось так...

І Швайка коротко, по-особливому свиснув. Тієї миті Барвінок скочив на ноги. Шерсть його стала дибки, а ікла зблиснули так, що воронівці злякано відсахнулися.

— Заспокойся, Барвінку, — поспішно мовив Швайка. — То я пожартував.

— Барвінку, — лагідно примовляв він. Потім звернувся до Санька з Грициком: — Вовків, хлоп'ята, треба остерігатися, але тільки не цього. Якщо, звісно, ви не татари.

Наперед пробився рудий Мацик. Він присів перед вовком і запитав:

— То це ти врятував мені життя? От спасибі, друже. Навіть не знаю, як тобі й дякувати.

І він простяг руку, аби погладити вовка. Проте в останню хвилину завагався і запитав:

— А він не відчикрижить мені руку?

Вовк із докором поглянув на свого хазяїна, і якби міг говорити, то, певно, сказав би: «Ну й дурні ж твої жарти, хазяїне!» Проте говорити Барвінок ще не навчився, тож знову повернувся до кісток.

— Якби був хто з татар, то після свисту я навряд чи зміг би його зупинити, — пояснив Швайка. — Так що свистіти без потреби не радив би. А як ти, Мацику, здогадався, що він був поруч тебе?

— Я його побачив, — відказав Мацик. — Точніше, не його, а вогники, що відсвічувалися від очей. От і подумав: «Чим біс не жартує! Ет, мені б такого друга!»

— Ну, таке треба заслужити, — ухилився Швайка від прямої відповіді.

— А де їх, таких учених, беруть? — поцікавився Перепічка.

Швайка примружив очі:

— Коли скажу, що біля вашого села, ти ж мені все одно не повіриш, — відказав він. — Чи не так?

Молоді воронівці зареготали. Цей Швайка, виявляється, неабиякий жартун! Хто ж бачив таких вовків у Воронівці? Ніхто. Мабуть, їх навчають десь у Переяславі чи навіть у самому Києві.

А Барвінок наївся так, що на останню кістку вже й дивитися не міг. Він задоволено зітхнув, поклав велику голову на Швайчине коліно та заходився оглядати присутніх. Нарешті його погляд зупинився на Санькові. А той, у свою чергу, дивився на Барвінка й дивувався, як може подобатися звір, котрого хвилину тому боявся до смерті.

«Ти ж гарний вовк, — подумки звернувся Санько до Барвінка. — Ти сильний, прудкий і теж не любиш татар...»

Вовк насторожився. Якусь мить він пильно вдивлявся в Санькові очі. Тоді на знак згоди стукнув полнякою-хвостом по землі. Скидалося на те, що він читає Санькові думки.

«Шкода, що ми з тобою незнайомі, — думав далі Санько. — А я хотів би, щоб у мене був такий друг...»

Зненацька Барвінок підвівся, підійшов до Санька й лизнув його в обличчя.

— Ти що? — здивувався Швайка. — На тебе, Барвінку, це не схоже. Чи ви знайомі?

— Та ні-і, — зніжковів Санько. — Я ото... подумав, який він гарний, і подумки сказав йому про це.

— Я теж сказав би, — зареготав Байлемів Василь, — та тільки він чогось не підлизується до мене.

Швайка промовчав. Тільки якось по-особливому глянув на Санька. Так дивляться на те, що не вкладається в розум звичайної людини. (...)

На Санька, здається, він більше не звертав уваги. Лише час від часу хлопець відчував на собі його хоч і миттєвий, проте чіпкий та насторожений погляд.

А за багаттям усе ще точилися розмови.

— От би знати, що то за сволота займається грабунками, — промовив Левко Заярний. — Ет, піймати б такого — зуби по всьому лугу розлетілися б!

І тут Санька ніби блискавкою вразило. Зуби!

— А я знаю, хто це був, — вихопилося в нього. — Тишкевич це був, от хто! Він служить у пана Кобильського.

Козаки вражено втупилися в хлопця.

— Звідкіля ти це знаєш? — запитав Байлем.

— Він зубом цвикав, — пояснив Санько, — коли маму до льоху ховав. І той, старший із тих, хто на вас напав, теж цвикав.

— Ай справді! — вигукнув Грицик. — І голос у нього знайомий. А я, Саньку, усе думав, коли ми ховалися, де я чув цей голос.

— Ану, розкажіть, що знаєте, — зажадав Швайка.

Коли хлопці замовкли, Байлем сповільна проказав:

— Так от чому хлопці щезали невідомо куди. Минулого літа михайлівських не дорахувалися. Позаминулого — двох драбівських не стало, одного з Мойсинців і з Ірклієва... Тепер усе зрозуміло. Вивідають, хто сам чи в малому гурті промишляв, — і хапають за горлянку. А здобич човнами по Дніпру відвозять.

— А як вони дізнаються, хто сам, а хто у великому гурті промишляв? — поцікавився Перепічка.

— Якось дізнаються...

Швайка в цю розмову не встрягав. Він про щось замислився. І, здається, думки його витали далеко від цього острова. Потім, нібито знічев'я, він дістав із кишені реп'яховий клубочок і видобув із нього тонку полотняну смужку. Тоді так само байдуже, ніби шматочок березової кори, розгорнув її та заходився роздивлятися якісь закарлючки. Потім кинув смужку у вогнище.

Ніхто з воронівців не звернув ніякої уваги на ці Швайкові дії. Вони придумували для Тишкевича найстрашніші карі — звісно, коли той потрапить їм до рук. Лише зіркі Грицикові очі стежили за кожним рухом Швайки. І коли смужка згоріла у вогнищі, Грицик нахилився до товаришевого вуха й прошепотів:

— А я знаю, чому Барвінок прибіг саме сюди. Він приніс Пилипові якусь звістку.

А Швайка все так само замислено дивився в багаття.

Нарешті озвався:

— А в мене, хлопці, кепська новина для вас. Учора татари побували під Воронівкою.

Навколо багаття запала глибока мовчанка. Що таке татарський напад — знали всі. І чим він закінчується — теж знали.

Удосвіта дорослі вибралися з острова. Вирішили все ж простежити, як татари з полоненими будуть переправлятися через річку Псел. Може, і вдасться чимось допомогти землякам, котрі потрапили в біду. Санько з Грициком теж поривалися піти з козаками, проте їх залишили разом із Барвінком стерегти острів.

Тишкевич

Наблизившись до острова, Тишкевич зупинився й довго оглядав його. Нарешті гукнув:

— Гей, є хто-небудь?

Йому ніхто не відповів. Тільки в Барвінка, що приліг біля хлопців, ще більше настовбурчилася шерсть. Санько поклав руку йому ва шию.

— Спокійно, Барвінку, — прошепотів він. — Може, погукають, та й попливуть далі.

Проте прибульці, здається, пливти далі не збиралися. Вони зачекали ще трохи. Тоді один із них, невисокий товстун, упівголоса мовив:

— Здається, тут нікого немає.

— Подивимося, — відказав Тишкевич. — Ану, за мною!

У кілька помахів весла він пристав до берега. Якусь мить прибульці стояли непорушно. Тоді, тримаючи наготові шаблі, подалися в глиб острова. Незабаром вони щезли за кущами. Лише час від часу до хлопців долинали їхні приглушені голоси.

— О, вогнище! — вигукнув один. — І, здається, курінь. Цікаво, що в ньому?

— Не заходь, — почувся голос Тишкевича, — устигнеш із козами на торг.

— І коні тут були, — відгукнувся з іншого краю третій. — Слідів на десяток коней набереться.

За якийсь час прибульці знову повернулися до човнів.

— Цікаво, куди вони могли дітися? — запитав низенький товстун. — Коли б неподалік ловили рибу чи били звіра, коні стояли б тут.

— А я здогадуюся, — відказав наймолодший. У нього був шрам через усе обличчя й меткі очиці. — Напевно, подалися вистежувати татарву. Сподіваються відбити когось зі своїх. Отак, як минулого року. Еге ж, пане Юзефе?

Тишкевич повагом хитнув головою.

Козацький курінь.
Реконструкція. Сучасне фото

— Схоже на те, — сказав він. — І повернуться не раніше, аніж завтра.
— Правильно, — згодився молодик.
— Отож слухайте мене. Ви зараз попливете далі. Там, за версту, повинен бути ще один острівець.

— Це той, де ми застукали михайлівських роззяв? — запитав товстун.
— Той самий. Коли щось знайдете, заберіть — і негайно сюди. А я поки тут показайнучу.

Товстун і наймолодший нерішуче презирнулися.

— А коли там хтось буде? — запитав наймолодший.

— Невже вам треба пояснювати, що робити? — хижо посміхнувся Тишкевич. — Коли їх чимало, то вдайте, ніби хочете стати козаками та шукаєте вільне місце для промислу. А коли один, то... — І Тишкевич провів долонею по горлянці. — Зрозуміло? А потім за лахи — і назад. А я на вас тут чекатиму.

— І все ж воно зручніше втрюх, — затявся товстун. Проте Тишкевич зиркнув на нього так, що той похапцем додав: — Добре, добре! Вважайте, пане Юзефе, що ми вже попливли...

За хвилину один із човнів щез за верболозом. Тишкевич провів їх похмурим поглядом, тоді ще раз роззирнувся довкола та неквапом рушив до куреня.

І тоді з-під ожинових кущів вигулькнули дві хлоп'ячі голови й одна вовча.

— Що будемо робити? — збуджено запитав Грицик. — Може, нацькувати Барвінка?

Санько заперечливо похитав головою:

— Ні. Тишкевич зараз насторожі. Ще, не приведи боже, шаблею Барвінка зачепить. Давай зачекаємо, допоки він трохи заспокоїться.

Тієї миті з куреня долинув тріск. Напевно, Тишкевич відламав якусь тичку. Затим долинуло радісне бубоніння:

— З пів сотні, не менше!

За хвилину Тишкевич вийшов із куреня. Став проти сонця й заходився розглядати в'язку лискучих бобрових шкурок.

— Княгині таких не носять, — задоволено зазначив він.

Потім поклав в'язку біля входу та знову щез у курені.

Хлопці презирнулися.

— Чи не збирається він із цією в'язкою дати драла? — запитав Грицик.

— Схоже, — відказав Санько. — Заберуть усе, як у того Мацика, і втечуть.

З верболозу вигулькнув Барвінок. На животі підповз до хлопців і запитально зиркнув на Санька. «Наказуй, малий хазяїне, — промовляв увесь його вигляд. — Ну, чому ж мовчиш?»

А Санько й справді мовчав. Звісно, найлегше було б нацькувати Барвінка на злодія. Але дивитися, як вовк шматуватиме людину, навіть коли ця людина Тишкевич... Ні, то було понад його сили. Мабуть, про це думав і Грицик. Нараз очі його збуджено зблиснули.

— Слухай, Санько, а давай візьмемо його в полон! — прошепотів він.

— А як же ти його візьмеш? — засумнівався Санько. — Якби ж хто був із дорослих...

— А Барвінок навіщо? І лука в Тишкевича немає. А наші в кущах залишилися. А зробимо ми так...

Він прихилив голову до Санькового вуха й почав щось шепотіти. Барвінок переводив погляд із хлопців на курінь і при кожному шарудінні, що долиняло звідти, його верхня губа загрозливо здригалася.

За хвилину хлопці напригинці прокралися до Тишкевичевого човна й заховали його в очеретах. Тоді взяли луки, і Грицик, уже не криючись, рушив до куреня, де досі вовтузився Тишкевич. А Санько з Барвінком зачаїлися за ожиновими кущами неподалік від входу.

— Вийдете, як покличу, — наказав їм Грицик.

Він підійшов до куреня, зазирнув в отвір і спитав:

— Дядьку, а що ви тут робите?

Тишкевич смикнувся та блискавично вихопив ніж. Якийсь час міряв поглядом забрьоханого худорлявого хлопчину, що тримав напоготові лука, і не міг вичавити із себе жодного слова.

— А... звідки ти взявся? — нарешті запитав він.

— Я до дядька приплив у гості, — відповів Грицик. — Він давно мене запрошував до себе. Аж дивлюся — хтось чужий порається в його курені. Ви хто будете?

— Я... це... ох, і налякав ти мене, хлопче! — почав Тишкевич, помалу наближаючись до Грицика. — Я подумав, було, що це татарин якийсь...

Його рука все ще стискала руків'я ножа.

— Не підходьте! — наказав Грицик і відступив на кілька кроків.

— Та ти що — не впізнав мене? — здивовано запитав Тишкевич. Він уже вибрався з куреня й поквапцем роззирнувся. На його вустах з'явилася посмішка — крім них, на острові нікого не було.

— Я ж товариш твого дядька, — сказав він. — Минулого року приїжджав до нього. Невже він тобі не казав?

— Не підходьте, — повторив Грицик, піднімаючи лука.

Проте Тишкевич начебто й не чув його слів. Він без поспіху наближався до Грицика, і хоча посмішка все ще грала на його вустах, очі наливалися жорстокістю.

— То оце теж приїхав, та, бач, не застав свого найліпшого друга, — продовжував теревенити він. — Та чого ти від мене тікаєш, хлопче? Не бійся, я ж

*М. Паленко. Ілюстрація до повісті
В. Рутківського «Джури козака
Швайки»*

тобі нічого поганого не зроблю. Давай краще посидимо на травичці та почекаємо твого дядька. Я, знаєш, скільки веселих історій можу розказати про нього! О, твій дядько...

Тишкевич уже був за якийсь крок від Грицика.

— Саньку! — гукнув Грицик і націлив лука на Тишкевичеві груди.

Тишкевич озирнувся, і його щелепа повільно поповзла вниз. Звісно, не Санька він злякався й не його лука. Тишкевич не вірив, що стріли дитячого лука можуть пронизати його наскрізь. Ну, хіба що подряпають. Адже рука дванадця-

тилітньої дитини зовсім не те, що рука дорослого козака...

Ні, так налякав Тишкевича звір, що з'явився одночасно з другим хлопцем. Судячи з його вигляду, він уміє не тільки показувати зуби. І схожий на того, що недавно перегриз горлянку його коневі.

Тишкевич стиснув пальці на колодці ножа. У вовка настобурчилася шерсть.

Тишкевич повільно опустив руку вздовж тіла. З одним вовком він, може, і впорався б. І з двома хлопцями теж, але одночасно з усіма...

— Та ви що, хлопці, — спробував він посміхнутися. — Людина до вас у гості, а ви...

— Пізнаєте цього вовка? — запитав Грицик. — Це той, що розірвав коня, коли ви грабували Мацика.

На обличчі Тишкевича з'явився невдаваний подив.

— Якого Мацика, якого коня? — запитав він. — Щось ви мене не за того маєте. Я тут, хлопці, уперше. Ні, удруге. Минулого літа теж був.

— Неправда, — сказав Грицик.

— Та щоб мене грім побив! — вигукнув Тишкевич. — Щоб мене нечиста взяла!

Санько розгублено поглянув на Грицика. Грицик вирячився на Санька. Вони вже ладні були засумніватися в тому, Тишкевич це перед ними чи, може, хтось інший. Бо ж самого Тишкевича вони бачили лише мигцем та як слід придивитися не встигли. Та й чи мало є людей на світі, схожих один на одного? (...)

Проте збити Грицика з пантелику було не так просто.

— Е, ні, — сказав він. — Може, ви прикидаєтеся не тим, ким є насправді. Ви краще скажіть, як зовуть мого дядька!

— Демидом, — не замислюючись, відказав той, кого хлопці якусь мить тому мали за Тишкевича.

— А от і ні! — вигукнув Грицик. — Саньку, усе ясно!

— Дивно, — похитав головою Тишкевич. — Невже я помилився? Та ж ні. Здається, й острів цей, і берег... Може, я не туди потрапив, га?

І знову хлопці занепокоєно презирнулися. Бо й справді, може ж людина заблудитися в цих очеретах? Ого, ще і як! Або, може, минулого літа тут і справді був якийсь Демид, а Василь Байлемів поселився лише цієї весни...

Один лише Барвінок і не думав розгублюватися. Його хижі очі пильно стежили за кожним рухом прибульця.

— Відпустіть мене, хлопці, — сказав незнайомець. — Годі дурня клеїти.

Грицик завагався. Він зняв стрілу з тятиви й почухав нею литку. Ну, які докази того, що перед ним не Тишкевич, а зовсім інша людина? Єдине, що Грицикові запам'яталося, це Тишкевичеве цвикання зубом. Проте чи мало в кого може заболіти зуб? Он минулого місяця Грицик теж цвикав майже тиждень. (...)

— Давайте зробимо так, — несподівано для самого себе запропонував Грицик. — Ми зв'яжемо вам руки, і ви посидите в курені. А прийдуть наші — самі розберуться.

— Та ви що — з глузду з'їхали? — обурився незнайомець і знову ступив уперед.

— Ані руш! — вигукнув Грицик і підняв лука.

Барвінок, не чекаючи Санькової команди, напружинився для стрибка.

Незнайомець скосив очима в його бік, потім знизав плечима та заклав руки за спину.

— Ну що ж, зв'язуйте, — згодився він. (...)

І весь час, поки Санько вовтузився із сиром'ятним ремінцем за його спиною, незнайомець докірливо хитав головою. Потім повернувся й сам рушив до куреня.

— Глядіть же, хлопці, — востаннє попередив він. — Ой, і биті будете! А мені що? Я і почекати можу...

Хлопці зачинили за незнайомцем двері. За хвилину з куреня долинуло гучне хропіння...

Уже вечоріло, коли друзі незнайомця повернулися вгору Дніпром. Молодик, який сидів на веслах, почав загібати в бік острова, де в очеретах припишкли хлопці. Низенький товстун, його супутник, мугикав щось невеселе.

— Даремно тільки з'їздили, — домугикавши, зітхнув товстун. — Казав же я йому, що нікого там немає.

— Але ж ми бачили сліди, — заперечив молодший. — А де сліди, там повинні бути й люди...

— Що нам ті люди? — зневажливо пирхнув товстун. — Нам не люди потрібні, а те, що в їхніх куренях.

Вони зупинилися біля піщаної коси. Молодший свиснув. Потім трохи почекав і ще раз свиснув. Тоді погукав:

— Пане Юзефе!

Йому ніхто не відповів.

— Мабуть, заснув, — висловив здогад товстун. — Доведеться сходити на берег.

Він підвівся на колінах і закликав, бо побачив, як через галявину переходив якийсь хлопчина.

— Що за чортівня? — вражено пробурмотів він. — Поглянь-но, Сидоре.

— Хлопчисько! — здивувався Сидір. — Звідкіля його занесло?

Хлопчина зупинився по іншій бік піщаної коси й, у свою чергу, утупився в прибульців.

— Е-е... це саме... звідкіля ти взявся? — запитав товстун.

— А ми тут живемо, — відказав хлопчина. — З дядьком. І його товариші теж тут живуть.

— Кхе... он як... А де ж вони? Нам би той... побалакати треба.

— Вони незабаром повернуться, — відказав хлопчина. — Вони тут спіймали одного злодія та відвезли...

— Куди? — запитав молодший.

— До Швайки.

Товстун завмер із роззявленим ротом. Тоді повернувся до молодшого й верескнув:

— Жени!

Але той і так уже налягав на весла, аж ті почали вгинатися. За хвилину все затихло. Лише чутно було, як у курені щось невиразне пробурмотів в'язень.

Допит

Повернулися всі. Затрималися лише Швайка з Мациком. Під час нападу вдалося звільнити з десяток полонених, і зараз бувалі козаки подалися показувати їм найбезпечніший шлях додому (...).

Коли козаки підійшли до куреня, Барвінок знудьговано позіхнув і шмигнув у кущі. Хазяїн наказував йому стерегти острів від чужих, а від своїх — не наказував.

В'язень, кліпаючи очима, вийшов із куреня.

— Ти хто такий? — запитав Байлем.

— Потім скажу, — відказав в'язень. — Спочатку дайте пити...

Він пив, здавалося, цілу вічність. (...) Нарешті в'язень відставив корчагу вбік і сказав:

— Хто я такий, питаєте? — І кивнув на хлопців, які знічено переминалися з ноги на ногу. — Ото в них краще поцікавтеся. Вони, бач, думають,

що я якийсь Тишкевич. А я того Тишкевича й в очі не бачив. Мені треба до Демида, товариша мого давнього. Чули про такого?

Василь Байлемів замислився:

— Здається, чув. Тільки він далеко звідсіля. Десь унизу оселився й не на острові, а в плавнях... То ти таки не Тишкевич?

— І не був ніколи. Я — Семен Задорожний із Байбузівки, є таке село за Черкасами. Може, чули? Ну от. Вирішили ми з друзями моїми до Демида дістатися, теж трохи покозакувати. От. А сюди я зайшов, аби запитати, де той бісів Демид оселився цього літа.

— А хутро хто брав? — запитав Грицик.

— Яке хутро? — здивувався в'язень. — Що ти мелеш, хлопче?

— Воно на місці, — сказав Одуд. — Я щойно дивився.

— От бачите... — В'язень широко розвів руками та посміхнувся.

Воронівці дивилися на нього й не знали, як їм бути. Ніхто з них Тишкевича в очі не бачив, бо прибився він до пана Кобильського лише цієї весни. Та й не схожий він на старшого челядника. Доброго пана й за версту видно — груди вперед і на землю гидує дивитися. А цей — на звичайного дядька схожий. Неголений, у пошматованій одежі. Ні, щось воно не так...

— Що скажете, хлопці? — звернувся Байлем до друзів. — То Тишкевич це чи ні?

Грицик заходився копирсатися ногою в траві. Нарешті відказав:

— Він схожий на нього. І це... голос майже такий. І зубом цвикав.

— Та коли ж це я цвикав, хлопче? — здивувався в'язень. — Ну, було колись, коли зуб заболів. А зараз, слава тобі, Господи, уже рік як не цвикаю.

— А ти що скажеш? — звернувся Байлем до Санька.

Санько облизав уста. Чомусь йому стало спекотно.

— Мені здається, що це Тишкевич, — сказав він.

— О! Здається, — засміявся в'язень. — Мені теж інколи здається, що я турецький султан.

Воронівці пирхнули. Дуже вже мало цей забрьоханий чолов'яга був схожий на турецького султана.

— Може, і справді наші голуби трохи того... — почав Левко Заярний. — Може, і справді, людина не винна, а ви на нього з вовком...

— Та Господи! — вигукнув в'язень. — Мало що в житті буває. Ви на хлопців не дуже тисніть. Тут, знаєте, краще вже перестаратися, ніж потім сто літ раків пекти.

— А чому ж ваші друзі так утікали, коли я сказав їм, що вас повіз Швайка? — З останніх сил стояв на своєму Грицик.

— Еге ж, чому? — запитав і Левко Заярний.

— Дуже просто, — відказав в'язень. — Про тутешні місця таке розповідають, що й у хороброго жижки можуть затруситися. А мої друзяки, чесно кажучи, не з хороброго десятка.

Воронівці заворушилися. Вони зрозуміли, що хлопці добряче-таки помилилися.

— То що будемо із цим... Семеном робити? — запитав у товариства Байлем. — Відпустимо, чи як? (...)

— А я думаю, що треба дочекатися Мацика зі Швайкою, — сказав Левко Заярний. — Як вони скажуть, так тому й бути.

— Правду кажеш, — згодився Байлем. — Так що, Семене, чи як там тебе, посидь із нами ще трохи. Заодно й нашого кулішу скуштуеш.

Спочатку в'язень хотів було заперечити. Та, подумавши, лише махнув рукою та рушив до багаття, над яким уже висів казан.

Він виявився людиною балакучою і знав безліч історій. Та таких, що воронівці часом аж животи надривали.

А коли доспів куліш, вони забули про все на світі й посунули до казана. Якийсь час ложки прудко бігали від рота до рота, аж поки Байлем сказав:

— Смачний куліш! А ти, Семене, чому не їси?

Усі озирнулися туди, де тільки-но сидів в'язень. Проте його там уже не було. А за якусь хвилю за верболозом пролунав стукіт копит, згодом щось лунко шубовснуло у воду.

Коли воронівці схопилися на ноги й, заважаючи один одному, кинулися до води, — утікач уже досяг протилежного берега.

Ще мить — і він щез в очеретах.

3. Завдання.

1. Які факти з дитинства В. Рутківського свідчать про інтерес письменника до історії?
2. У якому столітті відбуваються події твору? Що ви знаєте про цей час в Україні?
3. Поясніть значення слів *джура*, *волхв*, *характерник*.
4. Розкажіть, якими ви побачили Санька й Грицика. Що в них спільне, а що відмінне?
5. В одній із глав твору Швайка на час своєї відсутності призначив Барвінкові за господаря Санька. Чому саме його, а не Грицика?
6. Пригадайте, у якому творі, що ви читали в 5 класі, головний герой теж товаришував із вовком. Чим відмінні ситуації в згаданому й щойно прочитаному творах?
7. Охарактеризуйте Тишкевича та його попутників.

8. Доведіть конкретними прикладами з тексту, що козаки були великими оптимістами й жартівниками.
9. Перекажіть фрагмент твору, у якому Грицик і Санько взяли в полон Тишкевича й утримували його до повернення козаків.

10. Домашнє завдання.

Випишіть із прочитаного тексту невідомі слова в зошит.

4. Про гонитву в степу й Санька-характерника.

- Прочитайте глави «Гонитва» й «Санькова ворожба» та виконайте завдання.

Гонитва

Першим отямився Байлем.

— На коні! — гукнув він.

Проте коні не давалися до рук. Вони злякалися вовка.

— Що ж ти його не встеріг? — гукнув до нього Заярний.

Барвінок ображено зиркнув на нього, немовби хотів сказати: «Я стеріг, коли треба було, а от ви куди дивилися?»

Зрештою коней удалося осідлати. Вершники дружно шубовснули у воду. І вже посеред протоки Байлем озирнувся на острів і гукнув:

— Барвінку, сюди! Ходи з нами!

Проте вовк, що стояв на краю коси, лише змахнув хвостом. Він, може, і радий був би податися за втікачем, проте не смів порушувати наказу Швайки. А наказ був чіткий: острів не покидати.

У хапанині ніхто з дорослих не завважив, як Санько з Грициком теж скочили на коней.

За плавнями воронівці притримали коней. Утікача й слід пропав. І невідомо, у який бік він подався. Було темно. Місяць ще тільки збирався сходити на небо.

— Гайда туди! — сказав Заярний та махнув рукою вниз за течією.

— Що йому там робити? — заперечив Володко Кривопичко. — Там же татари! А коли то й справді Тишкевич, то він подався до свого пана Кобильського. Он туди.

І Кривопичко змахнув рукою проти течії.

— А може, він зараз принишк у плавнях і слухає, як ми тут лаємося, — сказав Лесь Одуд. — Тут його треба шукати!

— Тихіше! — гримнув Байлем. — Дайте послухати.

Проте й наслуховування нічого не дало. Коники сюрчали так, що аж у вухах виляскувало.

Низько над обрієм з'явився місяць.

— Незабаром розвидниться, — сказав Байлем. — Отоді, може, і слід побачимо. Ет, забратися б зараз на високу могилу, звідтіля видно все як на долоні!

— Воно було б гарно, — зауважив Левко. — Тільки де ж ти її візьмеш? О, а це ще хто?

Воронівці припишкли. З півночі до них долетів неспішний тупіт копит. А ще за хвилину в напівтемряві вималювалися постаті двох вершників. Левко, у котрого було найзіркіше око, придивився до них і радо вигукнув:

— Швайка з Мациком! От добре, що ви повернулися!

— Щось трапилося? — запитав Швайка.

Вислухавши плутану розповідь, Пилип звелів:

— Негайно забирайтеся з острова! Щоб і духу там вашого не було! І слухайте Мацика. Він знає, куди податися.

— А ти? — запитав Мацик.

— А я — за ним!

Швайка розвернув Вітрика й пустив його вчвал. Не вниз за дніпровою течією, не вгору, у бік Сули, — а прямісінько у відкритий степ, назустріч місяцю.

Воронівці вражено дивилися йому вслід. Вони навіть не звернули уваги на те, що повз них на татарських коненятах пролетіли Санько з Грициком. Один лише Мацик устиг вигукнути:

— Ви куди?

Проте хлопці вдали, нібито нічого не почули.

Мацик сердито сплюнув і повернув свого коня в бік плавнів.

— Гайда за мною, — звелів він. — Будемо перебиратися на Зміїний острів.

— Навіщо нам перебиратися? — заперечив Перепічка. — Нам і тут непогано.

— Мовчи, — крізь зуби мовив Мацик. — Коли Швайка сказав, то так воно й повинно бути.

Роса випала скупо. І все ж при світлі місяця, що підбився вже досить високо, було виразно видно темний слід.

То був слід Тишкевичевого коня.

І по тому сліду зараз гнало трійко вершників.

Далеко попереду летів на своєму Вітрику козацький вивідник Пилип Швайка. Назад він не озирався, оскільки був певний, що воронівці послухаються його й кинуться рятуватися, бо їхньому спокійному життю настав кінець. І невідомо, від кого їм потрібно рятуватися — від челядників пана Кобильського чи від степняків. Тишкевич міг повернутися як із тими, так і з іншими.

Лише вчора Швайка довідався, що Тишкевич служить двом господарям одночасно. І тепер йому стало зрозуміло й те, чому ординці з такою легкістю обминають озброєні ватаги присульських козаків, і те, чому десятками щезають невідомо-куди вільні люди, що поселилися в плавнях. Як, зрештою, і нез'ясована до сьогодні загибель десятків відчайдушів, що зголосилися розводити дими тривоги на татарському прикордонні.

Так, усе це була робота того негідника Тишкевича. І добре, коли тільки його.

Сам же Тишкевич, як довідався Швайка, до минулої осені служив якось вельможному київському шляхтичеві. Проте не стільки було того служіння, скільки розбишакування на нічних шляхах. А коли його вивели на чисту воду — устиг перебратися на лівий берег Дніпра та якимось дивом втерся в довіру до пана Кобильського. І нічого тепер не доведеш, бо тих, хто його викрив, уже немає серед живих.

— Але постривай... недовго тобі залишилося ряст топтати, — шепотів Швайка, пильно вдивляючись у миготливу сріблясту імлу. — Від нас із Вітриком ще ніхто не втікав...

А Тишкевич нещадно шмагав свого й так украй знесиленого коника. Раз по раз озирався назад, і на його видовженому обличчі було видно тваринний жах. Кілька хвилин тому він завважив позад себе темну рухливу цятку. І цятка ця невблаганно збільшувалася. Тишкевич ще не міг розгледіти обличчя того, хто за ним женеться, та все ж чомусь був переконаний, що наздоганяє його саме Швайка. Бо й у всьому Придніпров'ї немає такого коня, на якому можна було б утекти від нього. А ще ординці казали, буцімто Швайка — вовкулака й навіть удень може перекинутися на вовка.

Правда це чи ні, Тишкевич не знав, а от що вовки йому вірно служать — у цьому він устиг переконатися на власній шкірі.

— Та жени ж ти, здохлятино! — гарикнув Тишкевич на коня, з якого й так клаптями летіла піна. Й озирнувся назад у жахній підозрі, що його переслідувач уже перекинувся вовком. Проте той, як і раніше, мчав по його сліду верхи на коні, і відстань між ними значно скоротилася. Тож якщо нічого не трапиться, за якусь часину Швайка наздожене його, Тишкевича...

А ще Тишкевич завважив, що слідом за Швайкою мчать двійко вершників. Точніше, вершників не було видно. Здавалося, що степом котяться двійко коненят з якимись клуночками на спині.

«Серед козаків таких малих вершників немає, — промайнула думка. — Невже, це хтось з ординців?»

Зненацька Тишкевич згадав про те, що геть вилетіло йому з голови. Десь тут, неподалік, має бути сторожовий загін Ісламбека — того, з яким у Тишкевича не раз і не двічі були спільні справи. І не просто десь, а він, Тишкевич, здогадується, де саме. Тишкевич почав непомітно описувати в

С. Васильківський.
Козаки в степу

степу широке півколо. Він звертав туди, де полюбляв зупинятися на ночівлю Ісламбек.

Швайка, що пильно стежив за втікачем і вже майже його наздогнав, не відразу завважив це. Проте хлопці, які все ще були далеко позаду, помітили те півколо, і Грицик, вйокнувши на коня, подався навперейми. На якусь мить утікач та його переслідувач щезли за байраком. А коли хлопці знову їх побачили, то втікач вибирався з мілкої, геть замуленої річечки, а Швайка лише наближався до неї.

На щастя, річечка перед хлопцями входила у тверді береги й подолати її було нескладно. Тож коли друзі наблизилися до Швайки, Вітрик тільки вибирався з грузької багнюки.

— Ви? — вражено скрикнув Швайка. — Щось трапилося?

— Нічого не трапилося, — відказав Грицик. — Ми хочемо тобі допомогати.

— Геть звідсіля! — гримнув Швайка. — Вас ще тут бракувало!

І знову помчав за Тишкевичем. Якусь мить Грицик вагався. Тоді вперто стріпнув головою та подався слідом. За ним кинувся Санько, бо нічого іншого йому не залишалося.

«Ми ж не просто так гуляємо, — міркував він про себе, мовби спечечаючись із розлютованим Швайкою. — Може, нам удасться чимось допомогти Пилипові, до того ж — не залишатися ж нам самим у степу...»

Мабуть, про те саме подумав і Швайка, бо за якусь хвилю змахнув рукою, запрошуючи хлопців за собою.

Місяць почав поволі бліднути. На сході зажеврило небо. Ось-ось мали озватися перші птахи.

А гонитва все тривала. Невтомний Вітрик знову наздоганяв Тишкевичевого коня. На обрії темно зринув високий пагорб, і Тишкевич звернув до нього. Однак на вершину не піднявся, а обминув її низом і щез у чагарях.

Але Швайці ці маленькі хитрощі були добре знайомі. Зазвичай утікач по той бік пагорба спішувався та піднімався наверх. А там десь запаювався, діставав лука — і тоді вже переслідувачу було непереливки. Сам Швайка стільки разів чинив так само, що й з ліку збився. І, як не дивно, хтось-таки потрапляв у таку просту пастку.

Проте цього разу не його наздоганяли, а він сам був переслідувачем. Він хотів досягти вершини першим. Не озираючись, махнув хлопцям, щоб ті трималися позаду.

Та за кілька кроків до верха Швайка випростався й люто гупнув ногою. У просвітах між кущів він побачив Тишкевича, що, як і раніше, нахльостував коня. Тишкевич виявився хитрішим: доки Швайка скрадався схилом, той знову вихопився далеко наперед.

— Усе одно наздожену, — пробурмотів Швайка. — Від Вітрика ще ніхто не втікав.

Та перш ніж підкликати вірного коня, Швайка підійшов до східного краю пагорба, визирнув із кущів, і мимовільний стогін вирвався в нього з грудей.

Далеко попереду палахкотіли багаття. Не було жодного сумніву в тому, кому вони належать. І Тишкевич прямував саме в той бік. Він був уже на півдорозі між пагорбом і татарським станом.

Навколо багать здійнялася метушня. Кілька постатей скочили на коней та подалися назустріч Тишкевичу.

Санькова ворожба

Швайка вже знав, що буде далі. Зараз татари оточать Тишкевича й поведуть його до свого старшого. А тоді не встигнеш і до ста порахувати, як той зметує, у чому справа. Потім із табору вилетить десятків зо два переслідувачів на свіжих конях. І тоді Вітрикові буде непереливки. Та не про себе подумав у цю мить Швайка. За себе він турбувався щонайменше. Непокоїла його доля цих двох маленьких дурників, що зопалу встряли в таку недитячу гру. Коні в них зморені й навряд чи витримають ті шалені перегони, що розпочнуться за кілька хвилин. І перш ніж сонце викотиться понад степ, навколо дитячих ший обів'ються татарські аркани...

Що ж робити? Як їм допомогти?

Нараз обличчя Швайки просвітліло. Посвистом він підкликав до себе Вітрика. Тоді скочив на нього й, не криючись, вилетів на вершечок пагорба. А там застиг, ніби вперше угледів татарський стан. Отже, він не помилявся: кілька десятків степняків хапливо сіддали своїх коней... Тоді крутнув Вітрика, злетів із пагорба й наказав хлопцям, що зупинилися біля шипшинових кущів:

— Злазьте з коней! Та швидше, біс би вас побрав!

Сам теж зіскочив із Вітрика. На ходу видобув із кишені якусь скіпку та вплив її у Вітрикову гриву. Тоді поплескав свого чотириноного друга по мокрому крупу та звелів:

— До Кудьми, Вітрику! Жени до діда!

Вітрик коротко заіржав і з місця перейшов на чвал. Татарські коненята спершу опиралися, зворотна дорога їх не вабила. Проте Швайка так уперіщив спочатку одного, а тоді іншого складеним арканом по спині, що ті, мов із праці, рвонули вслід за Вітриком.

— А як же ми? — крикнув Грицик.

Проте Швайка вже прошкував до кущів, що збігали з пагорба.

— Гайда за мною! — звелів він хлопцям. — Тримайтеся тіні, та не волочіть ноги по траві!

Сам він щось гарячково шукав. Нарешті вказав хлопцям на чималу вимоїну під кущем і наказав:

— Ховайтеся сюди! Пригніть гілля й не висовуйте свої кирпи. Ось так.

А сам обережно, аби нічого не зламати, розгорнув гілки колючого глоду, ковзнув усередину куща й завмер.

Хлопці нічого не розуміли. Чому Швайка відмовився від погоні за Тишкевичем? Навіщо відіслав коней, а сам заховав їх у крем'янистій вимоїні під розлогим кущем?

Гострий камінець боляче заколов Санька в бік. Він заворушився, намагаючись змінити положення, проте Швайка шикнув на нього, і хлопець знову завмер.

Здалеку долинув тупіт десятків коней. Ще мить — і з-за пагорба вискочили татари. Передній пронизливо скрикнув і показав удалину, де виднілися три невиразні цятки. Вони пролітали повз вимоїну то по лівий бік, то по правий, а копита одного коня вдарили землю майже перед самісіньким Грициковим носом.

І знову все стихло, мовби й не було нічого. Хлопці збиралися звестися на ноги, проте сердитий шепіт Швайки примусив їх, як і раніше, притиснутися обличчям до землі.

— Ще рано, — сказав Швайка та трохи згодом додав: — Ну, хлоп'ята, ми з вами ледь-ледь не вскочили в халепу. Ет, дав би я вам добрячого чосу! Ну, звідкіля ви звалилися на мою голову?

Грицик винувато шморгнув носом. А Санько мовби й не почув тих Швайкових слів.

— А чому ми відпустили коней? — запитав він.

— А тому, — сердито відказав Швайка, — бо все одно б не втекли. У них коні свіжі. Та поки вони ганятимуться за нашими, може, щось і вдасться придумати... Ц-с-с-с...

На вершину пагорба виїхало з десяток вершників. Поміж ними виднілася постать Тишкевича. Він важко дихав — мабуть, досі не міг оговтатися після погоні.

Певний час вершники пильно вдивлялися в степ.

— Гарно йдуть, — схвально промовив тлустий, приземкуватий татарин у круглій шапці. — Гарно.

«Ісламбек, — здогадався Швайка. — Так, це саме він — хитрий, мов лис, обережний, мов куниця... Це вже вкотре ми з ним стикаємося ніс у ніс? Здається, утретє...»

Так, саме втретє. Уперше вони зустрілися років зо три тому, коли татари обложили Переяслав. Швайка тоді очолив п'ятдесятьох сміливців і разом із ними прокрався до стану степняків. Ох, і нарobili ж вони шелесту! Ісламбека врятували прудкі ноги та болото, у якому він просидів до світанку. Швайці й на думку не спало шукати його саме там, бо ж відомо, що боліт татари бояться понад усе.

Удруге зустрілися торік біля Перекопу. Тоді виявилось, що й у нього, Швайки, теж прудкі ноги. Проте врятували його не вони, а вірні друзі.

А ось тепер — третя зустріч. Що принесе вона?

Рука мимоволі потяглася до лука. Проте відразу й завмерла. Аби ж він, Пилип Швайка, був один, то Тишкевич з Ісламбеком уже полягли б трупом. А там видно було б... Проте зараз він не сам, за його спиною двійко беззахисних дурників.

«Виберемося, візьму добрячу лозину й відшмагаю так, що з тиждень не зможуть сісти», — спересердя подумав Швайка.

А Ісламбек і Тишкевич навіть не здогадувалися, що знаходилися за пів кроку від смерті. Ісламбек погладжував голене підборіддя й невідривно дивився вслід погоні.

«Хоч би наздогнали, — молився Тишкевич про себе. — Хоч би наздогнали!»

— Не наздоженуть — сім шкур спущу, — хижо посміхнувся Ісламбек. — А ти як урятувався?

Тишкевич зневажливо махнув рукою.

— За кулешем ті роззяви забули геть про все, — сказав він. — І коней залишили без охорони.

«І справді, роззяви», — подумав Швайка.

— Міг би й залишитися, — зауважив Ісламбек. — Чи мало тобі за це платимо?

— Не міг, — заперечив Тишкевич. Він тримався незалежно, майже як рівня бекові. Напевно, не простим татарським вивідником був Тишкевич. — От-от мав повернутися Швайка. І з ним ще один, котрий мене теж знає в обличчя.

Ісламбек скрипнув зубами.

— Розвелося їх у плавнях, наче комарів, — сказав він. — Думаєш, один Швайка пошарпав нас, коли поверталися? Якби ж то! Ні, ще чотири такі ватаги були. І втратили ми від них більше, ніж за цілий похід. Добре, що нікому з них не спадає на думку об'єднатися.

— Чому ж не спадає? — заперечив Тишкевич. — Спадає. Хоча б тому ж Швайці.

Ісламбек стукнув себе кулаком по коліну:

— Треба його зловити. За всяку ціну! Ти мусиш це зробити. Точніше, ми з тобою... — Ісламбек посміхнувся: — Тим більше, що його голову Тугорбек оцінює дуже високо. Вище за всі гяурські голови.

— Я і так роблю все, що можу. Тільки ж то не людина, а справжній вовкулака!

— То вже твоя справа розбиратися, хто він. А зараз треба викурити з плавнів тих, від кого ти втік. Частинами їх треба нищити, нечестивців! Ти хоч запам'ятав, де їхній барліг?

Тишкевич хитнув головою.

— Ще б пак! — запевнив він. — Із заплющеними очима знайду.

«Ой-ой-ой! — стривожено подумав Швайка. — Чи послухалися мене Байлемові хлопці? Вони ж іще зелені, не звикли виконувати накази».

І знову Швайкова рука потяглася до стріл. І знову зупинилася на півдорозі, а Санькові з Грициком, мабуть, почало легенько гикатися.

— То візьми сотню й негайно викури їх звідтіля, — наказав Ісламбек. — А коли хтось залишиться в живих — твоїм ясиром буде. Можеш стягти йому голову, можеш продати.

— Та кому потрібна голова без тіла, — криво посміхнувся Тишкевич. — А золото — воно куди приємніше. Так що я їх продам... Тільки... тільки б мені ваше вбрання.

— Навіщо?

— Бо вирізняюся серед ваших, як біла ворона. І коли підемо на плавні — у кого першого стрілятимуть? Звісно, у мене, бо й дурному стане зрозуміло, хто привів твоїх чаушів.

— Маєш рацію, — згодився Ісламбек.

Помахом руки він покликав найближчого та щось стиха йому звелів. Той, не гаючись, скинув свій халат і кудлату шапку-малахай. Тишкевич одягся й тепер нічим не вирізнявся з-поміж інших ординців.

За хвилину великий татарський загін рясую рушив у бік дніпровських плавнів. Слідом із пагорба з'їхав зі своїми охоронцями й Ісламбек.

— Тепер нам, хлопчики, треба перебиратися в надійніше місце, — пошепки мовив Швайка, коли ординці щезли з-перед його очей. — І щодалі ми опинимося звідсіля, то буде краще.

Утім, далеко відійти їм не вдалося. За кущами раз по раз лунав перестук копит. Мабуть, сьогодні татари залишати свою стоянку не збиралися. Довелося шукати місце, де б можна було просидіти бодай до вечора.

Таке місце знайшлося в зарослій улоговині за три польоти стріли від першої схованки. Це було покинуте вовче лігво. Навколо купчилися клубки минулорічного перекотиполя, що зачепилися за колючі шипшинові куці. Одним таким клубком Швайка прикрив вовче лігво, звелівши хлопцям проробити в ньому вузькі щілини для спостереження.

— Тепер трохи поспіть, — порадив їм Швайка. — А я піду погляну, що воно і як.

Проте відпочити не вдалося. Незабаром долетіла татарська говірка. На вершині пагорба знову вирости постаті степняків. Вони про щось сердито перемовлялися.

Швайка скрушно похитав головою.

— Здається, розшолопали, що й до чого, — сказав він. — Ну, хлопчики, тепер тримаймося!

Санько зрозумів: татари зловили їхніх коней та впевнилися, що втікачі зіскочили з них набагато раніше.

За командою Ісламбека татари заходилися прочісувати все навколо пагорба. (...)

Швайка закрив хлопців своїми широкими плечима.

— Що б там не трапилося — ні слова! — звелів він. — Коли що — я сам вискочу. А ви сидіть тихо, мов куріпки. Зрозуміло?

З-за його плеча Санько бачив, як до них повільно наближався худий згорблений татарин. Мабуть, йому було чимало років, бо вузенька підкова вусів укрилася сивиною. І мабуть, йому було лячно, бо йшов обережно, прислухаючись на кожному кроці. Почує шурхіт — залякне. Ступне — і знову залякне. Його вузенькі очиці насторожено бігали навсбіч. Він був такий кволий на вигляд, що, здається, навіть Грицик зміг би з ним упоратися. Проте радості від цього було мало. Варто хирлякові подати голос чи бодай зойкнути, як поруч миттю опиниться з десяток його товаришів.

«Поглянь убік... обійди навколо... — пошепки вмовляв його Санько. Щось ніби підказувало йому, що із цим степняком треба балакати так, як він балакав із дикою кішкою риссю, а пізніше з Барвінком. — От ти йдеш собі — і ніякої нори не бачиш. Зрозумів? Лише саме перекотиполе...»

Санько так хотів передати своє бажання старому татарині, що аж піт стікав по його обличчю.

«Нікого ти не бачиш... Нічого тут немає. Отак... Краще поглянь, як по небі біжать хмарки. Одна за одною. Біжать собі та й біжать...»

Швайка напружився. Татарин ішов майже на нього. Ще кілька кроків — і степняк здогадається, що під клубком перекотиполя щось криється. Тож доведеться зітнути йому голову та блискавично метнутися вбік, аби відволікти увагу від хлопців. (...)

І раптом татарин задер голову до неба та мрійливо промовив:

— Біжать хмарки... біжать.

Швайка заціпенів із подиву. «Здурів татарин, чи що?» — подумав він.

А татарин усе з тією ж пришелепувато-мрійливою посмішкою пройшов за якийсь крок од них.

— Чортівня якась, — стиха бубонів Швайка, коли татари вибралися з улоговини й сіли на коней. — Нічого не розумію. До чого тут хмарки?

— Це я його вмовляв, — вибачливо відказав Санько.

Він почувався дуже зле. Його лихоманило. Голова аж розколювалася, руки тремтіли, наче після непосильної роботи. Страшенно хотілося пити. А ще ж уранці він почувався здоровим і бадьорим.

— Про що ти його вмовляв? — не зрозумів Швайка.

— Щоб він на небо... поглянув. На хмарки.

— Невже, ти і його заговорив? — радо стрепенувся Грицик. — Отак, як ту дику кішку, правда?

— Яку дику кішку? — запитав Швайка. — Оту, що лізла до вас на Сторожовий дуб?

— Еге ж! Вона лізла до нас, а Санько поговорив подумки з нею — і вона подалася назад. А тепер, бач, і татарина заговорив!

І Швайка, невловимий, хоробрий та всюдисущий Швайка, що ніколи й нікого не боявся, утупився в Санька з якимось забобонним захватом.

— Ну, Санько... — тільки й сказав він.

5. Завдання.

1. Хто служив двом господарям одночасно? Як називають таких людей?
2. Якими рисами Пилип Швайка відрізнявся від решти козаків?
3. Письменники часто наділяють своїх героїв промовистими іменами. Прокоментуйте імена Юзефа Тишкевича, Пилипа Швайки й Володка Кривопичка.
4. Хто такі Вітрик і Барвінок? Як характеризує героїв твору їхнє ставлення до Вітрика й Барвінка?
5. Розкрийте лексичне значення слів *плавні*, *верболіз*, *курінь*, *очерет*. Саме за допомогою цих слів автор передає колорит місцевості, у якій відбуваються події твору. Коротко опишіть цю місцевість.
6. Кому з героїв твору ви найбільше симпатизуєте? Чому саме йому?
7. Як, на вашу думку, далі розгортатимуться події у творі? Що станеться із Саньком і Грициком?

8. Заповніть у зошиті таблицю, записавши до неї характеристики героїв із довідки.

Санько	Грицик

Довідка: сирота, єдиний син у матері, мрійливий, визнає першість друга, моторний, має талант характерника, гарячковитий, уміє подумки віддавати накази й навіювати прохання, непосидючий, має зіркі очі.

9. Словесно намалюйте ілюстрацію до найцікавішого фрагмента з прочитаних частин твору В. Рутківського.

10. Домашнє завдання.

1. Дайте розгорнуту письмову відповідь на запитання «Які козацькі чесноти ми маємо зберегти й передати наступним поколінням?» (5–7 речень), використавши за приклад героїв твору В. Рутківського.
2. Прочитайте твір В. Рутківського «Джури козака Швайки» повністю (за бажанням).

Подумайте й розкажіть

- Якому літературному герою В. Рутківського ви найбільше симпатизуєте?
- Чи вірите ви в те, що в природі існують вовки, схожі на Барвінка?
- Що стало для вас відкриттям у прочитаному творі В. Рутківського?

§ 25-26. ПАТРІОТИЧНІ МОТИВИ В ПОЕМІ МИКОЛИ ВОРОНОГО «ЄВШАН-ЗІЛЛЯ»

Про що ви дізнаєтеся?

- Що таке *євшан-зілля*¹?
- Чи може запах вплинути на долю людини?
- Що таке *ліро-епос*?

1. Про письменника.

Напевно, ніхто не стане заперечувати, що виховання має визначальну роль у становленні людини як особистості. **Миколу Вороного (1871–1938)** виховувала мати, яка навчила його грамоти, вплинула на формування національної свідомості, прищепила любов до української мови. Прадід М. Вороного був ректором Києво-Могилянської академії — першого вищого навчального закладу в Східній Європі. Поет успадкував від своїх предків найкраще: патріотизм, силу волі, глибокий розум.

Пропонуємо вам ознайомитися із цікавою поемою «*Євшан-зілля*», сюжет якої постав на основі літописної легенди. Ви перенесетеся майже на тисячу років у минуле й відчуєте аромат чарівного євшан-зілля.

2. Запах із дитинства.

У популярному мультфільмі «Рататуй» є вражаючий епізод, у якому суворий кулінарний критик А. Его розчулився, навіть пустив сльозу, коли відчув на запах і смак рататуй — овочева рагу, що нагадало йому, сухому й озлобленому чоловікові зрілого віку, сонячне безтурботне дитинство й рідну матусю, яка часто готувала йому цю страву. Так, запахи

Кадри з мультфільму «Рататуй» (реж. Б. Берд, Я. Пінкава, США, 2007)

¹ *Євшан-зілля* — степовий запашний полин.

можуть нагадувати нам щось із минулого. Що вам спадає на думку, коли чуєте, наприклад, запах дощу? небезпека? Розваги босоніж у теплих літніх калюжах? Волога й блискуча зелень за вікном? У кожного свій спогад. У поемі М. Вороного «Євшан-зілля» запах полину нагадав про далекі дитячі роки, збувив неймовірні спогади про рідну землю і ... Не будемо переповідати сюжет поеми, а запропонуємо вам поринути в далеке й загадкове минуле нашої країни.

ЄВШАН-ЗІЛЛЯ (1899)

Поема

Да луче есть на своей землі костью
лечі, інелі на чуже славну бити.

Літопис за Іпатським списком

В давніх літописах наших
Єсть одно оповідання,
Що зворушує у серці
Найсвятіші почування.

Ні, про інше щось говорить
Те старе оповідання.
Між рядками слів таїться
В нім якесь пророкування.

Не блищить воно красою
Слів гучних і мальовничих,
Не вихвалює героїв
І їх вчинків войовничих.

І воно живить надію,
Певну віру в ідеали
Тим, котрі вже край свій рідний
Зацурали, занедбали...

* * *

Жив у Києві, в неволі,
Ханський син, малий хлопчина,
Половецького б то хана
Найулюблена дитина.

Час минав, і став помалу
Рідний степ він забувати,
Край чужий, чужі звичаї
Як за рідні уважати.

Мономах, князь Володимир,
Взяв його під час походу
З ясирем в полон і потім
При собі лишив за вроду.

Та не так жилося хану
Без коханої дитини.
Тяжко віку доживати
Під вагою самотини.

Оточив його почотом
І розкошами догідно —
І жилось тому хлоп'яті
І безпечно, і вигідно.

Зажурився, засмутився...
Вдень не їсть, а серед ночі
Плаче, бідний, та зітхає,
Сну не знають його очі.

Ні від кого він не має
Ні утіхи, ні поради.
Світ увесь йому здається
Без краси і без принади.

Кличе він гудця до себе
І таку держить промову,
Що, мов кров'ю, з його серця
Слово точиться по слову:

«Слухай, старче, ти шугаєш
Ясним соколом у хмарах,
Сірим вовком в полі скачеш,
Розумієшся на чарах.

Божий дар ти маєш з неба
Людам долю віщувати,
Словом, піснею своєю
Всіх до себе привертати.

Ти піди у землю Руську —
Ворогів наших країну, —
Відшукай там мого сина,
Мою любую дитину.

Розкажи, як побиваюсь
Я за ним і дні, і ночі,
Як давно вже виглядають
Його звідтіль мої очі.

Заспівай ти йому пісню
Нашу, рідну, половецьку,
Про життя привільне наше,
Нашу вдачу молодецьку.

А як все те не поможе,
Дай йому євшану-зілля,
Щоб, понюхавши, згадав він
Степу рідного привілля».

І пішов гудець в дорогу.
Йде він три дні і три ночі,
На четвертий день приходить
В місто Київ півночі.

Крадькома пройшов, мов злодій,
Він до сина свого пана
І почав казати стиха
Мову зрадженого хана.

Улещає, намовляє...
Та слова його хлопчину
Не вражають, бо забув вже
Він і батька, і родину.

І гудець по струнах вдарив!
Наче вітер у негоду,
Загула невпинна пісня —
Пісня вільного народу:

Про славетнії події —
Ті події половецькі,
Про лицарські походи —
Ті походи молодецькі!

Мов скажена хуртовина,
Мов страшні Перуна громи,
Так ревли-стогнали струни
І той спів гудця-сіроми!

Але ось вже затихає
Бренькіт дужий акордовий —
І за місто його чути
Спів народний, колисковий.

То гудець співає тихо
Пісню тую, що співала
Мати синові своєму,
Як маленьким колисала.

Наче лагідна молитва,
Журно пісня та лунає.
Ось її акорд останній
В пільмі ночі потопає...

Але спів цей ніжний, любий,
Ані перший, сильний, дужий,
Не вразив юнацьке серце, —
Він сидить німий, байдужий.

І схилилася стареча
Голова гудця на груди —
Там, де пустка замість серця,
Порятунок вже не буде!..

Але ні! Ще є надія
Тут, на грудях в сповиточку!..
І тремтячими руками
Роздирає він сорочку,

І з грудей своїх знімає
Той євшан, чарівне зілля,
І понюхать юнакові
Подає оте бадилля.

Що ж це враз з юнаком сталося?
Твар¹ поблідла у небоги,
Затремтів, очима блиснув
І зірвавсь на рівні ноги.

Рідний степ — широкий, вільний,
Пишнобарвний і квітчастий —
Раптом став перед очима,
З ним і батенько нещасний!..

Воля, воленька кохана!
Рідні шатра, рідні люди...
Все це разом промайнуло,
Стисло горло, сперло груди.

«Краще в ріднім краї милім
Полягти кістьми, сконати,
Ніж в землі чужій, ворожій
В славі й шані пробувати!» —

Так він скрикнув, і в дорогу
В нічку темну та пригожу
Подались вони обоє,
Обминаючи сторожу.

Байраками та ярами
Неутомно походжали —
В рідний степ, у край веселий
Простували, поспішали.

Україно! Мамо любя!
Чи не те ж з тобою сталося?
Чи синів твоїх багато
На степах твоїх зосталося?

Чи вони ж не відцурались,
Не забули тебе, неньку,
Чи сховали жаль до тебе
І кохання у серденьку?

Марна річ! Були і в тебе
Кобзарі — гудці народні,
Що співали-віщували
Заповіти благородні, —

А проте тієї сили,
Духу, що зрива на ноги,
В нас нема, і манівцями
Ми блукаєм без дороги!..

Де ж того євшану взяти,
Того зілля-привороту,
Що на певний шлях направить, —
Шлях у край свій повороту?!

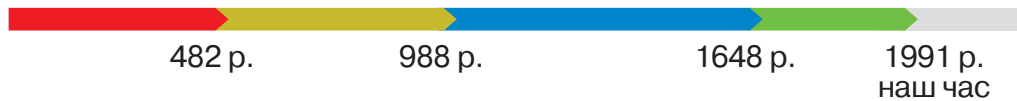
Великий князь київський Володимир Мономах правив у 1113–1125 рр., прославився як організатор успішних походів проти половців.

Князь Володимир Мономах.
Невідомий художник. XVIII ст.

¹ Твар — обличчя.

- Покажіть на часовій шкалі, коли відбуваються події в поемі М. Вороного «Євшан-зілля».

- Правильним є твердження, що
  - А** поема розповідає про сина Володимира Мономаха
  - Б** київський князь посилає гудця до свого сина в Київ
  - В** пісня гудця вразила юнака в саме серце
  - Г** юнак серед ночі покидає Київ

3. Ліро-епічний твір.

- Опрацюйте матеріал із теорії літератури та виконайте завдання.

Теорія літератури

Ліро-епічний твір. Поема

Твір «Євшан-зілля» — поема. Це новий для вас літературний жанр. Що таке *поема*? Передусім пригадайте, що художні твори належать до одного з трьох літературних родів — лірики, епосу чи драми.

Драматичні твори призначені для постановки на сцені: у них на початку зазначають дійових осіб, а сюжет складається з діалогів, тож автор наперед розписує слова для кожної дійової особи. Минулого року ви читали драматичний твір Олександра Олеся «Микита Кожум'яка».

Епічними називають прозові твори, за основу яких узято подію. В епічних творах автор має змогу розкрити образи людей з особливою повнотою та всебічністю. Ви вже читали такі епічні твори, як оповідання Є. Гуцала «Лось» і В. Винниченка «Федько-халамидник», повість Вс. Нестайка «Чарівний талісман» та ін.

У 5 класі ви також ознайомилися з поняттям «ліричні твори». До *лірики* належать віршовані твори, у яких виражено думки, почуття й переживання людини за певних обставин. Ліричні твори невеликі за обсягом. У ліриці не розгортаються події, тобто немає чіткого сюжету, як у драматичних та епічних творах. Ви вже знаєте багато ліричних творів — це вірші Т. Шевченка, П. Тичини, М. Рильського й інших поетів.

А є твори, які поєднують ознаки лірики (віршована форма, почуттєвість, емоційність) та епосу (події, герої, наявність сюжету). Отже, **ліро-епічним** називають віршований твір, що має сюжет, героїв, у ньому розгортаються події.

Поема — один із жанрів ліро-епосу; це ліро-епічний твір, переважно віршований, у якому зображено значні події та яскраві характери. Розгляньмо жанрові ознаки поеми на прикладі твору «Євшан-зілля». Цей твір написано у віршованій формі, він емоційний, а це ознаки ліричного твору. І половецький хан, і гудець, і князь Володимир Мономах — яскраві характери, особливо показовим у цьому плані є гудець-віщун, наділений надзвичайними якостями:

Божий дар ти маєш з неба
 Людям долю віщувати,
 Словом, піснею своєю
 Всіх до себе привертати.

Звичайно ж, розкриття таємниці про своє походження для ханського сина — це значна подія, як і повернення сина додому для хана. Усе це ознаки епічного твору й поеми як жанру.

Розгляньте таблицю, де подано основні жанри літературних родів. Про більшість жанрів ви вже знаєте, а з деякими ознайомитеся в старших класах.

ЛІТЕРАТУРНІ РОДИ		
Лірика	Епос	Драма
<i>Жанри</i> ліричний вірш пісня гімн	<i>Жанри</i> оповідання повість роман	<i>Жанри</i> комедія трагедія трагікомедія

Оповідача в ліричних і ліро-епічних творах називають **ліричним героєм**. Автор твору й ліричний герой — не одне й те саме, хоча їх часто ототожнюють. Ліричний герой — це ніби друге «Я» автора твору. Найбільше ліричний герой проявляється у вступній та завершальній частинах поеми М. Вороного «Євшан-зілля». Читаючи їх, ви відчуваєте його оцінку подій:

Україно! Мамо любя!
 Чи не те ж з тобою сталося?
 Чи синів твоїх багато
 На степах твоїх зосталося?

У цих рядках ви спостерігаєте вболівання ліричного героя за долю своєї батьківщини. Зверніть увагу: у тих місцях поеми, де є репліки героїв, ліричний герой ніби зникає або відступає на задній план.

4. Завдання.

1. «Яним соколом у хмарах, сірим вовком в полі...» є

- А хан
- Б князь
- В гудець
- Г ханський син

2. НЕПРАВИЛЬНИМ є твердження, що

- А поема «Євшан-зілля» складається з трьох частин
- Б у творі згадано Київ, Україну та Кримське ханство

- В** за епіграф до поеми взято рядки з літопису
Г патріотичні почуття юнака пробудило зілля

3. Увідповідніть слова з лексичними значеннями.

Слово	Лексичне значення
1 ясир	А тварина
2 твар	Б обличчя
3 байрак	В полонений
4 манівці	Г обхідний шлях
	Д порослий лісом яр

4. Що ви знаєте про княжу добу давньої України? Хто такі *половці*?
 5. Що стало джерелом для написання поеми «Євшан-зілля»? Що дають літописи нам нині, у XXI ст.?
 6. Чи добре жилося ханському синові в Києві? Підтвердьте свою відповідь цитатою з твору.
 7. З якою метою М. Вороний використав у поемі давні, мало зрозумілі нашим сучасникам слова?
 8. Доведіть, що поема «Євшан-зілля» — ліро-епічний твір.

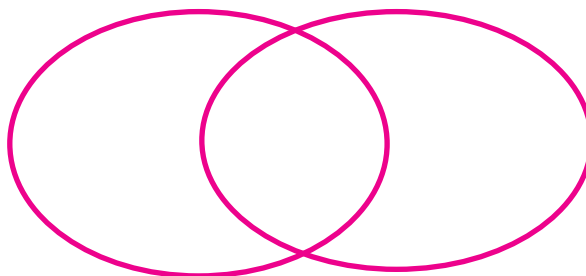
9. «**Ми піарники**». Напишіть рекламний текст до кінофільму «Євшан-зілля», знятого за однойменною поемою М. Вороного. Він має містити інформацію про історичну добу й сюжет (3–4 речення).

10. Домашнє завдання.

- Заповніть літературний паспорт до поеми М. Вороного «Євшан-зілля».
- Заповніть «Діаграму Венна», використавши відомості з вправи 3 «Ліро-епічний твір» (с. 93–94).

Лірика   Ліро-епос   Епос

Подумайте й розкажіть

- Який момент поеми «Євшан-зілля» найцікавіший?
- Які твори вам легше читати: віршовані чи прозові? Чому?
- Що вас здивувало в поемі М. Вороного «Євшан-зілля»?

§ 27–30. ЗАХОПЛИВИЙ СЮЖЕТ ПОВІСТІ ВСЕВОЛОДА НЕСТАЙКА «ТОРЕАДОРИ З ВАСЮКІВКИ»

Про що ви дізнаєтеся?

- Чи можна швидше вирости, якщо поливати себе, як квітку, дощем?
- Чи вдасться підліткам збудувати метро в селі?
- Що таке або хто такий Ява?

1. Про письменника.

У дитинстві у **Всеволода Нестайка** (1930–2014) була велика мрія — одна на двох із другом дитинства Вітасиком. Мабуть, під впливом улюблених пригодницьких книжок М. Трублаїні, Дж. Лондона та Ж. Верна вони мріяли стати капітанами далекого плавання. Згодом з'ясувалося, що через дальтонізм (юнак не розрізняв червоного та зеленого кольорів) він не зміг би користуватися світловою сигналізацією на морях. Натомість його друг таки став капітаном.

Дитинство Всеволода закінчилося в 11 років, бо саме стільки йому було, коли розпочалася Друга світова війна. Письменник вважає тих, хто в дитинстві пережив окупацію Києва, особливим «плем'ям» людей — ніхто інший не в змозі збагнути, як відбилися в їхніх серцях ці страшні два роки. «Деякі мої колеги, яким під час війни було років по три-чотири, написали чимало повістей про неї, зокрема про партизанів, — розповідає Вс. Нестайко. — Я ж написав тільки одне оповідання — «Вітька». Ніколи не хотів писати про війну, не люблю її згадувати. Надто трагічними, важкими були мої спогади». Письменникові, навпаки, хотілося знайти те втрачене дитинство, догратися, досміятися, зробити те, чого він свого часу не зміг. І йому це вдалося, щоправда, у віртуальній художній дійсності — у повісті **«Тореадори з Васюківки»**, яку ви сьогодні почнете читати.

- НЕПРАВИЛЬНИМ є твердження, що
  - А** Вс. Нестайко не любив писати твори про Другу світову війну
  - Б** у дитинстві він захоплювався пригодницькими книжками
  - В** йому було 11 років, коли розпочалася Друга світова війна
  - Г** він утілював свою дитячу мрію — став капітаном далекого плавання

2. Знайомство з героями, які будували метро під свинарником, а потім улаштували бій биків...

- Прочитайте розділ перший повісті (частина перша) і виконайте завдання.

ТОРЕАДОРИ З ВАСЮКІВКИ (1963–1970)

Повість

(Уривки з трилогії про пригоди двох друзів)

ЧАСТИНА ПЕРША

(яку розповідає Павлуша Завгородній)

Надзвичайні пригоди Робінзона Кукурудзо та його вірного друга й однокласника Павлуші Завгороднього в школі, удома та на безлюдному острові поблизу села Васюківки

Розділ перший

Метро під свинарником.

Тореадори з Васюківки. Собакевич

— От знайдібіда, авантюрист шмаркатий! Ванькоо-о! Вилазь зараз же! Бо такого втру маку — тиждень чухатимешся! Вилазь, чуєш!

Ми лежимо в густих бур'янах за клунею, уткнувшись у землю носами, і не дихаємо.

— Вилазь, убоїще, бо гірше буде! Ти ж мене знаєш!

— Знаю, знаю, — ледь чутно зітхає мій друг і нарешті наважується подати голос.

— Діду! — жалібно озивається він.

— Давай-давай!

— Діду, — ще жалібніше повторює мій друг, — ви відійдіть за хату, ми виліземо, бо ж ви битиметеся.

— Вони ще мені умови ставлять, вишкварки! Ану, вилазьте!

— Та ми ж не хотіли. Ми ж хотіли метро. Таке, як у Києві.

— Я вам дам метр! Я вам такого метр! дам, що...

— Ми ж не знали. Ми зараз усе закидаємо — нічого й видно не буде. Одійдіть, діду.

Довго ще тривають переговори. Нарешті дід востаннє лайнувся, закашлявся, плюнув і почовгав за хату.

Ми вилазимо з бур'янів.

Біля свинарника нас зустрічає гундосим рохканням п'ятипудова льоха Манюня, противнюча й плямиста, як географічна карта.

— У-у, скотиняка! Щоб ти...

Це через неї ми вскочили в халепу.

У нас була прекрасна благородна ідея — провести під свинарником метро. Це мало бути сюрпризом. Перша лінія метро у Васюківці! Станція «Клуня» — станція «Крива груша». Три копійки в один кінець. Родичі — безплатно. З учительки математики — п'ять копійок.

Ми вже підкопалися майже до половини свинарника, і раптом — непередбачена катастрофа! — клята льоха Манюня провалилася в наше метро. Провалитися вона зуміла, а от вилізти — дзуськи! І зняла такий вереск, що причовгав дід. Ну і...

Гірко зітхаючи, ми засипаємо метро. Раз у раз злодійкувато озиремося — чи не заскочить нас зненацька дід, щоб нам'яти вуха. Хоч і обіцяв він, що не чіпатиме, поки не закінчимо, але хто його зна... Ви б почувли, як він лаявся, коли витягав льоху! Ох і лаявся! І де він отих слів набрався?

Проте діда не видно. І поки ми працюємо (а справа це довга й нудна), я вас познайомлю з моїм другом.

Ви, звичайно, знаєте, що є такий острів — Ява. В Індійському океані. Ото, що Ява, Суматра, Борнео, Целебес, — Великі Зондські.

Ну, так Ява — це не острів.

Ява — це мій найкращий друзяка й напарник. Ява Рень.

Мабуть, вам дивно, що то за ім'я таке — Ява? То він сам себе так назвав, коли йому лише років півтора було. Чи то воно, пискля мале, хотіло сказати: «Я — Ваня», а вийшло «Ява», чи то «Іван» у нього так прозвучало (бо насправді його Іваном звати), але причепилось оте «Ява» до нього, як реп'ях до собачого хвоста. Навіть міліціонер Валігура, що живе в нашому селі, так його зве.

У них узагалі вся сім'я інтересна.

Батько на скрипці грає. Корову — Контрибуцією назвали. А дід (ви вже з ним знайомі) — мисливець завзятий, на полюванні, коли стріляє, ліве око онучею зав'язує, бо в нього ліве око без правого не примружується. Як ліве примружить — праве саме заплющується. Але ж і б'є дід Варава з тою онучею, ох же ж і б'є!

Городські мисливці, що «Волгами» з Києва приїжджають, тільки охають. «Ви, дедушка — абсолютний чемпіон», — кажуть.

На честь старого Реня навіть польове озеро, що біля нашого села, люди Реневим назвали.

Мати ж Явина — депутат райради, ланкова кукурудзоводів. Якось Ява з Яришкою, сестричкою меншою, посварився та при всіх плескачів їй надавав. Так вона, замість того, щоб заплакати, раптом як закричить:

— Опозогив! — Вона букву «р» не вимовляє. — Маму-депутата на все село опозогив. Загаза чогова!

Такого шелесту наробила — Ява не знав, куди й очі подіти. Стояв-стояв, червоний мов рак, а тоді як дав дриза — тільки п'ятами залопотів.

Та то лише раз таке було. А взагалі характер у Яви ого-го! Сталь, а не характер. Таких на мільйон лише один буває.

Ява сам казав:

— Ми, — казав, — з тобою, Павлушо, хлопці неабиякі. Справді, без брехні, ми таки хлопці з фантазією. Скажи?

— З фантазією, — підтакував я.

— Ти чув, як дід Салимон учора біля сільмагу казав: «Ондо, — каже, — Ява й Павлуша пішли. От хлопці! Орли! Соколи! Гангстери¹, а не хлопці! Немає на них буцегарні».

— Чув. Справді.

— Треба, щоб усі про нас так говорили. Треба, щоб слава про нас гриміла на всю Васюківку, як радіо на травневі свята.

— Треба, — погоджувався я.

І Ява весь час вигадував різні штуки-викаблуки заради нашої слави. Отож ми з ним піймали в лісі пугутькало й випустили в клубі під час лекції на тему «Виховання дітей у сім'ї». Лектор упав із трибуни й вилив собі на голову графин із водою.

А старі дідові підштаники на телевізійну антену над клубом, думаєте, хто повісив? Ми, звичайно.

А то якось улітку Ява сказав:

— Улаштуємо бій биків.

— Га? — не відразу второпав я.

— Ти пам'ятаєш, ми в клубі закордонне кіно дивилися «Тореадор»?

— Ага... То й що?

— Пам'ятаєш: на арені розлючений бик, а тут дядько в капелюсі, з гинджалом, перед ним танцює?

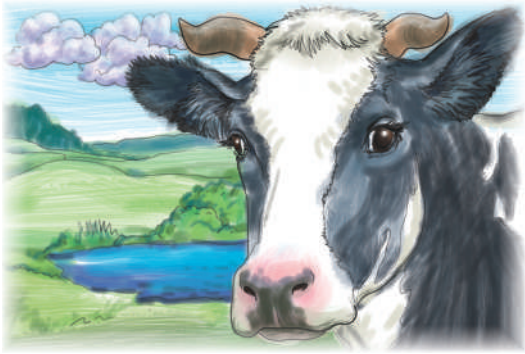
— Так-так-так...

— А потім — рраз! Бик — беркиць! Й оплески.

— Ага. Класнучо... Але це ж убивати треба. Хто ж нам дозволить убивати поголів'я?

— Тю, дурний! Убивати! Що це тобі — м'ясозаготівля, чи що? Це ж видовище. На стадіоні. Як футбол. Головне тут — красиво вимахувати червоною плахтою та ловко вивертатися, щоб рогом не зачепило. Ти ж бачив. Тореадори — то найсміливіші герої і ловкачі. Головне — тренування та спритність. Розумієш? Уперше в історії Васюківки — бій биків. Тореадор Іван Рень і тореадор Павло Завгородній! Гості з'їжджаються з

¹ Гангстер — учасник організованої групи злочинців, бандит.

усієї України. Трансляція по радіо й по телевізору. Навіть у Жмеринці видно буде.

Я усміхнувся. Це було класнучо. По радіо, по телевізору й узагалі...

Ми повмощувалися зручніше й почали обговорювати подробиці. Насамперед — бик. Кандидатура колгоспного бугая Петьки була відхилена відразу. То таке страшнуче мурмило, що його

навіть сам зоотехнік Іван Свиридович боїться. Очі — наче тракторні фари. Землю гребе ногами, як екскаватор.

Цього літа один дачник мало не вмер із переляку. Лежав на вигоні голий-голісінький — загоряв. Голова під парасолькою, усе інше на сонці. І раптом — Петька. Дачник як рвоне. Бугай за ним. Дачник товстий, із червцем. Бачить — не втече. А тут телеграфний стовп на дорозі. Як той дачник на стовп видряпався — досі невідомо. Але факт — пів дня загоряв на ізоляторах, тримаючись за дроти, аж поки не під'їхав комбайнер Микола на комбайні й не зняв його. Дачник штани надів і відразу на станцію: додому їхати.

Ні, хай із бугаєм Петькою вороги наші б'ються.

Другою кандидатурою був цап Жора. Це я його кандидатуру висунув, щоб помститися. Дуже мені противнючий був цап Жора, бо з'їв мою сорочку, коли я в калабані¹ купався.

Але Ява мене не підтримав.

— Ні, — сказав він, — Жора дуже балакучий. Увесь час мекекече. Ми й оплесків не почуємо. І йдеться про бій биків, а не цапів. Треба, щоб було щось бичаче, коров'яче щось — велике й крутороге.

— Коров'яче? — кажу. — Слухай, то, може, узяти просто корову? Бо, крім Петьки, справжніх биків у нас чортма, а корів скільки хочеш. І взагалі ніде не сказано, що обов'язково має бути бик.

Ява задумався:

— Хтозна, може, і так.

— Тоді, — кажу, — кращої кандидатури, ніж ваша Контрибуція, і не придумаєш.

— А чому Контрибуція? Чому не ваша Манька?

— Бо в нашої Маньки теля й один ріг зламаний. Ти хочеш, щоб із нас сміялися? Тореадори з однорогою коровою! Карикатура. Такого ще ніколи у світі не було.

— Можна, звичайно, і Контрибуцію. Але вона трохи психічна.

¹ Калаб́аня (діал.) — тут: велика калюжа.

- Що значить «психічна»? Скажи краще, що ти просто мами боїшся.
— Я — боюся? От я зараз дам тобі у вухо, і ти побачиш, як я боюся. Ану забери свої слова назад!
— Я забираю, але ти все одно боїшся.
— Боюся?
— Боїшся...
— Боюся?
— Боїшся...

Я схопився рукою за вухо й, у свою чергу, затопив Яві кулаком у живіт. Ми покотилися по траві та викотилися на дорогу. Усе, що було на дорозі поганого, ми, качаючись, підібрали на свої штани й сорочки. Першим отямивсь я.

— Стривай, — кажу, — годі, а то замість бою биків у нас вийшов бій дурнів.

— Це ж ти винен. Ну, гаразд, спробуємо Контрибуцію. Завтра поженемо пасти та спробуємо, бо ж твоя Манька й справді для телевізора не підходить. Ще люди подумують, що то не корова, а собака.

Мені вже остогидло битися, і я вдавав, ніби не зрозумів, як тяжко він образив нашу Маньку.

Наступного ранку ми зустрілися на шляху, що вів до вигону. Я гнав Маньку, Ява — Контрибуцію. Корови пленталися, легковажно метляючи хвостами, і не підозрювали, який це історичний день.

У Яви на голові був крилатий дамський капелюшок, який залишився нам у спадок від однієї дачниці, що відпочивала в нас позаторік. Капелюшок був на Яву завеликий і насувався на очі. Щоб хоч що-небудь бачити та не впасти, Ява мусив увесь час сіпати головою, поправляючи його. Здавалося, ніби він комусь кланяється.

У мене під пахвою був килимок. То був знаменитий килимок. Я його пам'ятаю стільки, скільки взагалі щось пам'ятаю. Він висів над моїм ліжком. Килимок був червоний, і на ньому вишито троє кумедних цуценят, що сиділи вкупочці, прихилившись одне до одного головами. То були Цюця, Гава та Рева, про яких мені мати колись розповідала різні баналюки¹, аж поки я не засинав. Останні два роки, позаяк я вже виріс, килимок лежав у скрині, і тепер від Цюці, Гава й Реви дуже тхнуло нафталіном.

Килимок і капелюшок — то був наш тореадорський реманент². По дорозі ми ще вирізали з ліщини дві прекрасні шпаги. Ми були в повній бойовій готовності.

Ми йшли й співали арію Хозе з опери Бізе «Кармен», яку багато разів чули по радіо:

¹ Баналю́ки — небилиці.

² Ремане́нт — сукупність предметів, необхідних для якої-небудь роботи.

Торе-гадор, сміли-ги-ги-во в бій, торегадор,
торе-гадор...

Там жде тебе-ге-ге-ге любов, там жде-ге тебе
любов...

Ми співали, та не знали, що нас чекає.

Небо було синє-синє — справжнє іспанське
небо. Погода — саме підходяща для бою биків.

Ми погнали корів аж на край вигону, туди,
де ставок, — далі від людських очей.

— Оджени свою Маньку вбік, щоб не за-
важала, — сказав Ява, — і давай починати.

Я не став сперечатися. Тим більше, Мань-
ка в нас дуже нервова, їй краще не бачити
бою биків.

Ява поправив на голові капелюшок, підтягнув штани, узяв мій кили-
мок і, витанцьовуючи, навшпильках став підходити до Контрибуції. Пі-
дійшов до самісінької морди й почав вимахувати килимком перед очима.
Я затамував подих — зараз почнеться...

Ява замахав килимком ще дужче. Контрибуція — анічирк! Спо-
кійнісінько щипає собі траву.

Ява мазнув її килимком по ніздрях. Контрибуція лише відвернула
морду. Ява роздратовано верескнув і щосили хльоснув її килимком.
Контрибуція, ліниво переступаючи ногами, повернулася до Яви хвостом.

Ява знову забіг наперед і почав витанцьовувати...

Через пів години він сказав:

— Вона до мене просто звикла, вона мене любить і тому не хоче... Ану,
давай ти!

Через годину, захекавшись, я сказав:

— Якась дровиняка, а не корова. Шкода, що в Маньки немає рога, я б
тобі показав, що таке справжня тореадорська корова.

Ява знову змінив мене. Він раз у раз міняв тактику: то підходив до
корови потихеньку й несподівано бив килимком, то підскакував із розгону,
то набігав збоку. Контрибуція не приймала бою. Чуби в нас змокли,
килимком нервово сіпався в руках, — здавалося, що Цюця, Гава та Рева от-от
загавкають. А Контрибуція — хоч би що, не звертала на нас аніякісінької
уваги.

Один раз, коли Ява схопив Контрибуцію за вухо, вона з докором глянула
на нього своїми сумними очима й сказала:

— Му-у!

У перекладі з коров'ячої це, мабуть, означало: «Ідіть, хлопці, отсюдова.
Не займайте мене».

Але ми вчасно не зрозуміли попередження.

Хекаючи, ми стрибали навколо неї, викликаючи на двобій. Яві було соромно переді мною за свою Контрибуцію — я це бачив.

Нарешті розлючений Ява крикнув:

— Ану вдар, ану вдар її, Павлушо, добряче! Що — боїшся?.. Ну, то я сам!

Він розмахнувся й дзибнув Контрибуцію ногою по губі.

І раптом... Раптом я побачив Яву десь високо в небі. І звідтам, з неба, почув його відчайдушне верескливе:

— Йо-яй!

Він почав бігти, по-моєму, ще в небі, бо коли ноги його торкнулися землі, він уже щодуху мчав до ставка. Я рвонув за ним. То був наш єдиний порятунок. Ми з розгону влетіли в ставок, здіймаючи цілі гейзери води й грязюки. Спинилися десь аж на середині. Те, куди ми влетіли, чесно кажучи, ставком можна було назвати лише умовно. Колись справді тут був величеський ставок-копанка, але він давно пересох, замулився й перетворився на звичайнісіньку калабаню. У найглибшому місці нам було по шию. Саме в цьому місці ми зараз і стояли відсапуючись.

Контрибуція бігала навколо калабані та мукала на нашу адресу якісь свої коров'ячі прокльони. У калабаню лізти вона не хотіла. Вона була брідлива, охайна корова. Ми це знали.

Ми стояли й мовчали.

Дно калабані було грузьке, замулене. Ми по самісінький пуп стояли в брідкій, слизькій багнюці. Тільки від пупа до шиї була вода — брудна, каламутна й смердюча. Справжнісінькі помії. Довго ми тоді стояли з Явою в отих поміях. Пів години, не менше. Аж поки Контрибуція не заспокоїлась і не відійшла. Вона ще була дуже гуманна й благородна корова, ця Контрибуція, бо підкинула тореадора Яву не рогами, а просто мордою. І коли ми нарешті вилізли з калабані, нещасні та брудні, як

поросята (не ми, а сама грязюка), вона й словом не згадала нам нашого до неї ставлення. Ми залишилися з нею друзями. Ява після того не тільки ніколи її більше не вдарив, а завжди частував цукерками, які давала йому мати.

І тепер, коли ми, скрушно зітхаючи, засипаємо наше невідале метро, Контрибуція виглядає з корівника та співчутливо дивиться на нас. І нам навіть здається, що на очах у неї сльози. Дорога Контрибуціє! Яке в тебе велике й ніжне серце! Ти єдина розумієш і жалієш нас. Дякуємо тобі, корово!

— Ще не скінчили, анциболотники? — так несподівано гримнув ззаду дід Варава, що ми аж поприсідали. Ми втратили пильність і не тютьки, що в нас за спинами робиться. Попалися-таки.

Спереду — стіна свинарника, з боків — густі бур'яни, ззаду — дід Варава. Тікати нікуди. Так і залякли ми, присівши, мов курчата перед шулікою.

— Не бійся, не трону!

Ці слова виструнчили нас, розігнули нам ноги. І ніби велосипедним насосом хтось качнув — то ми зітхнули. І тремтячі вуста наші самі собою розтяглися в противну підлесливу посмішку. Але дід на посмішку нашу не відповів. Не любив дід таких посмішок. Суворий був дід Варава.

Обличчя в нього сіре й плямисте, як торішне листя. Губи тонкі й так стулені, мов у роті вода. Очі без вій, круглі й нерухомі, як у півня. Через оті очі здавалося, ніби дід навіки чимось здивований. Та це лише здавалося. Мабуть, не було вже у світі нічого, що могло б здивувати діда Вараву. Вісімдесят третій йому пішов.

— Кінчайте, шминдрики, і йдіть учити уроки, екзамент на носі.

Ми скривилися. Ми це знали, але нам не хотілося думати про це. І хто вигдавав оті екзамени! Та ще навесні, коли повітря пахне футболом і цурками-палками, коли пташки галасують, як баби на базарі, і коли так сонячно й тепло, що ми з Явою вже тричі купалися. Як добре було ще торік у четвертому класі! Жодних тобі екзаменів. Краще було б і не переходити в п'ятий. Ніколи в житті ми з Явою ще не складали іспитів. Це буде вперше. І хоча ми костричимось і кажемо: «Наплювати!» — але кожному з нас при згадці про екзамени тенькає в животі. Краще двадцять «метрів» засипати, ніж один екзамен.

— Здається, діду, усе. Так, як і було. Правда ж? — несміливо питає Ява, притоптуючи ногами свіжу землю.

Дід криво дивиться на нашу роботу — видно, що він не дуже задоволений, але каже:

— Ідіть, ідіть уже, але знайте: ще раз щось таке — вуха пообриваю та свиням викину.

Тулячись спинами до самих бур'янів, ми боком проходимо повз діда й, тільки-но його минаємо, що духу біжимо.

І якраз вчасно: ще мить — і шкарубка дідова рука з розмаху приліпилася б до наших штанів...

Я живу по сусідству з Явою. І за якусь хвилину ми вже відсапуємось у нашому садку.

Ми сидимо в картоплі під вишнею. Сидимо й журимося, що така прикра невдача спіткала нас з отим «метрóm». Однак довго журитися ми не вміємо.

— Слухай, — раптом каже Ява, — а давай зробимо... підводного човна.

— Давай, — не задумуючись, кажу я. І тільки тоді питаю: — А із чого?

— Із старої плоскодонки. Отієї, що біля верби... напівзатоплена.

— А як?

— Воду вичерпати, дірки позатикати, просмолити, верх забити дошками. Отут перископ. Отут люк. На дно — баласт.

— А двигун?

— На веслах буде. Нам же не треба, щоб дуже швидкохідний, аби підводний.

— А дихати?

— Через перископ.

— А на поверхню як впливати?

— Баласт викинем і впливемо.

— А як водою залле й затопить?

— Ти що — плавати не вмієш? От іще! «Як? Як?» Дулю з маком із тобою зробиш!

— Сам ти дуля з маком! Який розумний!

— Та ну тебе, — сказав Ява вже примирливо. А я і зовсім не відповів нічого — сьогодні сваритися не хотілося.

Ми проходили повз старий набокуватий колодязь із журавлем, з якого давно вже й воду не брали — так замулився. Я перехилився та голосно крикнув у задушливу, пропахлу цвіллю й болотом темряву: «Го!» Я люблю гокати в колодязь: таке «го» виходить — аж у вухах лящить. Такого «го» ніде не почувеш, як у колодязі. Краса, а не «го». От і зараз...

— Го!..

— Го!

— Го!

Тільки виляски пішли — наче аж до центру землі.

І раптом у ці виляски вплелося жалібне тонке скімління. Я нашорошив вуха.

— Яво! — кажу. — Там хтось є.

— Бреши!

— Ану, гокни й послухай.

Ява перехилився й гокнув. Ми прислухалися. І виразно почули з глибини плаксиве щеняче скімлення.

Ми презирнулися.

— Якась свиня вкинула туди цуцика, — сказав Ява.

— Точно, — сказав я.

— То що? — сказав Ява.

— Треба витягти, — сказав я. Хоча міг цього й не говорити, бо він таким тоном спитав, що то вже була й відповідь.

— Отже, так, — сказав Ява. — Я сідаю в цеберку й опускаюся. А ти мене держиш.

— За що! Хіба я тебе так удержу?

— Ти й справді слабак. Не вдержиш.

— Отже, я спускаюся, а ти мене держатимеш, як ти такий могутній.

— Ні, спускатимусь я. Я перший сказав. І... і в тебе була ангіна тиждень тому. Тобі не можна в колодязь. І взагалі в тебе носоглотка... Ми, знаєш що, віршовку прив'яжем он до того бруса-переваги. І ти тягтимеш. Дуже зручно.

— А де взяти віршовку?

— А ондо припиначка.

— Так на ній же коза! Разом із козою прив'яжемо, чи що?

— Коза так погуляє, ніде не дінеться.

— Ну що ж — давай!

— Мме-е-е! — радісно проспівала відв'язана коза й негайно побігла в шкоду. Та нам ніколи було її виховувати.

Ява сів у цеберку, я взявся за припиначку, прив'язану до бруса-переваги на короткому плечі журавля.

— Попускай! Попускай потроху! — скомандував Ява.

Операція почалася.

Спуск пройшов нормально. Мені було зовсім не важко попускати при-

пиначку, і за якихось пів хвилини почулося глухе, як із бочки, Явине:

— Стоп! Харош!

Я кинувся до зрубу:

— Галльоу! Криниченавт Яво? Як себе почуваете?

— Атлічно! Пульс нормальний. Невагомості немає. Тиск — триста атмосфер. Прийняв на борт потерпілого товариша Собакевича. Ой-йо-йой! Що ж ти відпустив! Тут дуже грязько! Засмоктуйте! Тягни швидше.

Я ойкнув і кинувся назад до припиначки. Учепивсь обома руками й почав тягти.

Ого-го! Ох! Ех! Ух! Ну й важко! Тягну, аж присідаю. Усіма силами своїми, усією вагою тіла свого тягну за припиначку вниз. І раптом відчуваю, що ноги мої відриваються від землі. Ой лишенько! Це ж я зараз піднімусь і висітиму над землею, як жаба на гачку, тільки ногами дригатиму. Переважують мене Ява із цуциком. Ой-йо-йой!

— Яво! — кричу у відчаї. — Яво! Хапайся за цямрини, помагай, бо я в небо злітаю!

Зрозумів, видно, Ява ситуацію, послухав мене, бо п'яти мої знову торкнулися землі. А тут я ще й ногою загачився за корінь, що якраз біля мене із землі випружинився. Закректав я з усіх сил — от-от жили, як струни, з дзенькотом полопаються — і з колодязя, мов булька з носа, повільно з'явилася Явина голова.

Першим на землю ступив «товариш Собакевич» — кудлате, капловухе руде цуценя, а тоді вже Ява.

Я відразу побачив, що цуценя — не з нашого кутка. У себе ми всіх собак до одного знали — від здоровенницького діда Салимонового кунделя Гривка до позавчора народжених, сліпих іще цуценят баби Меланчиної Жучки.

— От хотів би я знати, хто його туди вкинув, — сердито проскрипів Ява. — Ноги б повисмикував!

— Якийсь фашист хотів позбутися, — сказав я.

Цуценя, схиливши набік голову, глянуло спершу на Яву, потім, перехиливши на другий бік, глянуло на мене та заметляло хвостиком, очевидно, дякуючи за порятунок. Знайомство відбулося. Ми відразу сподобалися одне одному.

— Гайда на річку! — сказав Ява. — Треба помити Собакевича — бач, який!

Те, що він Собакевич, а не Шарик, Полкан або Жучка, — уже не викликало жодного сумніву. Ім'я, жартома дане йому Явою в смердючій темряві колодязя, пристало до нього відразу й назавжди.

Ми побігли до річки.

Підводний човен із плоскодонки навічно потонув у забутті...

3. Завдання.

1. Урятованого цуцика Ява жартома назвав

- А Жучкою
- Б Шариком
- В Полканом
- Г Собакевичем

2. Словами «*То таке страшнюче мурмило, що його навіть сам зоотехнік Іван Свиридович боїться. Очі — наче тракторні фари*» описано

- А** цапа Жору
- Б** бугая Петьку
- В** корову Маньку
- Г** собаку Полкана

3. Установіть відповідність.

Герой/героїня твору	Опис
1 Ява	А «— Вони ще мені умови ставлять, вишкварки! Ану, вилазьте!»
2 Яришка	Б «— Орли! Соколи! Гангстери, а не хлопці! Нема на них буцегарні.»
3 Павлуша	В «Родичі — безплатно. З учительки математики — п'ять копійок».
4 дід Салимон	Г «— Опозогив!.. Маму-депутата на все село опозогив. Загаза чоغتова!»
	Д «— Пульс нормальний. Невагомості немає. Тиск — триста атмосфер».

4. Як хлопчики ставляться до льохи Манюні, до корови та цуценяти Собакевича? Проілюструйте свою відповідь фрагментами з тексту.

5. Які кумедні слова використовує у своєму мовленні дід Варава? Як такі слова його характеризують?

6. Про які риси характеру Яви й Павлуші свідчить те, що вони врятували Собакевича?

7. Прокоментуйте слова діда Салимона й хлопців: — *Ти чув, як дід Салимон учора біля сільмагу казав: «Ондо, — каже, — Ява й Павлуша пішли. От хлопці! Орли! Соколи! Гангстери, а не хлопці! Нема на них буцегарні».*
— *Чув. Справді.*

— *Треба, щоб усі про нас так говорили. Треба, щоб слава про нас гриміла на всю Васюківку, як радіо на травневі свята.*

8. Знайдіть і прочитайте опис зовнішності діда Варава. Які деталі опису викликали у вас усмішку? Як називають опис зовнішності героя в літературному творі?

9. Прочитайте за ролями уривки, у яких ідеться про наслідки будівництва «метро» та про врятування Собакевича.

10. **Домашнє завдання.**

1. Пригадайте, що таке *фразеологізми* (з ними ви ознайомилися на уроках української мови). Знайдіть і випишіть із тексту ті фразеологізми, що викликають сміх, наприклад: *галасують, як баби на базарі; дуля з маком; дати дриза* тощо.

2. Прочитайте розділ дев'ятої частини першої повісті Вс. Нестайка «Тореадори з Васюківки». Випишіть у зошит незрозумілі слова.

4. Друзі на все життя.

- Прочитайте розділ дев'ятий повісті (частина перша) і виконайте завдання.

**Розділ дев'ятий,
у якому Павлуша розповідає, як він потоваришував з Явою**

До четвертого класу я з ним не дружив. Він був страшенно вредний. Так я вважав, бо він мене при всіх у калюжу пхнув, як я його картуза на вербу закинув. А я був у новісіньких шевйотових¹ штанях. Мені мама лише вранці їх у раймазі купила. І тими новісінькими штаньми я в самісіньке рідке багно сів. І Ганька Гребенючка так сміялася, так сміялася, що в неї аж булька з носа вискочила.

Я дружив з Антончиком Мацієвським. Він мене малиною частував. У них було багато в саду малини, а в нас не було. А малину з молоком — ви ж знаєте! Я навіть більше, ніж вареники з вишнями, люблю.

Я думав, що дружитиму з Антончиком та їстиму малину аж до старості. Але...

Був сонячний, теплий вересневий день. Ми сиділи на баштані й із присюрбом хрумкали кавуни.

Ви не були на нашому баштані? О-о! Тоді ви нічого не знаєте. Такого баштана немає ніде. Справді! Кінця-краю не видно. Від обрїю до обрїю. І кавунів — тисячі, мільйони... І всі смугасті. Як тигри. Тисячі, мільйони тигрів. Я живих бачив у цирку. У Києві. Але то хіба тигри? От дід Салимон — баштанник наш — ото тигр! Ох же ж б'ється! Як улупить своєю кістлявою рукою по штанях — два дні чухаєшся. Він чогось не любив, як ми крали кавуни з баштана. Він любив, щоб ми просили. А ми не любили просити... Воно не так смачно.

Коротше, ми сиділи на баштані та хрумкали кавуни. Крадені. Діда не було. Не було й близько. Він пішов у сільмаг по цигарки. Ми бачили. І ми були спокійні. Він там обов'язково зустріне якогось свого друзяку, діда Вараву або що, і вони заведуться про американських агресорів чи про ще когось там аж до смерку. Це вже напевно. Дід Салимон цілими днями знічев'я слухав у самотині на баштані транзистор «Атмосфера», що купив собі в сільмазі, і його просто розпирало від різних новин.

Отже, ми сиділи й хрумкали, тобто вже й не хрумкали навіть. Один лишень товстий Грицько Сало хрумкав — той міг день і ніч їсти. А ми всі сиділи та хукали.

От понаїдалися кавунів! Що називається, од пуза. Далі їсти вже немає змоги — нікуди.

¹ *Шевйотовий* — пошитий із шевйоту — дорогого сорту м'якої, легкої, трохи ворсисті шерстяної або напівшерстяної тканини.

Ми сиділи під величезною горою кавунів — їх зібрали для відправки, завтра прийдуть машини.

І їсти несила, і несила кинути цей кавунячий рай — коли ще так пощастить, щоб діда не було, та й вивезуть же завтра.

Пробували ми у футбол кавуном грати — важко, ноги болять. Пробували у «війни». Виклали з кавунів на землі військовий об'єкт — ворожу укріплену лінію. Узяли в руки по кавунові — це бомби, — підняли над головою — і в-у-у-у-!.. Летять наші штурмовики-бомбовики. Підлітають — р-реп! р-реп! Репаються смугасті бомби, летять урізнобіч осколки й шрапнель — чорні слизькі зернятка, ллється червона кавуняча кров...

Побомбили кілька хвилин, глянули — аж самим стало страшно й совісно. Червоно-біло-зелена каша на землі.

— Е, хлопці! Це вже свинство! Так тільки фашисти роблять!

— І справді! Давайте не будемо!

Знову посідали, сопимо.

Подивився тоді Степан Карафолька на гору кавунів та й каже:

— Але й здоровеннецька! Справжнісінька тобі піраміда єгипетська. — І раптом підхопився: — Хлопці! А давайте гратися у фараона та єгипетську піраміду.

— Га? Що? Кого? — не розшолопали ми.

Степана ми не любили. Він щодня чистив зуби, робив зарядку й узагалі був свиня. Словом, він був те, що називається зразковий учень: учився на самі «п'ятірки», поводився в школі бездоганно, не бешкетував, не бив вікон, не вмочав косу дівчинки, що сидить попереду, у чорнило, не підпалював на уроці «жабку» з кінострічки... І цим дуже всіх нас підводив.

Бо завжди:

— А от Карафолька, бачиш...

— А чому Карафолька...

— А подивися на Карафольку...

І — лясь! лясь! лясь!

«А щоб тобі, Карафолько, чиряк сів на носі!» — завжди думалося в такі хвилини.

Але іноді ми Карафольці прощали за те, що, на наш погляд, він ду-у-уже багато знав, бо читав удень і вночі. І був для нас таким собі ходячим довідником. От і зараз.

— А... що воно за таке — єгипетські піраміди? — жуючи, спитав Грицько Сало.

— Не знаєш, барахольщику? Це такі здоровущі гробниці в Єгипті. У них єгипетських царів — фараонів — ховали. Багато століть тому. Досі стоять, як новісінькі, і туристи з усього світу приїздять на них дивитися.

— Ага, про це в п'ятому класі проходять, я в братовому підручнику бачив, — підтвердив Антончик.

— А я по телевізору в кіножурналі, — сказав Васько Деркач.

— Ну то й що? — спитав я. — А як же грати?

— Як? Гм! — презирливо гмикнув Степан. — Виберемо серед нас фараона. Він помре, і ми його поховаємо. І піраміду зробимо. З кавунів.

— А що — це клас! — У Яви загорілися очі. — Інтересно! Давай!

— Хлопці! Та ви що? Тю! — сказав я. — На біса нам у того смердючого фараона! У мертвяка! Теж іще весело — у похорон гратися! Ха-ха!.. Давайте краще в прикордонника й шпигуна. Я згоден шпигуном!

— Старий! Домовилися — усе! — рішуче сказав Ява. — Давай щитатся, кому фараоном. Ну! Сітка-вітка, дуб-дубки, поставали козаки! Шабельками брязь — вийди князь! Тобто... фараон.

Я! Так і знав. Чуло моє серце.

— Старий! По-чесному! — сказав Карафолька. Це ми від київських мисливців навчилися говорити один на одного «старий».

Я зітхнув. Я був страшенно невезучий. Хоч би в що ми грали, мені завжди випадало бути чи то розбійником, чи злодієм, чи шпигуном, чи фашистом. Одним словом, ворогом. Я вже не пам'ятаю навіть, коли я був нашим! А я так любив наших!.. І завжди був ворогом.

— Старий! Нічого, не хвилюйся! Тобі в коханні везиме! Їй-богу! Є така прикмета! — заспокоювали мене хлопці. — Ондо Гребенючка на тебе задивляється.

— Подавіться своїм коханням! Плював я на кохання!.. — з ненавистю процідив я крізь зуби й поплентався займати свої ворожі позиції.

І коли Карафолька тільки вимовив слово про ту єгипетську піраміду, я вже не сумнівався, що фараоном буду саме я. І не помилився...

— Ну, то що робити? — сумно спитав я.

— Отже, так, — швидко заговорив Карафолька. — Ти — славний, знаменитий, могутній єгипетський фараон. Який хочеш — вибирай: Хеопс... Тутанхамон... Гаменготеп...

— Гаменготеп, — байдуже сказав я.

— Прекрасно. О великий і мудрий фараоне Гаменготепе! — звів руки до сонця Карафолька. — Ти завоював багато земель, ти підкорив багато народів, ти вписав своє ім'я в історію віків стародавнього світу! Але невблаганна смерть підстерегла тебе, й ось ти вмираєш. Плачте, раби, великий Гаменготеп умирає!

Хлопці завили, як шакали.

— Ну, давай-давай — лягай і вмирай, — під акомпанемент цього виття сказав Карафолька.

Я ліг.

— Прощайсь і ... — махнув рукою Карафолька.

— Прощайте, — похмуро проказав я, — не поминайте лихом. Пробачте, мо', що не так. Кланяйтеся мамі, татові, Галині Сидорівні й усім нашим.

— Обійдеться! Помирай, помирай швидше! — нетерпляче перебив Карафолька.

Я заплющив очі та голосно зітхнув — випустив дух.

— О люди! О народи! Великий Гаменготеп сконав! О горе-горе! — так одчайдушно заверещав Карафолька, що мені самому стало страшно й жаль себе. — Але ім'я його буде славне у віках! І піраміда великого Гаменготепа збереже для поколінь пам'ять про нього. До роботи, жалюгідні раби!

І хлопці заметушилися, обкладаючи мене кавунами. Через кілька хвилин я відчув, що на груди мені навалюється важений тягар і мені немає вже чим дихати.

— Гей! — скрикнув я. — Давить! Гей! Так я і справді помру. Гей!

— Цить! — гаркнув Карафолька. — Не розмовляти. Мертвяк, називається. Убивать треба таких мертвяків!

І поклав мені величезного кавуна прямо на пику. Я тільки кавкнув.

— Е не, хлопці, так він і справді гігне, — чую раптом голос Яви. — Так не можна.

І кавун із моєї пики відкотився.

— А що ж? Як же ж тоді? Не вийде ж піраміда, — почувися голоси.

— Як не вийде! Вийде! — закричав Карафолька. — Я ж забув зовсім. Фараонів ховали сидячи, а то й стоячи. Уставай! Уставай, Гаменготепе! Тільки мовчи — ти ж мертвий!

Я встав — і робота знову закипіла.

Тепер було легше. Хоч і давило в боки, але дихати можна. Я стояв із заплющеними очима, а хлопці обкладали мене кавунами. Незабаром навколо мене вже була справжнісінька піраміда, з якої стирчала тільки моя голова, що, як казав потім Ява, теж була подібна до кавуна.

Карафолька був дуже задоволений та весело наспівував похоронний марш:

— Тай-та-та-ра-та-рай, та-та-та-ра-рай-там-та-рам!

І раптом пролунав пронизливий крик Антончика:

— Хлопці! Тікай! Дід!

І всі кинулися врозтіч. Це було так несподівано, що я навіть не відразу злякався. І лише коли від хлопців залишилася сама курява, я похолов.

Я стояв, обкладений кавунами, не в змозі ворухнути ні ногою, ні рукою та дивився, як до мене, розмахуючи кийком, біг дід Салимон.

— Хлопці! — безнадійно верескнув я. — Куди ви?! А я? Раби! Гади! Гаменготепа кинули! Антончику! Друже!

Але вони вже й почути не могли.

Ну все! Гибель! Зараз дід підбіжить, побачить, що ми нарobili, побачить оту гору побитих кавунів, розмахнеться — і кийком мені по кумполу. І буде на одного розбитого кавуна більше. Буде мені гробниця... Піраміда...

Я вже бачив розлючене обличчя діда та чув, як він сопе. Ближче, ближче, ближче...

І тут, як із-під землі, з'явився Ява. Дід уже був зовсім близько, уже змахнув кийком. Ява підскаочив до мене, схопив кавуна, що лежав біля самої моєї щоки, і пожбуриу в діда. Дід випустив із рук кийка й ледь устиг піймати кавуна. Він же був баштанником, той Салимон, і не міг допустити, щоб кавун упав на землю й розбився. А Ява вже схопив другого кавуна та знову кинув. І знову дід піймау. Це було прямо як у цирку, як у кіно. Ява кидау, дід ловив і клав на землю. Ява кидау, дід ловив і клав на землю.

Я потроху звільнявся. От уже і я схопив кавуна й кинув. Тепер ми кидали з Явою вдвох, а дід Салимон ловив. Ловив, хекаючи й примовляючи:

— Ох, шелегейдики! Ох, шмарогузи! Ох, катові гаспиди!

За кілька хвилин ми з Явою вже щодуху лопотіли п'ятами по баштану. Тепер доганяй, діду! Шукай вітра в полі.

Я біг поряд з Явою нога в ногу, наче ми були одним механізмом. І мені здавалося, що серця наші теж б'ються, наче одне серце.

Мені було дуже хороше!

Мабуть, таке відчувають справжні друзі-солдати, коли плече в плече йдуть в атаку.

Отак біг би й біг на край світу. Немає нічого кращого в житті за дружбу!

...На другий день наша дружба з Явою була ще більше скріплена. Так би мовити, кров'ю, бо дід Салимон поділився своїми враженнями про фараонську піраміду з нашими батьками. І батьки наші зробили нам чотириста двадцять восьме серйозне попередження по тому місцю, про яке при дівчатах не говорять. Роблячи попередження, батьки примовляли:

— А от Карафолька! Карафолька не такий! Карафольки там не було! Га? Не було ж?!

Ми зціплювали зуби й мовчали. Ми нікого не виказали. Нікого! Хай кажуть про Карафольку! Хай! А я все одно знау, хто такий Карафолька, хто такий Антончик, а хто такий Ява!

То хіба міг я, скажіть, поїхати сам у табір до моря після цього?! Нізащо. Ніколи у світі!

Дружба! Велике це слово — дружба! Може, найбільше з усіх слів людських.

Заради дружби люди йдуть на тортури, сідають у тюрму, навіть життя віддають...

5. Завдання.

1. Ява й Павлуша навчилися від київських мисливців називати одне одного

А тигром	В соколом
Б старим	Г гангстером

2. Щодня чистив зуби й робив зарядку

- А** Грицько Сало
Б Васько Деркач
В Степан Карафолька
Г Антончик Мацієвський

3. Слова «Хоч би в що ми грали, мені завжди випадало бути чи то розбійником, чи злодієм, чи шпигуном, чи фашистом» належать

- А** Яві
Б Степану
В Павлуші
Г Антончику

4. Про які риси вдачі свідчить Явина допомога «замурованому» в кавунах Павлуші? Ява рятував Павлушу один раз чи двічі? Знайдіть і зачитайте ті рядки, що підтверджують вашу відповідь.

5. Яка ще позитивна риса вдачі Павлуші та Яви проявилася наприкінці цього розділу?

6. Хто з хлопців має прізвище, яке відповідає його звичкам? Здавна вважають, що ім'я, яке дають батьки своїм дітям, впливає на характер і навіть на долю людини. А чи знаєте ви, що означає ваше ім'я, прізвище й по батькові? Якщо так, розкажіть історію свого імені однокласникам та однокласницям.

7. Як змінилася мова Степана Карафольки, коли той почав здійснювати обряд поховання Павлуші-Гаменготепа? Чим викликана зміна стилю мовлення?

8. Запишіть у зошит імена всіх шести баштанних бешкетників і напроти кожного з них — слова-характеристики, які їм відповідають. Яких характеристик вийшло більше — позитивних чи негативних? Зіставте свої записи із записами однокласників та однокласниць. Якщо вони не збігаються, то про що, на вашу думку, це свідчить?

9. Пригадайте й запишіть у зошит якомога більше прислів'їв і приказок, які характеризують справжні дружні стосунки.

10. Домашнє завдання.

1. Прочитайте розділ «Випадок у метро. “Космонавт”. Конфлікт із київською міліцією». Випишіть у зошит незрозумілі слова.

2. Напишіть невеликий роздум на тему «Чим вимірюється дружба», використовуючи приклади з повісті Вс. Нестайка «Тореадори з Васюківки» та з власного життя (1 с.).

6. Нескінченні пригоди в Києві.

- Прочитайте розділ другий повісті (*частина друга*) і виконайте завдання.

ЧАСТИНА ДРУГА

(*розказана знову-таки Павлушею Завгороднім*)
Незнайомець із тринадцятої квартири,
або Злодії шукають потерпілого

Розділ другий

Випадок у метро. «Космонавт». Конфлікт із київською міліцією

Ми приїхали до Києва. На цілий місяць. У гості до мого рідного дядька й моєї рідної тітки.

Це було прекрасно. Ми цілий рік мріяли про цей день. Не те що ми ніколи не бували в Києві. Бували. Ява — один раз, а я — аж двічі. Але тоді, уперше, ми були всім класом на екскурсії, усього лише два дні. А вдруге я був сам, без Яви. То було, звичайно, не те, зовсім не те. Ви ж самі знаєте, що радість, якої не можна розділити з найліпшим другом, — то не повна радість. І навіть не пів радості. А якась четвертинка... Отож не дивуйтеся, що в нас був такий піднесений настрій.

Коли люди приїздять до Києва, із чого вони починають? Правильно! З Хрещатика! Так уже заведено... Ви злазите з поїзда, заносите свої «чамайдани» у квартиру, і ноги механічно самі несуть вас на Хрещатик, навіть не питаючи вашого дозволу й бажання. Тітка ледве встигає гукнути вам навздогін: «Глядіть же не загубіться!.. І на обід не...» — далі ви вже не чуєте...

Через двадцять хвилин після того, як ми приїхали, ми вже йшли Хрещатиком...

Що я сказав? Ішли? Ні, ми пливли, ми линули, ми викроковували гордо й урочисто, як на параді. По Хрещатику не можна просто собі йти, коли щойно приїхав до Києва. Така вже то незвичайна вулиця. Той, хто потрапив на Хрещатик, стає ніби іншою людиною. Усі на Хрещатику здаються якимись радісними та святковими. І напрочуд чемними, увічливими. І всі всміхаються. Хоч ідуть люди по Хрещатику щільно, як у черзі, майже притулив-

м. Київ. 1960-ті роки

пись одне до одного, але я не бачив, щоб хтось когось копнув ногою, ударив ліктем або навіть просто вилаяв. Штовхне ненароком — «Вибачте!» — усміхнеться та йде собі далі. «Хороші люди на Хрещатику! Треба, щоб на всіх вулицях такі були. Пливемо ми, линемо, викроковуємо...»

Широкий, як Дніпро, Хрещатик (по радіо на свята завжди так кажуть). Попід берегом, на тротуарах, — люди; посередині, на бруківці, — машини. І так, як на тротуарі не побачиш жодної машини, так на бруківці не побачиш жодної людини. Кожному своє. І щоб одне одному не заважати, навіть переходи під землю поховали. Такий же на Хрещатику лад — любо глянути. «Легше в нас під воза вгнатися, ніж тут під машину», — подумав я. Та тільки встиг я це подумати, аж раптом із тротуару, як Пилип із конопель, вирвався на середину вулиці просто під машини огрядний та лисий дядько в темних окулярах, з фотоапаратом через плече й наче без штанів, у самих трусах. Тільки по ґудзиках ми здогадалися, що то були такі штани, але коротенькі, шорти називаються. З-під тих штанів некрасиво стирчали голі, укриті густим чорним волоссям товсті ноги. По всьому було видно, що то не наш чоловік, а якийсь інтурист.

Ми з Явою завмерли — невже перебіжить?!

Та враз — цюррр! — наче з-під землі виринув молоденький стрункий міліціонер із хвацько підкрученими вусиками. І голоногий інтурист, не добігши навіть до середини бруківки, так і присів, смішно розчепірівши руки.

Потім крутонувся й підтюпцем побіг назад. Міліціонер йому навіть слова не сказав, тільки всміхнувся і посварився пальцем, наче вчитель на недисциплінованого учня (хоч інтурист був удвічі старший за міліціонера).

— О! Бачив? — гордо сказав Ява. — Думає, мабуть, якщо приїхав з якогось там Лондона чи Ріо-де-Жанейро, то можна тут швендяти, де хочеш! Дзуськи! Лізь, голубе, під землю, як усі люди.

Потім Ява захоплено глянув на молоденького симпатичного міліціонера та сказав:

— Ти знаєш, Павлушо, а все ж немає у світі лучче, як бути міліціонером. По-перше, благородно! Борешся з усілякими злодіями, бандитами та хуліганями. По-друге, усі тебе поважають, а коли треба, і бояться. По-третє, цікаво. Не життя, а суцільне тобі кіно пригодницьке. Я, мабуть, таки стану міліціонером. А ти?

— А я — льотчиком, — уперто сказав я. — Ти ж знаєш!..

— Як хочеш, — сказав Ява й зітхнув.

Ява міняв професії, як циган коней. Сьогодні він — моряк, капітан далекого плавання. Завтра він — геолог. Післязавтра — директор конд-фабрики («по три кілограми “барбарису” на день можна їсти»). Тоді — футболіст київського «Динамо». Тоді — художник. Тоді — звіролов, що ловить для дресирувальників хижих тигрів, барсів та ягуарів. А сьогодні, бачте, міліціонер.

Я ж — ні. Я як ото вирішив ще в першому класі, що буду льотчиком, так досі й держуся, не схибив.

Навіть дід Салимон сказав недавно: «Ти диви, яке вперте!.. Мабуть-таки, буде льотчиком цей слинько, хай би його муха вбрикнула!»

Хіба що іноді я не витримую та ненадовго пристаю до Яви — за компанію. Та й то тільки на таку комбінацію, щоб залишатися льотчиком. Я вже був і морський льотчик, і льотчик-футболіст, і льотчик-художник, і льотчик-звіролов, і льотчик-геолог, і навіть льотчик на кондфабриці, що возить літаком «барбарис».

Але цього разу я від комбінації утримався, бо не уявляв собі льотчика-міліціонера — кого ж ти в повітрі затримуватимеш і штрафуватимеш! Черногузів хіба!

Ні, хай уже цього разу залишуся я просто льотчиком.

Пливемо ми, линемо, викроковуємо Хрещатиком...

Праворуч багатоповерхові будинки, подібні до величезних, кахлями обкладених груб, один на одного громадяться, угору на Печерськ лізучи.

Ліворуч універмаг склом на сонці виблискує. Далі здоровенницька десятиповерхова міськрада (скільки ж то в ній людей радиться — така велика!).

Десь за міськрадою вежа телевізійна небо аж у космос проштрикує.

Оце висота! Нічого вищого у світі не бачив! От де від матері після двійки ховатися! Не те, що на нашій груші! Не тільки б не стягли, не догукалися б ніколи!

Далі на тлі неба круглі з хрестами бані вимальовуються — колишній костел.

Після міськради, за вулицею Прорізною, Хрещатик завертає праворуч і, порозсувавши будинки далі від себе (наче збирається крикнути: «Пустіть мене, я хочу пірнути в Дніпро!»), утикається на Європейській площі у філармонію. І через ту філармонію в Дніпро не пірнає...

Та після вулиці Прорізної ми по Хрещатику далі не пішли, бо праворуч була станція метро. А метро, як ви самі знаєте, — це метро! І я хотів би глянути на того, хто, приїхавши до Києва з Васюківки, байдуже пройшов би повз метро!

Не змовляючись, ми, як по команді, одночасно повернули до входу в метро.

На нас одразу війнуло свіжістю та якимсь особливим «метрівським» запахом.

Хоча контролера десь не було й проходи між спеціальними тумбочками були гостинно відчинені, проходити «зайцями» ми навіть і не подумали. Хай хтось дурніший це робить, ми вже раз пробували... Хоч би як швидко ти біг, ще швидше за тебе з тумбочок вискакують навперейми спеціальні держакі, і ти гепаєшся на них пузом. Отож...

Ми інтелігентно наміняли в касі п'ятаків, кинули та пройшли ...

«Які ми все ж культурні й благородні», — з гордістю подумав я. Коли б я, дурний, знав, що зараз станеться!..

— Диви! Диви! Старшина Паляничко! — зненацька вигукнув Ява. — Давай доженемо!

І тільки я встиг роззявити рота: «Га? Де?» — як він уже дріботів по ескалатору.

Попереду нас стояв на ескалаторі величезний опасистий дядько з кошиками, клумаками та ще й із новісінькими ночовками в руках (видно, попродав на базарі крашанки абощо, накупив краму та їхав на вокзал).

За кілька метрів нижче від дядька стояла струнка мальована дівчина з височенною, подібною до копиці сіна зачіскою — справжнісінька тобі кінозірка. А ще нижче від «кінозірки» їхав міліціонер — справді, дуже зі спини схожий на старшину Паляничка, з яким ми за досить-таки цікавих обставин познайомилися торік, коли приїздили всім класом до Києва на екскурсію. Звичайно, добре було б із ним знову зустрітися й побалакати. Особливо Яві, який відсьогодні готується в міліціонери.

Я, не роздумуючи, задріботів слідом за Явою. Опасистий дядько з покупками загородив собою майже весь прохід. Яві вдалося прослизнути повз нього. А я хотів проскочити й ненароком зачепив цинкові ночовки, що стояли біля дядька та які він придержував тільки двома пальцями. Ночви гримонули на ескалатор і ковзнули вниз.

Гур-гур-гур! Мить — і ночви вдарили ззаду по ногах «кінозірку». «Зірка» не встояла й гепнулась у ночовки. І ночовки, тепер уже з пасажиркою, загримотіли по ескалатору.

Ми отетеріли.

Сліпучо красива, як цяця мальована, «кінозірка», сидючи в ночвах і держачись за них обома руками, мчала ескалатором донизу. Мовчки, без крику, без жодного слова. Чи то вона була така мужня, чи то, навпаки, оніміла з переляку та несподіванки — важко й ніколи було зрозуміти.

Ще мить — і міліціонер, що не встиг обернутися й помітити небезпеку, збитий із ніг, присів на ескалатор. А «зірка», не міняючи пози, гайнула далі.

Опасистий дядько, не глянувши навіть на нас з Явою, одразу сіртонувся за своїми ночвами. Він важко біг із клумаками по ескалатору й раз у раз діловито скрикував: «Побережися! Побережися!» — наче візник, що їде через базар своєю тарадайкою, тільки що батоном не цвяхав.

«Зірка», збивши з ніг ще кількох пасажирів, вилетіла з ескалатора, проїхала через увесь зал і спинилася.

Якийсь інтелігентний дідусь, прямо під ноги якому вона підкотилася, здивовано глянув на неї та суворо сказав:

— Що це ви, мадам?! Поводитесь, як дитина!

Дядько все ще важко гупав ескалатором, хрипко та якось не дуже стурбовано, навіть спокійно вигукуючи:

— Мої ночви!.. Мої ночви!..

Збитий міліціонер (тепер ми бачили, що то був ніякий не Паляничко) поспішав за дядьком, на ходу обтрушуючи кітель, і, невідомо до кого звертаючись, гукав:

— Стривайте! Стривайте! Одну хвилинку!

Ми підтюпцем бігли за міліціонером. Іншого виходу в нас не було. Ескалатори в метро мають таку властивість, що на них можна їхати лише в один бік, — це тобі не звичайні сходи, по яких можна йти і туди, і сюди!

На наше щастя, міліціонер ще не уявляв собі, хто справжній винуватець цієї скандальної пригоди, переслідував дядька й на нас не звертав жодної уваги, але скоро він довідається. Ще кілька секунд — він наздожене дядька, і дядько... У мене холонуть ноги. Ось уже ескалатор довів нас донизу.

«Кінозірка», яка лише тепер, мабуть, оговталася, раптом усміхається та, усе ще сидючи в ночвах, бадьорим голосом каже:

— Політ пройшов нормально. Почуваю себе добре. Невагомість і перевантаження перенесла задовільно.

Навколо сміються.

Як вітали «зірку-космонавтку» міліціонер, опасистий дядько й інші люди, що веселим натовпом оточили її, ми вже не бачили й не чули, бо притьмом заскочили в поїзд. Двері за нами клацнули, поїзд рушив.

На наступній станції «Арсенальній» ми так бігли ескалатором угору, що аж серця наші з грудей вискакували. А там аж два ескалатори, і такі довжелезні...

Коли вибігли з метро, завернули у двір величезного сірого будинку й опинилися на схилах у чагарнику — ми вже були майже мертві від знесилення. Життя в наших тілах залишалося відсотків п'ять, не більше. Та й ці п'ять відсотків — то було не життя, а сама макуха. В очах темно, ні рукою, ні ногою не ворухнеш. Не те що говорити — ми дихати неспроможні були. Ротами лише плямкали, повітря хапаючи, як риба без води. Трирічне дівча могло зараз нас брати за п'яти, кидати в торбу й нести на базар продавати по дві копійки за пучок. Така була нам зараз ціна.

Лише за хвилин десять...

— Ну? — ледве сказав Ява.

— Ага, — ледве сказав я.

— Тю, — ледве сказав Ява.

— Тьху, — ледве сказав я.

Це вся розмова, на яку ми спромоглися.

І тільки за хвилин двадцять ми нарешті отямилась і змогли обмінятися думками з приводу того, що сталося.

— Так ... — зітхнув Ява. — Можна сказати, зіпсував ти мені кар'єру. А що?! Хто ж мене тепер у міліцію візьме...

7. Завдання.

1. Хрещатик «утикається» на Європейській площі в

A метро «Арсенальна»

B колишній костел

B метро «Хрещатик»

Г філармонію

2. Репліка «Лізь, голубе, під землю, як усі люди» адресована

A інтелегентному дідусеві

B міліціонерові

B опасистому дядьку

Г інтуристу

3. Установіть відповідність.

Герой повісті	Опис зовнішності
1 міліціонер	A «... величезний опасистий дядько з кошиками, клумаками, ще й із новісінькими ночовками в руках ...»
2 дядько в метро	B «... огрядний та лисий дядько в темних окулярах, із фотоапаратом через плече ... . З-під штанів ... стирчали товсті ноги».
3 інтурист	B «... обличчя в нього сіре й плямисте, як торішне листя. Губи тонкі й так стулені, мов у роті вода. Очі без вій».
	Г «... молоденький ... із хвацько підкрученими вусиками ... навіть слова не сказав, усміхнувся і посварився пальцем ... »

4. Чому, на вашу думку, Ява так часто «міняв професії, як циган коней»? А наскільки часто вам доводилося змінювати вподобання щодо вибору майбутньої професії? Поміркуйте, чому так стається.

5. Чи засуджуєте ви Яву й Павлушу, які зникли з місця злочину? Обґрунтуйте свою думку.

6. Чи має «кінозірка» почуття гумору? Із чого це видно? Проілюструйте свою думку прикладом із тексту.

7. Чи погоджуєтеся ви з думкою Павлуші, що «радість, якої не можна розділити з найліпшим другом, — то неповна радість. І навіть не пів радості. А якась четвертинка»? Чи переживали ви у своєму житті таке відчуття? У яких ситуаціях?

8. Опишіть подію, зображену на ілюстрації до розділу «Випадок у метро ...» (с. 119).

9. Знайдіть і выпишіть у зошит приклади персоніфікації в описі Хрещатика (в абзаці, що починається словами «Після міськради, за вулицею Прорізною ...»).

10. Домашнє завдання.

1. Прочитайте розділ «Усе! Кінець! Я дарую велосипед ...». Випишіть у зошит незрозумілі слова.
2. Підготуйтеся до виразного читання цього розділу.

8. «Загаза чогова!»

- Прочитайте розділ двадцять п'ятий повісті (частина третя) і виконайте завдання.

ЧАСТИНА ТРЕТЯ

(яку розказав уже Ява Рень)

Таємниця трьох невідомих, або Повість про те, як посварилися Іван Васильович із Павлом Денисовичем і що з того вийшло

Розділ двадцять п'ятий

Усе! Кінець! Я дарую велосипед.
«Загаза чогова!» Я видужую

Прокинувшись, я побачив, що біля ліжка сидить на стільці Яришка й читає журнал «Барвінок».

У хаті було сонячно, аж очі сліпило, годинник на стіні показував десяту, і я зрозумів, що то ранок.

Яришка зразу відклала журнал і скочила зі стільця:

— О!.. Гідний бгатику! Загаз будеш снідати.

Вона в нас не вимовляє літеру «р».

За мить Яришка вже ставила на стільці переді мною молоко, яєчню, сир і хліб із маслом.

Я збагнув, що в хаті нікого немає, усі на роботі, і їй доручено доглядати мене.

— Будь ласка, гідний бгатику, їж! — сказала вона солодким голосом.

Я насторожився.

А коли вона втретє сказала «гідний бгатику» («Гідний бгатику, спегшу проковтни таблетку»), це вже мене зовсім збентежило.

«Гідний бгатику!» Вона ніколи мене так не називала. Вона завжди казала на мене «загаза чогова», «так тобі й тгеба», «щоб ти гозбив свою погану могду...» І раптом — «гідний бгатику!..»

Отже, кепські мої справи. Може, і зовсім безнадійні. Може, я уже й не встану. Тому-то всі такі ніжні до мене: і батько, і мати, і дід... І весь час заспокоюють — видужуєш, мовляв. А я...

Бач, сплю весь час. Значить, немає в організмі сили, енергії для життя. Отак засну й не прокинуся більше. Ось голову навіть підняти від подушки не можу. Підведуся, сяду на ліжку, і йде обертом голова, аж нудить...

Я глянув на сир, на яечню та згадав слова діда Салимона, які він любив повторювати: «Їжа — джерело життя. Доти живеться, поки їсться й п'ється. Добре кусай — і будеш як бугай».

— Яришко, дай іще шматок хліба з маслом, — сказав я тихим глухим голосом.

— Тю, ти ж іще цього не з'їв?!

— Жалко? — з гірким докором глянув я на неї. — Може, я... Може...

— Та що ти, що ти! Будь ласка! — вона побігла на кухню, відремізувала від буханки величезну партику, намазала з палець масла та поклала на стілець. Пирснула й побігла за піч сміятися!

Я зітхнув. Нічого, нічого! Дивися, щоб на кутні не засміялася, як я... як мене вже не буде...

Яечню з тим першим шматком хліба я вмаламурих досить швидко й легко. А от тарілка сиру, щедро политого сметаною, і партика хліба, принесена на моє прохання Яришкою, пішли туго. Пів тарілки я ще сяк-так виїв, а далі почав давитися. Набивши повен рот сиру та хліба, я жував-пережовував ту жуйку по кілька хвилин і не міг проковтнути. Ремигав, як той старий віл. Уже й молоком запивав, і різко смикав назад головою, як це робить завжди мати, ковтаючи таблетки, та все марно — не ковталось. «Ну, усе! Уже і їсти не можу. Не приймає організм їжі. Усе! Капець мені! Гаплик!»

Я безсило відкинувся на подушку.

Лежав і прислухався, як усередині в мене щось булькало, бурчало та переливалося. То гуляли в порожньому животі самотня яечня, трошечки сиру й молока. Гуляли, не в змозі порятувати слабіючий організм.

О! Кольнуло в боці!.. І нога затерпла, мабуть, кров туди вже не доходить... І рука ліва якась безсило млява. Це ж там серце близько... Видно, серце вже відмовляється працювати...

О! Дихати вже важко. Уривчасте якесь дихання. І пальці на руках уже посиніли, здається, одмирають... Ех, жаль — немає Павлуші. Хотілося б із ним попрощатися. Не встигну, мабуть...

З-за печі визирнуло лукаве Ярищине око. Вона сміялася. Вона й не уявляла, як мені зле. Вона думала, що я придурююся.

Треба їй якось довести, що це не жарти, що мені таки погано, що, може, це останні мої хвилини... Я не міг помирати під її хихикання.

— Яришко, — ледь чутно промовив я. — Іди сюди.

Вона вийшла з-за печі.

— Яришко, — зітхнув я і замовк.

Вона підійшла ближче. Личко її стало серйознішим.

— Яришко, — удруге зітхнув я і знову замовк. Я мусив сказати зараз щось незвичайне, щось значуще, шляхетне й велике, що говорять тільки перед смертю. — Яришко, — сказав я нарешті тихо й урочисто, — візьмеш собі мій велосипед... Я дарую тобі його...

І заплющив очі.

— Ой! — верескнула вона радісно. — Ой! Пгавда?! Ой! Сегйозно?! Ой бгатику мій! Який ти хогоший! Ой! Дай я тебе поцілую.

І її губенята мазнули мене по щоці біля носа. Я відвернувся до стіни, бо відчув, що от-от заплачу.

Ми з Яришкою найчастіше сварилися саме через той мій велосипед. Вона хотіла на ньому кататися, а я не хотів, щоб вона каталася. Я вважав, що вона ще соплива, щоб кататися на дорослому велосипеді. Тільки в перший клас пішла в цьому році, до педалей ще навіть не діставала. Але однак примудрялася їздити — просовувала праву ногу крізь раму та, звиваючись черв'яком, навісточки крутила педалі. Ця її спритність тільки дратувала мене. Таке потворне катання було, на мою думку, образою для велосипеда.

Кому хочеться, щоб на його велосипеді хтось катався! Це завжди неприємно. Велосипед — це щось дуже особисте, близьке, заповітне. Це ближче, по-моєму, за сорочку, за штани, за що хочеш... І, зараз, подарувавши велосипед Ярищі, я відчув, що мої рахунки із життям майже зведені.

Я чув, як вона, забувши від щастя про мою хворобу, уже витягала «вороного» із сіней надвір. І він жалібно деренчав і дзвенів. Ці звуки шматували моє вмираюче серце. Так востаннє тужливо ірже вірний кінь, навіть прощаючись із козаком...

Я витягся, як мрець, склав на животі руки й приречено втупився в стелю. Я ждав приходу смерті. Годинник на стіні невмолимо відцокував хвилини.

Але несподівано замість смерті прийшла медичка Люба Антонівна. Грюкнувши дверима, вона зайшла в хату та швидким кроком наблизилася до мого ліжка. Поклала руку мені на лоба, потім узяла за пульс. І все це, не кажучи ні слова, зосереджено, строго. Я завмер у безнадійному чеканні.

Послухавши пульс, вона підняла мені сорочку, схилилась і приклала маленьке холодне вухо до моїх грудей. Вона завжди вислуховувала хворих просто так, вухом, без усякого лікарського причандалля.

І тільки вислухавши мене, вона сказала весело:

— Молодець! Усе гаразд! Скоро будеш здоровий.

І ляснула мене долонею по пузі.

— Еге! Гаразд! — буркнув я. — Оно вже і їсти не можу. Організм не приймає. І голова крутиться, підвестися несила.

— Що? — вона здивовано глянула на тарілки, що стояли на стільці. — А це хто снідав?

— Та я ж... бачите... — зітхнув я.

— Ну! Бачу! І яечню, бачу, прийняв твій організм, і сиру пів тарілки, і молока. Що ж ти хочеш? Після такої температури це навіть забагато зразу. Забороняю тобі їсти по стільки! А голова крутиться від довгого лежання. Треба вставати потрошку, якщо температури немає. Дозволю тобі сьогодні встати хвилин на десять–п’ятнадцять і походити по кімнаті. Тільки не більше... «Організм не приймає!» — вона всміхнулася. — Ех, ти! Герой!

Я насупив брови й одвернувся. Я не дуже їй вірив. Вона мусить заспокоювати хворих. Така її робота, їй за це гроші платять.

І все ж після того, як вона пішла, я відчув, що мені полегшало — перестало колоти в боці, і нога відійшла, і руки відпустило. І серце забилося бадьоріше. Смерть поки що відступила.

Мені навіть здалося, що я почув, як вона, заgrimівши кістками, побігла-покотилася кудись геть по дорозі... Чи, може, то заgrimів, упавши разом з Яришкою, мій велосипед у дворі?..

«Мій? Велосипед? Який же він мій? Немає в мене вже велосипеда! Нема! Подарував. Дурень! Та я ж... я ж... думав, що вмираю».

«Пожди-пожди! Чого це ти так рознервувався? Може, ще вмреш і не будеш дурнем», — шепнув мені глузливо внутрішній голос.

«Тьху на тебе! — лайнув я той голос. — Краще бути живим дурнем, ніж...»

«Ну й що! Ну й подарував! Подумаєш! Рідній сестричці подарував. Хай катається на здоров’я дорога се...»

У дворі знову щось гупнуло й задеренчало.

«Чорт! Чого ж вона, корова, падає! Так же всі шпиці повибивати можна! Ну й хай вибиває, її ж велосипед — може зовсім його розбити.

Чого тобі тепер хвилюватися? Не треба тобі хвилюватися.

Спи спокійно, дорогий товаришу!

Павлуша, значить, буде на велосипеді, Вася Деркач — на велосипеді, Коля Кагарлицький — на велосипеді, Степан Карафолька, гад, — на велосипеді. Коротше, усі, усі геть-чисто на велосипедах, а я — пішки. На своїх двох. Та-а-ак...

Тоді вже краще вмрети! Що це за життя без велосипеда! Комедія! Сміх!

А який же був велосипед! “Україна”. З багажником, із фарою, з ручним гальмом. А швидкість яка! Вітер, а не велосипед!.. Був!..»

У дворі знову задеренчало.

«Доламує!»

Серце моє розчахнулося від болю.

«Дозволю тобі сьогодні встати на десять–п’ятнадцять хвилин».

Я підвівся й сів на ліжку.

«Хоч глянути на нього востаннє. От гляну, потім ляжу й умру».

Я встав і, хитаючись, пошкандибав до вікна.

Яришка, висолопивши від старанності язика, вихилясами кружляла подвір'ям. На лобі в неї полум'яніла здоровеннецька гуля, на щоці подряпина, коліно розбите, але очі сяяли щастям. І видно, те щастя засліпило її, і вона нічого не бачила. У всякому разі дубового ковбка, на якому ми рубали дрова, вона точно не помічала, бо перла прямо на нього. Я не встиг навіть роззявити рота, як вона перечепилася об ковбок і...

Отут уже я роззявив рота. Я не міг його не роззявити. Душа моя, яка ще трималася в тілі, не витримала.

Велосипед став дибки та з усього маху грюкнув на землю, задеренчавши всіма своїми деталями.

— Ех ти!.. Щоб тобі!.. Що ти робиш?! — одчайдушно закричав я. — Хай я вмру, але навіть перед смертю я не можу спокійно дивитися, як гине велосипед!

Лежачи під колесом, Яришка розгублено кліпала очима. Потім ураз насупила брови й мовчки почала вибиратися з-під велосипеда. Устала, підняла велосипед і зміряла мене презирливим поглядом:

— Думаєш... думаєш... я тобі повігила, що ти подагував? Я знала, що ти жагтуєш... загаза чогтова!..

І, шморгнувши носом, одвернулася.

Я роззявив рота та... усміхнувся. «Загаза чогтова...»

Сонце засяяло з неба, заспівали пташки та зацвіли-запахли під вікном троянди.

Життя повернулося до мене.

Сумнівів не було — я видужував.

— Дорога Яришко, люба моя сестричко, я тепер завжди даватиму тобі велосипед — коли тільки захочеш! Чесне слово!

Теорія літератури

Повість. Пригодницька повість

«Тореадори з Васюківки» Вс. Нестайка — один із найулюбленіших творів для дітей. Сподіваємося, що вам полюбилися Явині та Павлушині пригоди й ви захочете прочитати їх усі. Цей твір досить великий за обсягом, але читається легко, бо він — пригодницький. Ви настільки захопитесь перипетіями Павлуші та Яви, що й не помітите, як спливе час, коли читаєте повість.

Пригодницький — це твір, зміст якого наповнений великою кількістю пригод і незвичайних подій. Отже, за жанром «Тореадори з Васюківки» — пригодницька повість. Пригадайте, що таке повість.

Повість — розповідний художній твір, у якому досить широко змальовано життя одного чи кількох героїв протягом досить тривалого часу. Повість відрізняється від оповідання більш розгорнутим сюжетом, охопленням подій із життя головних героїв, більшою кількістю другорядних персонажів і повнішою їхньою характеристикою, наявністю розлогих описів.

Перші повісті як самостійний літературний жанр з'явилися на початку XIX ст., а до цього повістю називали будь-яку розповідь про життєві й історичні події («Повість минулих літ»).

9. Завдання.

- Слова «Добре кусай — і будеш як бугай» любив повторювати

А Ява Рень	В дід Салимон
Б дід Варава	Г Степан Карафолька
- Після того як Ява прокинувся хворий, його найбільше збентежили Ярищині слова

А загаза чогова	В який ти хогоший
Б гідний бгатику	Г загаз будеш снідати
- Установіть відповідність.

Жанр	Назва твору
1 оповідання	А «Євшан-зілля» Миколи Вороного
2 літопис	Б «Фарбований Лис» Івана Франка
3 повість	В «Федько-халамидник» Володимира Винниченка
4 казка	Г «Тореадори з Васюківки» Всеволода Нестайка
	Д «Повість минулих літ» Нестора Літописця

- Що таке *повість*? Чим вона відрізняється від оповідання? Обґрунтуйте свою відповідь, використовуючи приклади з тексту повісті Вс. Нестайка.
- Які повісті ви читали в 5 класі з української та зарубіжної літератур?
- Проаналізуйте стосунки Яви та Яришки, підтверджуючи свої думки уривками з тексту.
- Як реагував Ява на незграбне сестрине катання на вже подарованому ним велосипеді в середині розділу й наприкінці?
- Доведіть, що насправді Ява любив свою сестричку Яришку. Які слова з тексту це підтверджують?
- Яким ви бачите музичний супровід упродовж останнього розділу та як змінюється його настрій? У який момент музика зникає?

10. Домашнє завдання.

- Підготуйте сценку у своїй групі до одного з фрагментів повісті Вс. Нестайка «Тореадори з Васюківки».
- Письмово поділіться своїми враженнями про прочитані розділи повісті (наприклад, у формі листа до Вс. Нестайка) (*за бажанням*).

Подумайте й розкажіть

- Яка витівка літературних героїв Вс. Нестайка вам найбільше сподобалася?
- Чи прочитаєте ви повний варіант книжки «Тореадори з Васюківки»?
- Чому читачі/читачки симпатизують хлопчикам, які роблять шкоду?

§ 31–33. ЦІКАВІ Й РОМАНТИЧНІ ГЕРОЇ ПОВІСТІ ЯРОСЛАВА СТЕЛЬМАХА «МИТЬКОЗАВР З ЮРКІВКИ, АБО ХИМЕРА ЛІСОВОГО ОЗЕРА»

Про що ви дізнаєтеся?

- Хто такий *Митькозавр*?
- Чи живуть в українських озерах лохнеські чудовиська?
- Для кого й навіщо підлітки вириють глибоку яму біля озера?

1. Про письменника.

Українська література знає двох Стельмахів: Михайла, твори якого ви читатимете в 7 класі, і його сина Ярослава, з яким починаєте знайомство вже сьогодні. **Ярослав Стельмах (1949–2001)** змалку мав багато захоплень: поглиблене вивчення англійської мови, плавання, бокс, боротьба, гра на фортепіано й гітарі... Таких людей називають всебічно розвиненими. Крім того, був добре вихованим і скромним хлопцем. Коли Ярослав почав писати художні твори, у нього запитували, чи не син він того самого Стельмаха, якого знає вся країна. Відповідав «ні», бо вважав, що хвалитися негоже.

У дорослому віці Я. Стельмах був перекладачем і драматургом, а ще — тонким психологом, бо у своїх творах умів розкривати внутрішній світ дітей. У характерах і вчинках героїв повісті «*Митькозавр з Юрківки, або Химера лісового озера*» ви обов'язково хоч трохи впізнаєте себе.

2. На канікули до бабусі.

- Прочитайте перші п'ять розділів повісті Я. Стельмаха «Митькозавр з Юрківки, або Химера лісового озера» та виконайте завдання.

МИТЬКОЗАВР З ЮРКІВКИ, або ХИМЕРА ЛІСОВОГО ОЗЕРА (1983)

*Повість
(Скорочено)*

Розділ I

Зоологія і комахи. «Відпустіть нас до бабусі»

Коли ми склали іспит і п'ятий рік навчання нарешті закінчився, на збори, присвячені цій знаменній події, прийшла й учителька ботаніки Ірина Семенівна.

— Любі дітки! — вона завжди казала «дітки» чи «діточки». — Ви вже учні шостого класу, із чим я вас вітаю та повністю приєднуюся до тих хороших побажань, які ви щойно почули від присутніх тут педагогів. Хочу вам ще раз нагадати — учитися в шостому класі де в чому легше, а де в чому складніше, ніж у п'ятому. Ми з вами, зокрема, будемо вивчати зоологію...

Той, хто не знав нашої ботанічки, міг би подумати, що цілісінькими днями ми тільки й сушили голови над тим, як би під її керівництвом ще глибше зрозуміти навколишній світ. Насправді ж, ми мало любили ботаніку, та й не можу сказати, щоб і зоологія вигравала в нашій хлоп'ячій уяві привабливими веселковими барвами.

— Так от, любі діточки, — правила далі ботанічка, — для того, щоб зацікавити вас новим предметом, щоб продовжити добру традицію наших старших класів, вам треба за літо зібрати колекцію комах.

— Ого, — перебив її Шумило, — та якщо всі школи візьмуться до цього діла, наступного літа вже не буде чого ловити...

— Пам'ятаєте, я розповідала вам, як збирати таку колекцію?..

Тепер і я згадав стоси невеликих коробок зі скляним верхом, що припадали порохом у кабінеті зоології.

— А можна вдвох збирати одну колекцію? — схопився з місця Митько.

— Можна, тільки щоб і видно було, що її робили двоє. Така колекція має бути більшою та кращою... Тільки не так, як торік.

Цим вона натякала на гербарій рідного краю, який треба було зібрати минулого літа. Тоді ми й не думали збирати його, а потім Митько таки знайшов якийсь гербарій, ми його підписали та здали, навіть не поцікавившись, що воно таке. А потім до школи прибіг старший Митьків брат, з голосним скандалом забрав той альбом і нам'яв Митькові вуха. Виявилось, що то гербарій зовсім не рідного краю, бо містив зразки рослин Далекого Сходу, по-друге, він належав навіть і не Митьковому братові, а котромусь з його приятелів. А по-третє, з'ясувалося, що приятель теж узяв його на два дні в себе на роботі.

— Чому тебе та колекція муляє? — запитав я Митька, коли йшли додому. — І звідки така зацікавленість?

— А тому, що тепер нас точно відпустять до моєї бабусі!

Тут варто зазначити, що ми з Митьком давно мріяли поїхати до Юрківки, села, де жила Митькова бабуся...

— Уявляєш собі? — казав Митько. — Ліс, а в лісі озеро, а на березі курінь, а в курені — ми. Поруч багаття, і казанок з юшкою, і роби собі, що хочеш: хоч на голові стій, а кругом — ні душі.

Отож ми й докучали моїм батькам (Митькові були не проти), канючили мало не щодня:

— Відпустіть, ну відпустіть нас до бабусі!

Але батьки дуже сумнівалися, чи піде це на користь передусім самій бабусі, а потім уже нам.

— Уявляю, що вони там вироблятимуть, — хитала головою мама.

— Двоє лобуряк на голову старенькій жінці, — і собі докидав тато.

І тільки моя бабуся підтримувала нас:

— Не такій уже старенькій, — казала вона. — Ми з нею однолітки.

— Хоч і не старенька, — мовив тато, — а коли б вам, мамо, вони обоє сіли на шию на три тижні, то ще невідомо, якої б ви заспівали.

— О, я була б тільки щасливою, — не здавалася бабуся. — Село, річка, ліс, два юні джентльмени. Певно, я знову відчула б себе молодою.

— Боюся, що ненадовго, — обізвалася мама. — Господи, як ви мені вже набридли із цим селом!

— Невже ви хочете, Оксано Павлівно, — утрутився нарешті в розмову й Митько, — щоб ваш син, а заодно і його перший приятель ціле літо нудились у місті, де все кругом — і пилюга, і розжарені спекотні вулиці — навіває сумні думки й сприяє передчасному старінню наших організмів? (Цю промову він підготував заздалегідь.) — А хіба існує кращий відпочинок, ніж там, у селі, злитися з природою після важкої праці й успішного закінчення п'ятого класу?

— Не дуже-то ви й перепрацювалися, — кволо всміхнулася мама.

— А того, хто не принесе першого вересня колекцію до школи, не переведуть у шостий клас.

— Так уже й не переведуть? — не повірила мама, але видно було, що Митькові слова таки надщербили її несхитність, і стрілка маминої впевненості гойднулася у наш бік.

— А може, і просто двійку поставлять, — не здавався Митько. — А кого порадує двійка в перший же день навчання? Це на весь навчальний рік може настрої зіпсувати.

— Еге ж, — знов усміхнулася мама, — вам зіпсуєш... Ну, то як? — звернулася до тата.

Я відчув, що дмухнуло сприятливим вітром.

— Та хай уже їдуть, — одмахнувся він. — А то ж спокою не даватимуть ціле літо. Тільки, щоб бабусю слухали.

— Ура! — закричали ми й вибігли з кухні, але в передпокої на мить затрималися.

— Чула? Чула? — сміявся тато. — «Передчасному старінню наших організмів», га?

— І настрої у них на цілий рік зіпсується!

— Ех, ти, — закинув я Митькові, — то це ж вони з нас глузують!

— Ага, — почухав він потилицю, — переборщили трохи. Ну, та нічого. Головне — мета досягнута (...).

— Не виходьте на зупинках із вагона, — кричала вслід поїздові мама.

— Зразу ж дайте телеграму, — не відставала від неї бабуся.

— І не здумайте їсти ковбасу. Улітку вона може зіпсуватися, — і собі гукнула Митькова мама.

Ми чесно дотримувались усіх обмежень, які наклали на нас батьки: не висовувалися з вікна, бо може продути; не стояли в тамбурі — можна випасти; не виходили на зупинках — можна відстати; не виймали гроші з кишень — можуть украсти; не їли ковбаси чи, не дай боже, консервів — можна отруїтися. Якщо оголосити весь список заборон до кінця, то виникне запитання, що, зрештою, таки можна робити (...).

Коли я прокинувся, уже розвидніло. Митько тихенько сопів із правицею в кишені, на столі видзвонювали склянки із чаєм, точніше з-під чаю.

— До речі, — зазирнув до купе провідник, — мені здається, зараз ваша станція, молоді люди. (...)

Розділ II

Знайомство з майбутнім майстром спорту, а також із бабусяю, ентузіастом музичної освіти, і дідом Трохимом

— А повітря? Відчуваєш? — мабуть, удесяте питав Митько, повернувши до мене сяюче обличчя.

— Відчуваю, — закашлявся я, бо автобус, що проїхав повз нас, порснув мені в обличчя хмарою пилуги з-під коліс і кіптюги з вихлопної труби.

— Ото ж бо, у місті, кхе-кхе, зовсім, кхе-кхе, тьху ти, не таке, — уже не так бадьоро продовжував Митько. — От якби ще автобуси не ходили...

— Тоді, пройшовши сорок кілометрів пішки, ти й уваги не звертав би на повітря. Далеко ще?

— А онде бабуся хата, — сказав Митько, набираючи гордої пози, адже тут він відчував себе до деякої міри господарем.

— Хо-го! — пролунав за нашими спинами насмішкуватий голос. — Про яку втому може йтися?! Хіба такі хвацькі й відчайдушні мандрівники стомлюються? Хіба мають вони на це право?

Ми притьмом обернулися. Перед нами шкірив зуби юнак років чотирнадцяти, притримуючи лівою рукою пошарпаний велосипед.

— А яке чудове спорядження! — не вгавав він. — Які сачки! Стерезіть, бідні метелики! А рюкзаки! Там, мабуть, харчів не на один місяць. Юні лівінгстони¹, безперечно, збилися з путі, адже Африка в зовсім протилежному напрямку. Яке щастя для бегемотів і нільських крокодилів! Ви б їх усіх переловили.

— Ну, чого тобі? — насупився Митько.

¹ *Лівінгстон Девід* — англійський мандрівник, дослідник Африки.

— Мені нічого. Я думав, це вам буде приємно познайомитися з майстром велосипедного спорту міжнародного класу Василем Трошем. Звичайно, у майбутньому.

— Ну от, коли станеш майстром, ми з тобою й побалакаємо, — пообіцяв я йому. Мені кпини цього типа аж ніяк не сподобалися.

Він скочив на свій велосипед і за мить здимів, мов і не було.

— Неприємний суб'єкт, — поділився враженням про наше нове знайомство Митько. Я заперечувати не став.

До бабусиної хати залишилось уже зовсім недалеко, коли попереду почулося якесь виття, та зразу ж і замовкло, загнулося на найвищій ноті.

— Це що? — запитав я.

— Не знаю, — стенив плечима Митько. — Може, корова якась чи бугай.

— Ніколи не думав, що корова може отак вити.

— О, ти не знаєш тутешніх корів, — пояснив Митько не зовсім упевнено. — Від них усього можна чекати...

Дізнатися про коров'ячі здібності я не встиг, бо той самий звук почувся знов і знов урвався.

— Стривай, стривай, — наморщив лоба Митько. — Ось бабусина хата, а оце... Та ні... але ж, мабуть, таки так. Ну й дивак... Хоча...

Звісно, ця словесна плутанина нічого мені не пояснила, і я вже смикнув друга за рукав курточки, коли почув: «Митю, Митюню», — і побачив, як старенька, огрядненька жінка із цебром у руці кинулася від клуні нам назустріч.

— Бабуню!

— Онучку!

Одведемо на мить наші очі від цієї зворушливої сцени й скористаємося з нагоди, щоб роззирнутися довкола. Ні, не вдалося, бо увагу мою негайно привернуло вікно через дорогу, звідки знову ревуло. «Може, справді, корова забралася в хату, та й не знає, сердешна, як вилізти», — подумав я.

— Гнате, Гнате, перестань, їй-же бо! — загукала Митькова бабуса. — Перестань, дай хоч з онучком хвильку погомоніти.

— А-а, приїхав, — долинуло у відповідь. Нараз фіранка гойднулася, метнулася вбік, і ось уже у вікні з'явився розчервонілий вусатий здоровань із тромбоном у правиці. — Здоров, Дмитре!

Он воно що!

— То це ви! — зареготав Митько. — Здрастуйте, дядьку Гнате. Я так і не додумав, хто це. Точніше, спершу думав — ви, а потім, ні, думаю, не ви. Потім знову думаю — ви, а потім...

— Я, я, а хто ж, — доброзичливо розсміявся вусань і розвів руками, мовби й собі дивуючись, що це він узявся до такого заняття. По-вуличному звали його Фа-Діезом.

— А ви ж поза минулого року на мандоліні грали. Так тихо було... І приємно.

— А, мандоліна, — одмахнувся той. — Тромбон — оце, я тобі скажу, да!

— А я тобі скажу, Гнате, — устала й собі бабуся, — досить уже на сьогодні.

— Та я ж і закінчую. Усе. Заради такого випадку... А це хто з тобою? — накинув цікавим оком на мене.

— Ой, і справді! — сплеснула руками бабуся.

— Я, — озвався я.

Отак і відбулося наше знайомство...

— Доброго здоров'ячка, — крикнув хтось із вулиці.

— Ну, починається, — прошепотів Митько. — Зараз пів села сюди збіжиться. Ходімо десь сховаємося, — і дременув не дуже ввічливо за хату. Я подався був за ним, але тут мене перепинив той же голос:

— Куди ж це ти, Митю, чи не впізнаєш мене?

Я озирнувся. У хвіртку заходив дідок у темних смугастих штанях, заправлених у запилені чоботи, у синьому бувалому в бувальцях піджаку й кашкеті.

— А, драстуй, Гнатовичу, — одповіла Митькова бабуся, ступаючи в погріб.

— Здрастуйте, — зніяковіло привітався я.

— Ну й змінився ж ти, — хитнув головою дідок, зупиняючись серед двору. (...)

— Тьху, Трохиме, та чи ти не бачиш! Це ж не Митько!

— Отож-бо й видно, що не Митько, — охоче погодився той. — А хто ж? — поспитав жваво.

— Приятель його, Сергій. Разом приїхали.

— А-а, — спокійно, аж ніяк не дивуючись, мовив дідок. — Я і дивлюся — ніби не Митько. А воно й виходить, що Сергій. Да-а, — продовжував, уможуваючись на приступці ганку. — Зараз, улітку, усі своїх дітей кудись

одсилають. То в табори, то ще десь, а як немає куди, то до бабусь. Оце й до Дмитрівни теж онук приїхав, старшенький, правда, за ваших, — Василь. Так той на велосипеді ганяє. Із собою ж і привіз, — розібраний. (...) Не встигла вона й слова сказати, як він уже той велосипед витягнув, склав у момент і хода з дворища. Дмитрівна у гвалт: «Куди ж ти?!» А він тільки рукою махнув: мовляв, одчепися. А години за дві приїхав і каже: «Це в мене тренування такі, точно за графіком». (...) Ну, а ви, — спитав, — теж на велосипедах ганять будете?

— Ні, — промимрив я. — Нам треба колекцію збирати...

— Митю, — загукала бабуся. — Ідіть їсти! Ви з дороги, певно, зголоділи? — усміхнулася до мене. (...)

Розділ III

Озеро. Змії люблять сіно

(...) І ось уже ми йдемо, навантажені рюкзаками з їжею та всякою всячиною, туди, де за річкою шумить верховіття, де голубінь неба заглядає в синь лісового озера, де птахи радіють погожій днині, куди вабить нас вільне життя.

— А головне, — казав дорогою Митько, — ти завважив, яка бабуся? Ні слова не сказала. Інша вже почала б: «Ой, та куди ж ви йдете? Та що вам там потрібно? Не купайтеся, бо втонете! Та не ходіть у ліс, бо заблукаєте!» А моя — ні слова.

— Так, — погодився я, — бабуся, що треба.

— А що нам у селі робити? Хлопців тут малувато, та й ті всі заклопотані — то город сапають, то по господарству... А я, було, позаторік і собі спробував сапати, і що ж ти думаєш? Виполов якусь розсаду, а бур'яни полишив. Тут такі бур'яни ростуть, зовсім на бур'яни й не подібні. Подивився — ніби якась городина, а воно ні, виявляється. Так мене після того й близько до городу не підпускали. Хотів дров нарубати — поліняка відскочила й по лобі мене як ударить! Тиждень із гулею ходив, а сокиру від мене стали ховати. Хотів навіть корову допомогти доїти, так мало того, що вона хвицялася, як скажена, так іще й мою панамку зжувала.

— То ж позаторік! Ти ще малий був.

Проминувши поле, ми наблизилися до річки.

— Зараз беремо праворуч, — хвилин за двадцять мовив Митько, — і стежечкою до самісінького озера.

Тільки-но ми звернули, як навстріч, прямо на нас, з-за дерев вихопився велосипед, і хлопець, що сидів на ньому, гукнув знайомим насмішкуватим голосом:

— Гей, мухолови, з дороги!

Ще навіть не зметикувавши, що воно й до чого, ми швидко відскочили вбік і лиш устигли побачити, як промайнула мимо спортивна Василева майка.

— А щоб тобі колесо відпало! — кинув я вслід. — Ну чого він причепився до нас, Митю?

— А, — махнув він рукою. — Мало дурнів? Не зважай!

Неподалік, на пагорбі, видніла якась безформна купа. Ми кинулись уперед.

— Та це ж курінь був! — перший здогадався Митько.

— А сіна скільки! — радів я. — Та цей курінь відремонтувати — раз плюнути. І місцинка яка зручна. Цікаво, хто тут жив?

— Не підходь! — гукнув Митько та заходився бігати навколо купи па-ліччя й сіна, штрикаючи в неї з усіх боків держаком сачка.

— Що з тобою, Митю? — здивувався я.

— Немає! — задоволено мовив приятель. — Тепер можна й ремонтувати.

— Чого немає?

— Змій! Вони, знаєш, як сіно люблять! Забереться й чекає, поки ти на неї сядеш. І все! Узагалі, тут треба бути обережним, — говорив Митько, випорожнюючи рюкзак. — Ліс усе-таки, хоч яка, а все ж глухомань. Як укусить щось чи що скоїться — до села бігти далеченько. (...)

Розділ IV

Таємничий і бр-р-р-р який страшний.

Хороший хлопець. Нервові можуть далі не читати

Ми приходили до озера щодня. Набирали харчів, дорогою ганялись із сачками за всякими мурашками й один за одним. Біля озера вилежувалися на сонці та купались у теплій воді.

Але одного ранку відбулася подія, яка трохи змінила й наше життя, і наші подальші плани. Коли ми, як завжди, з галасом вискочили з-за дерев на берег, то побачили: у нашому озері купається якийсь хлопець.

— Принесло ж сюди цього велосипедиста, — буркнув Митько.

Але той, уздрівши нас, хутко виліз на берег і весело загукав:

— Привіт дослідникам! І вам покупатися скортіло? Ех, водичка — що треба! Це вам не річка!

— Добридень, — озвалися ми трохи спантеличено, бо наші з ним останні зустрічі не дуже схиляли до дружньої розмови.

— Та чого ви такі набурмосені обоє? Ще й досі сердитесь? А ви, я бачу, серйозно захопилися відловом комах. Ну що ж, заради миру — ось вам від мене подарунок, — він підняв із піску свої штани й, сьгнувши в кишеню, витяг жовтий прозорий камінець. — Дивіться!

Ми з Митьком захоплено схилилися над Василевою долонею.

— Ух ти! Це що?

— Не пізнаєте? Бурштин. Он бачите, ще й муха в ньому якась.

Справді, у жовтогарячому злитку застигла навіки маленька комаха.

— Ви знаєте, що таке бурштин? — вів далі Василь. — Це смола дерев, що пролежала в землі мільйони років і закам'яніла. От у Прибалтиці її повно, а в нас рідко трапляється. Так що ця знахідка — велика цінність.

— Ти що, її тут знайшов? — не повірив я.

— А де ж, по-твоєму? От у цьому озері. Хотів, було, у краєзнавчий музей здати, та передумав. Хай уже вам буде. Ви ж комах колекціонуєте.

— У цьому озері? — і собі здивувався Митько. — Отут?..

— Ви вмієте зберігати таємниці? — Він суворо звів брови.

— Могила, — мерщій відгукнувся Митько.

— Щоб я маму й тата не бачив, — пробелькотів і я десь почуту клятву.

— Ну так от, хлопці. Озеро це незвичайне.

— Незвичайне? — пошепки повторили ми.

— Еге ж. Поганий поголос ходить про нього. Ви помітили, що сюди із села ніхто не потикається?

— Боятися?!

— Еге ж. Звичайно, якщо кого питаєш, так тобі й скажуть: мовляв, далеко, краще в річці купатися. А насправді всі аж тремтять, коли доводиться тут у воду лізти.

— Але чому ж, чому?

— А тому, що в озері... — він стихив голос, — хтось живе!

Ми здригнулися.

— Авжеж, — вів Василь далі. — По ночах, правда, нечасто, виє страшно й зітхає «о-о-о-о-ох» — аж мороз по шкірі. Сам чув. А вдень не вилазить. А може, і вилазить, та ніхто не бачив. Он там берег травою поріс, а коло нас пісок. Минулого року пастухи тут корів напували. Аж чують — телятко так жалібно мукнуло. Вони туди, а за телятком тільки завирувало. А на піску сліди здоровених лап, мов від крокодила.

— Та що ти!

— Точно! Але це ще не все! Ходімо зі мною.

Ми наблизилися до кількох сосен, що в цьому місці росли біля самої води.

— Дивіться!

На стовбурах видніли глибокі подряпини, корені двох-трьох дерев були підриті, луска від кори вкривала землю.

Заніміло дивилися ми цю картину.

— От і подумайте, хто б це міг бути. Ви знаєте що-небудь про Лох-Несс?

— Та щось таке чули...

— Це озеро в Шотландії. І живе там дивна й здорова тварина, от приблизно... Ну, та не буду робити припущень. Це ще не доведено. Ну, а тепер, пробачте, мені час. Бувайте! Ще побачимося. — Він миттю надів штани й витяг із-за куців велосипед: — У мене тренування. За графіком.

— Що ти на це скажеш? — запитав Митько, коли Василь уже зник із-перед очей.

— Та хто його знає, може, це все неправда, якось не віриться.

— Сергію, а якщо нам... (...)

— Що нам?

— Таки оселитися коло озера та самим простежити... за отим от...

— Так тебе бабуся й відпустить! Чекай!

— А якщо відпустить?

— Звичайно, це було б зовсім непогано! І ночувати там?

— Там. Адже Василь сказав, що воно тільки вночі вилазить. І курінь у нас такий, самим собі позаздрити можна. Хоч зимуй там. Узяти із собою ковдри. Зараз же тепло.

— Еге ж, тепло. Це в хаті тепло!

— Та не замерзнемо. Не бійся.

— Я і не боюся. А от бабуся...

— Беру її на себе. Хіба може бабуся чогось не зробити заради свого внука? (...)

Розділ V

Я вкриваю себе ганьбою. Великий зоолог

(...) І ми рушили до озера.

Попереду весело вистрибував Митько, за ним із рядом і ковдрами човпав я. Клунок зв'язали один і домовилися нести його по черзі.

— А якщо то й справді якийсь звір? — обернувся до мене Митько. — От було б здорово! І ми першими його побачимо.

— Ну, побачимо, а далі? — я був настроєний скептично.

— Сфотографуємо!

— А далі?

— У школу знімок привеземо. Ото переполох зчиниться! Усі повмирають од заздрощів.

— І ми тільки вдвох будемо на уроки ходити.

— Чому це?

— Усі ж повмирають.

— Ет, тобі аби смішки. Несерйозна ти людина. У ботанічки улюбленими учнями станемо, — мріяв він.

— І вона негайно пошле свого улюбленого учня на районну олімпіаду, де він урочисто завоює останнє місце й одразу знову стане звичайним Дмитром Омельчуком, посередністю навчання та праці.

— Посередністю! — образився Митько. — У тебе в самого трійки з фізкультури за минулий рік.

— А в тебе з малювання.

— Бо це ти мені в останньому малюнку дерева синім олівцем розфарбував і ще й домалював невідомо-що.

— А ти мене за ногу смикав, коли я на оцінку підтягувався.

— Ти поглянув би на себе! Жодного разу підтягнутися не зміг.

— Бо із сил вибився. А в тебе пика такого ж кольору, як і дерева, стала, коли ти той малюнок побачив.

Але тут ми обоє стали так сміятися, згадуючи вирази обличчя один одного, що назрілий був настрій для сварки миттю щез.

— Давай я понесу, — примирливо запропонував Митько й завдав клунок собі на плечі.

Ми вирішили по черзі вартувати, щоб чудовисько зненацька не напало на нас, чи хоча б не прогавити його, якщо воно вилізе з води.

— Я піду посплю, — мовив надвечір Митько, — а о другій годині ночі зміню тебе.

— Як же ти прокинешся о другій? У нас навіть годинника немає.

— Не прогавлю, не бійся. А взагалі, як набридне, то розбуди мене. — І Митько зник у курені.

Довго сидів я біля багаття й дивився, як темрява полонить ліс. (...)

Запала тиша. Стало моторошно. «Ну чого ти!» — утішала думка серце, але те не слухалося, билосся дужче. Я підвівся та знічев'я почимчикував до води. (...)

Мовчазний таємничий ліс оточував мене зусібіч. Величезні дерева казковими велетами заступали путь. Умить я пройнявся відчуттям власної мізерності, і несподівані думки зароїлися в голові: «Ну що я, — думалося мені, — порівняно з кількома деревами: ще менша комаха! А порівняно із цілим лісом? Якийсь мікроб. А порівняно із землею кулею?» І від цього мені стало гірко-гірко... І ще страшніше. Я мерщій

почовгав назад, боячись зиркнути вбік, і дивився лише поперед себе, на прокладений моїм ліхтариком серед ночі промінь світла. А якщо тут і справді живе якийсь звір і зараз він чатує десь поруч? Згадалися домівка, татусь, мама... (...)

Скільки так я просидів, не знаю, коли це:

— Ага! — чую сердитий голос. — Спиш, значить!

Спросоння схоплююся на ноги й просто перед собою бачу розлючене Митькове обличчя.

— Ну, пробач, Митю, — почервонів я. — Лише на хвилинку присів. Маму згадав.

— Та згадуй собі кого хочеш! А на посту спати не смій! Хіба тобі можна доручити серйозну справу!.. Іди спи, мамій. Я постою. Нічого не бачив?

— Ні...

— Звичайно, за спанням і дивитися немає коли...

Приголомшений, картаючи себе за негідний вчинок, я припинив у курені. Сонливість геть полишила мене. (...)

Докори совісті люто вгризались у мою душу, шматували її на дрібні клаптики. Зрештою я не витримав.

— Митю, — гукнув несміливо.

Відповіді не почув.

«Мовчить, — подумав я. — Ображається. Так мені й треба».

Полежав іще хвилин п'ять, тоді вибрався назовні.

Уже займалося на світ. Ледь куріло багаття, легкий вітерець колошкав сивий попіл. Згорнувшись калачиком, спиною до куреня, Митько солодко спав.

Я витягнув ковдру, обережно вкрив товариша й поліз усередину.

Уранці, прокинувшись, ми побігли до озера вмитися. І тут Митько став мов укопаний, а я з розгону наштовхнувся на нього.

— Дивися, — тихо сказав він мені.

На вогкому піску коло самої води хижо вимальовувалися відбитки здоровених і страшних лап.

— Як у крокодила, — визначив я, нервово озираючись на озеро.

— Значить, не збрехав, — хрипко додав Митько.

Це дало поштовх до роботи Митьковому мозкові.

— Сергію, — почув я ввечері того ж таки дня. Ночували ми вже в селі.

— Чого тобі?..

— Треба нам книжки взяти в бібліотеці.

— Правильно, підемо завтра, наберемо — фантастику яку-небудь, про шпигунів...

— Та ні, Сергію, я не про те. Книжки із зоології.

— Зоології? Ти що, здурів? Мало тобі колекції, мало тобі ботаніки, мало тобі нашої вчительки? Забув, як ти сам з її уроків тікав?

— Так то ж ботаніка.

— А зоологія, по-твоєму, краща? Я одного разу поглянув у підручник — там якісь кишконоporожнинні, гадюки — бридота одна! (...)

— От-от. Так, до твого відома, зоологія — наука про весь тваринний світ. Отже, у ній ми обов'язково знайдемо щось підходяще й для нас, тобто про те, що живе в цьому озері.

— Ти думаєш? — уже серйозніше глянув я на Митька...

3. Завдання.

1. На початку твору в головних героїв не «вигравав веселковими барвами» предмет

A математика

B англійська мова

Б зоологія

Г зарубіжна література

2. Майбутнім майстром спорту в повісті названо

A Митька

Б Василя

B Гната

Г Сергія

3. Установіть відповідність.

Літературний герой	Репліка
1 Сергій	A «— Усе кругом — і пилюга, і розжарені спекотні вулиці — навиває сумні думки й сприяє передчасному старінню наших організмів ...»
2 Митько	Б «— Як же ти прокинешся о другій? У нас навіть годинника немає».
3 Василь	B «— Про яку втому може йтися? Хіба такі хвацькі й відчайдушні мандрівники стомлюються? Хіба мають вони на це право?»
4 Гнат	Г «— Щоб продовжити добру традицію наших старших класів, вам треба за літо зібрати колекцію комах».
	Д «— А, мандоліна ... Тромбон — оце, я тобі скажу, да!»

4. Через що Сергій та Митько так легко повірили Василеві, що в озері живе якась страшна істота? Чи можна хлопчиків назвати легковажними?

5. Охарактеризуйте поведінку Митька й Сергія в розділі I повісті. Що в їхній вдачі — спільне, а що — відмінне?

6. Що таке *романтика*? Чи можна подорож хлопчиків до бабусі назвати *романтичною*?
7. За якими побутовими деталями ви дізналися, що події в повісті відбуваються не в наші дні?

8. Гра «Так — ні».

1. Митьку довелося довго вмовляти батьків, щоб дозволили йому поїхати з другом до Юрківки.
2. Василь Трош був майстром велосипедного спорту міжнародного класу.
3. Василь Трош був старший на кілька років за Митька й Сергія.
4. Дядько Гнат учився грати на тромбоні.
5. Про візит Митька й Сергія бабусю сповістили телеграмою.
6. Про чудовиська, яке живе в озері, хлопцям розповів Василь.
7. Сергій запропонував Митькові переночувати біля озера.
8. Сергій під час нічного чергування біля озера заснув.
9. Після того як Митько й Сергій знайшли на піску величезні сліди біля озера, вони пішли ночувати до села.
10. Митько запропонував піти до бібліотеки й узяти книжки з детективами й фантастикою.

9. Поміркуйте, чим корисні для людини багата уява та фантазія. Аргументуйте свої думки прикладами з тексту повісті.

10. Домашнє завдання.

1. Прочитайте розділи VI, VII і IX повісті «Митькозавр з Юрківки...». Випишіть незрозумілі слова.
2. Випишіть у зошит не менше п'яти фразеологізмів. Поясніть їхнє значення.
3. Невеликою групою підготуйте коротку інсценізацію найцікавішого уривка з повісті «Митькозавр з Юрківки...» (за бажанням).

4. Таємниця лісового озера.

- Прочитайте VI, VII і IX розділи повісті Я. Стельмаха «Митькозавр з Юрківки, або Химера лісового озера» та виконайте завдання.

**Розділ VI,
який проливає світло на наших предків і ще на дещо**

Ну й Митько!

— Скажіть, які молодці, — дивувалася бібліотекарка, коли ми втретє прийшли міняти книжки. — Цілими днями читають. А ви не перевтомитеся?

— Авжеж, молодці, — бурмотів, виходячи з бібліотеки, Митько. — Скільки читати — з глузду можна з'їхати.

— Невже тобі нецікаво? — питав я.

— Звичайно, цікаво. От тільки не звик я довго над книжками сидіти. Це ж подумати тільки — дев'ята за якийсь тиждень.

А на восьмий день вивчення зоології Митько висловив сміливе наукове припущення, яке я захоплено сприйняв.

— Слухай ось, — Митько вступився в книжку: — «Багато століть жителі східної частини Індонезії поширювали легенди про страшних і ненажерливих драконів. Казали, що з їхніх пащ вилітає вогонь, а здобич вони вбивають одним поглядом злих очей.

Голландські вчені, котрі записали ці розповіді, звісно, не повірили в їхню правдивість. Однак ученим здалося, що опис жахливих драконів нагадує давно вимерлих хижаків-динозаврів.

У 1912 р. ці розповіді підтвердив один голландський льотчик. Він був першим європейцем, який на власні очі побачив драконів острова Комодо. Його літак здійснив вимушену посадку, і кілька місяців цей чоловік прожив буквально в оточенні гігантських химер. Однак його розповідям теж не повірили, бо льотчик повернувся звідти нібито з розладнанням нервової системи».

— Я думаю! — жахнувся я.

— «Після Першої світової війни, — оком не зморгнув Митько, — учені вирішили-таки до кінця розібратись у цій загадковій проблемі “динозаврів”. І нарешті, у двадцятих роках двадцятого століття, на острові Комодо Зондського архіпелагу було спіймано цього дракона. Ним виявилася гігантська ящірка, або ж варан. Не злякатися чотириметрового гіганта важко. Колір шкіри — буро-чорний. З грізної ікластої пащі безперестанку вилітає яскраво-оранжевий роздвоєний язик, люто дивляться блискучі чорні очі. Варан ступає сильними лапами, тіло його піднято над землею, волочиться лише хвіст. Сила в цьому хвості страшна. Дослідники бачили, як одним ударом варан збиває кабана, валить із ніг оленя...»

— От би й собі там побувати, — у захваті мовив я.

— «Про гігантського варана, — не звернув на мене ніякісінької уваги Митько, — стало відомо вченим із палеонтологічних знахідок (палеонтологія — це наука, що вивчає викопні організми)... е-е, знахідок в Австралії, у шарах мезозойської ери. Вважалося, що він повністю вимер теж більше ніж п'ятдесят мільйонів років тому». Ти можеш заперечити, — вів далі Митько, — он де той Зондський архіпелаг і Мозамбікська протока. Мовляв, там є умови, щоб вижити кому завгодно. Проте в басейнах річок Волги, Дону й Уралу живе невелике, завбільшки, як щур, звірятко — хохуля. Так от ця сама хохуля — давній за походженням вид третинного періоду, що зберігся до наших днів. До речі, сучасник мастодонта. І, нарешті, лохнеське чудовисько, про яке ми вже прекрасно знаємо, у Шотландії. А це набагато північніше від України. От які факти знайшов я за ці дні. А скільки, певно, ми ще знайдемо!

— Так ти хочеш сказати... — у захваті скочив я на ноги.

— Так, Сергійку. Саме це я і хочу сказати. У нашому озері живе давній звір, якого, може, вважають за давно вимерлого. Адже й озеро наше давнє, про що свідчить отой шматочок бурштину. Поглянь лише на карту палеозойської ери. Дивися: тут і звірозубий плазун, і хижий диноцефал. Та що там казати! А от карта мезозою. Дивися: у наших краях якраз море межує із сушею. А може, на місці нашого озера саме було доісторичне прісноводне болото? Тож тут міг жити хто завгодно. А скільки довкола нашого озера папороті, ти помітив?

Мені від усього цього аж дух перехопило.

— Митьку! — закричав я. — Митьку, ти уявляєш, перед яким відкриттям ми стоїмо?

— Приблизно...

— Ні, ти нічого не уявляєш. Це ж надзвичайно! Ти, Митько... Ну й Митько!

Ото життя пішло в нас!

Удень ми тільки й сиділи за книжками, сперечалися, робили різноманітні припущення й бігали до бібліотеки, а надвечір рушали до нашого озера.

Палеозойська, мезозойська ери, карбонський, пермський, юрський, тріасовий періоди дивилися на нас зі сторінок томів викопними потворами, а ми намагалися вичитати, угадати, хто з них був предком нашого озерного жителя...

Якось, коли ми прогулювалися берегом, Митько сказав:

— Ти знаєш, що мені спало на думку?

— Що?

— Село наше зветься Юрківкою через те... Ну, бо від юрського періоду.

— Ти, Митю, мабуть, уже зовсім здурів. Завчився.

— Точно-точно, якийсь зв'язок тут є.

— І хто ж, по-твоєму, так його назвав?

— Люди, які раніше тут жили.

— Коли раніше, у юрському періоді? Тут самі ящери тоді жили. Мабуть, ящери його так і назвали, правда? Хай, думають, раз ми живемо в юрському періоді, то й село, що тут буде, зватиметься Юрківкою. Приїде колись сюди Митько, нас добрим словом згадає. Так?

— Смійся, смійся...

— Та ти не переживай, Митю, — заспокоїв я його. — Ти знаєш, що я придумав? Назвати оцього-от, — показав на озеро, — котрий отут живе, Митькозавром. На твою честь.

— От здорово! — зашарівся Митько. Але тут же запитав: — А чому саме на мою? Адже ми з тобою разом гм... працюємо.

— Але ж головний у нашій експедиції — ти.

— Е, ні, не згоден. Хай буде... Хай буде, скажімо, Митькозавр Стеценка. А й справді. Диви, як добре — Митькозавр Стеценка з Юрківки. Ой, дивися...

За три кроки від нас безладно лежало кілька воронячих пір'їн і біля самої води знову чітко вирізьблялися на піску таємничі сліди.

— А вранці їх не було, — згадав я. — Отже, воно вилазило вдень.

— Та ще й ворону зжерло, — підхопив Митько.

Розділ VII

Операція «Курка» провалюється разом із дідом Трохимом

— Я колись книжку читав, — задумливо сказав увечері Митько. — Так там писалося про те, як на тигрів полюють. Мисливець прив'язує до дерева козеня, а сам сидить у засідці. Козеняті хочеться додому, воно бігає навколо дерева на прив'язі й жалібно мекає. А десь поблизу гуляє собі тигр. Він думає: «Це, мабуть, козеня. Піду-но я його з'їм». От він біжить до дерева, а мисливець із засідки — ба-бах! Тигр — догори лапами, а щасливе козеня відпускають додому.

— А деякі племена, — на льоту вловив я Митькову думку, — риють на стежці, якою звірі ходять на водопій, здоровенну яму, а іноді ще й забивають у дно загострену вгорі коляку, а яму прикривають гілками та листям чи піском. Іде собі якийсь лев чи хто, ступив на гілки й — готово!

— Думки читаєш! — радо гукнув Митько. — Ми ці обидва способи поєднаємо.

— А козеня де взяти?

— Ото ж бо, — спохмурнів він. — Козенят я тут не бачив. Кози є, але ж кози ніхто не дасть. А може, — проясніло його лице, — мотузку на роги та в ліс, а вранці відведемо назад?

— Е, ні, я не згоден. Я вже якось у дитинстві пробував визволяти козу, так вона за мною гналася хтозна-куди. Та ще й у ліс її тягти... Вона ж не дурна.

— Твоя правда, — скрушно хитнув Митя головою, але по тому, як він стрепенувся, я відразу ж здогадався: є ще одна ідея. (...)

Довіриливо дивлячись мені в очі, Митько запропонував:

— А якщо ми прив'яжемо тебе?

— Тобто як це? — вибалушився я.

— Мотузкою, як же ще! А де взяти її — я знаю. У клуні висить. (...)

— Ти що, жартуєш?! — я не повірив власним вухам.

— Та які жарти? Чим ти гірший? Мекатимеш потрошку, здалеку й не видно, хто це. Може, воно вилізе з озера, щоб роздивитися. Га? І якраз у яму втрапить. А ми вже вириємо, постараємося.

— Та ти, мабуть, сказився, — обурився я, доп'явши, що Митько й не думає жартувати. — Чим я гірший за якусь там козу? А чим ти гірший? Навіть кращий, розумник такий! Мене! До дерева! Мотузкою! А як воно ззаду підкрадеться чи збоку? Ти подумав? Себе прив'яжуй!

— Хай буду я, — хоробро погодився Митько. — Я не якийсь там егоїст. Я згоден. Хоча, ти знаєш, мені здається, можна й не прив'язувати. Козу — інша справа, вона втекла б. А мене можна не прив'язувати. Я і так посиджу.

— Та гаразд уже, — охолов я. — А чому обов'язково комусь із нас? Може, курку? Нічим не гірша. Ворон же воно хрумає!

— Молодець! — вигукнув Митько. — Звичайно, курку! І мороки набагато менше. — І по хвильці додав: — Та й безпечніше.

Курка, яку ми наділили довір'ям виступити в ролі кози, розуміла, що питання про її життя чи смерть стало руба, і чинила шалений опір. Вона бігала зі страшенною швидкістю по дворищу, несамовито кричала й біла крилами. (...)

— Та ну її, — не витримав перший я. — Усі коліна пооббивав.

— Зараз, зараз ми її, — не здавався Митько, виносячи з хати ковдру, — у куток притиснемо, поки бабуся не прийшла.

На цей раз ми таки загнали курку (і хто тільки назвав її свійською птицею?) між курником і клунею та накрили рядом.

— Єсть! — задоволено скрикнув Митько, засовуючи її в мішок, і тут же загорлав: — Ой-ой-ой! Вона ще й дзьобається!

— Ну от бачиш, — співчутливо сказав я. — А якби коза? Ото б намучилися!

— Та й то правда, — відповів Митько. — Бери лопату й ходімо мерщій, поки ніхто не бачить. Та зерна прихопи.

— Ну що, Митю, може, вистачить? — я стояв по пояс у щойно виритій ямі та витирив чоло.

— Та де там вистачить? Йому звідси вилізти все одно, що тьху! До річі, оті варани, що я тобі казав, то вони навіть на нижні гілки дерев залазять і хапають мавп.

— Нічого собі новину ти приберіг, — зіщулився я. — Заспокоїв. Що ж нам тепер десь у верховітті жити? Гніздо собі, може, звити чи дупло видовбати?

— Та він на людей побоїться...

— Побойтись! Бачив, лапища які. Та йому людину ковтнути, що собаці гавкнути. А до нас хто в курені жив? — промайнув у мене жахливий здогад.

— Звідки я знаю. Може, турист який.

— А де ж він тепер?

— Де? Додому поїхав!

— Додому! А може, — важко ковтнув я, — воно його з'їло.

— З'їло? — злякався Митько. — Що це ти верзеш? Хто тобі сказав? Невже, думаєш, і справді... А що? — опустився на землю. — Може, і так... А речі? Речі хоч би які залишилися. Не могло ж воно його з'їсти разом із речами!

— Були речі, — промимрив я, відчуваючи, що сорочка липне до спини. — Сандаля. Отут, біля куреня лежала.

— Сандаля? Чого ж ти мовчав?

— А що мені було — кричати на весь ліс? Теж мені знахідка!

— І куди ти її подів?

— У вогнище вкинув. У перший же день. Вона ще так кадила добре від комарів.

— Ай-я-яй! — мало не застогнав мій друг. — Спалив речовий доказ! Оце, може, і все, що від людини залишилося. Хоч би пам'ять рідним була.

— Дуже б вони тішилися тією пам'яттю.

— Черства ти людина! Егоїст! А якби тебе з'їло, то твоя мама й сандалі була б рада.

— Та цур тобі, Митю! Що ти кажеш таке?

— А що? — розпалювався ще більше Митько. — Рада була б!

— Та стривай!.. Щось ти вже сильно, тее, перегнув.

— Чому перегнув? Приїхав якийсь науковець, професор, а то й академік, а може, просто ентузіаст-природолюб. Теж дізнався, що в озері хтось живе, і вирішив спостерігати, як і ми. Збудував курінь, сів відпочити, помилуватися природою, скинув одну сандалю, а тут воно його — хап! І готово.

— Еге, бач, як воно обертається, — роздумливо подав голос я. — Хоча ні, Митю, ні. Якби тут людина пропала, то вже й шукали б її усі, і міліції б понаїхало. А нас і на гарматний постріл сюди б не підпустили.

— Авжеж, — зрадів Митько. — Та цього просто не може бути. Давай я тебе зміню.

Я охоче виліз з ями й подав лопату другові.

Роботу закінчили аж надвечір, бо Митько наполіг, щоб вибрану землю віднести геть, «інакше воно здогадається, що раз є купа землі, мусить бути і яма».

— Ну й ну, — стомлено хитав я головою, дмухаючи на стерті долоні.

— Ямка — будь здоров! Хоч слона лови. От іще кілка треба вбити.

— Та ти що — кілка! Воно ж загине, а нам потрібне живе. (...)

Ми витягли курку з мішка й прив'язали мотузкою до дерева. Однак вона, стомлена вранішніми переживаннями або ж здогадавшись, що слугує приманкою, кудкудакати не хотіла.

— Ти бачив таке? — дратувався Митько. — Вона вже зацікавилася, як до діла дійшло. Ну, квочки ж, ну, ну, отак-от: кво-кво-кво-кво-кво.

— Перестань. У неї і так психічна травма. Хай заспокоїться, а тоді, може, і завокче. Однак не завадило б і повечеряти.

— Звичайно, — згодився товариш. — Що то нам бог послав, точніше, бабуся підкинула?

Ми, що мріяли готувати смачну поживну юшку, їсти смажену рибу, виловлену власними руками, тепер змушені запахатися пирогами з квасолею. Яка юшка! Яка риба! Події останнього часу стали розвиватися з такою швидкістю, що навіть вудки закинути — і то не було вільної хвилини.

— А хто обіцяв юшку в казанку над полум'ям? — усе ж запитав я в Митька.

Той невдоволено зашурхотів соломою:

— Овва! Юшки! Ти ж бачиш, що робиться. То в село, то із села, то в бібліотеку, то на озеро. То курку кради, то яму рий. Ніколи й угору глянути!

Тим часом споночіло.

— Швидше б ми його побачили, — мовив Митько, — а то прив'язані до цього куреня, як та курка до дерева. До речі, вона так і не думає квоктати.

— Хай собі.

— Скоріше б воно вже вилазило. Стривай-но, — стишив Митько голос. — Диви. (...)

— Та це ж людина! — вигукнув я, але було вже пізно: чоловік, зойкнувши, повалився вниз.

— От лиха година! — крикнув я, — вискакуючи з куреня. — Хто це? Що з вами? Ви цілі?

— Та здається, — озався сердитий голос діда Трохима, і над краєм ями з'явилася його голова. — От чортяка, — мовив дід, вилізши нагору. — Мало в'язи не скрутив. І хто його таке ямище вирив?

— А це, дідусю... — почав був я, але побачив, як Митько показує мені кулака, і зрозумів, що дідові й справді ні до чого знати правду.

— Це, дідусю, — пробелькотів Митько, — ми й самі не знаємо хто. То не було, не було, а то враз з'явилася. І навіщо це хтось вирив, поняття не маємо! Ще й таку здоровенну. Ти не знаєш, Сергію?

— Не-е.

— От біда, — зітхнув дід. — А бабуся ж вам молочка передала. Так оце й вилилось усе.

— Молочка, — облизнувся Митько. — І багато?

— Повний бідончик.

— А може, не все вилилося?

— Та ні, усе.

— Жаль, — гірко зітхнув Митько. — Ех, якби знати, хто це, — нещиро правив далі. — Я йому б...

— Авжеж, — хитав головою дід. — Ну як вам тут, добре? — цікавився, прямуючи до куреня.

— Добре, дідусю. Може, ви лимонаду хочете? — піддобрювалися ми.

— Ні, дякую, не хочу. А от водички випив би. Є у вас водичка?

— Є, дідусю, ось, — мовив я, зачерпнувши кухлем із відра.

— Спасибі, — лагідно подякував той. — Ну, а лопата вам уже не потрібна?

— Лопата? — зашарівся Митько.

— Еге ж, лопата. Он вона й лежить.

— А й справді, лопата, — дурнувато гигикнув я.

— А то бабуся шукала сьогодні. А лопата, бач, у вас. Ви, мабуть, черви копали?

— От-от, черви. Рибу ловити, — випалив Митько.

— Ну й багато вловили?

— Та не, не дуже, щось кльову не було.

— А оце ще й курка пропала. Чи вкрав хтось, чи собака який придушив.

І саме в цей момент капосна курка, що, мабуть, задрімала під деревом, мовби почула, що йдеться про неї, і стала несамовито квоктати.

— Ти бач, — наче не вірячи власним вухам, дивувався дід. — Здається, курка.

— Курка, дідуню, курка, — хутко запевнив його Митько. — Ми оце прийшли із села, бачимо — бігає отут. Так ми її до дерева прив'язали.

— Ой-ой, це ж куди забігла! — розвів руками дід. — Якось віддав я сестрі котика свого на кілька днів, а сестра живе кілометрів за п'ятнадцять од Юрківки. Сіла, значить, на автобус і поїхала. Коли це минає неповний тиждень, чую — нявчить щось уранці під дверима. Глядь — а то Мурчик мій. Набридло, видать, у сестри, то він до мене й прибіг. А оце, значить, і курочка так само. Полюбила вас кріпко, видать. То ви її завтра принесете?

— Принесемо, принесемо, — спантелично запевняли ми.

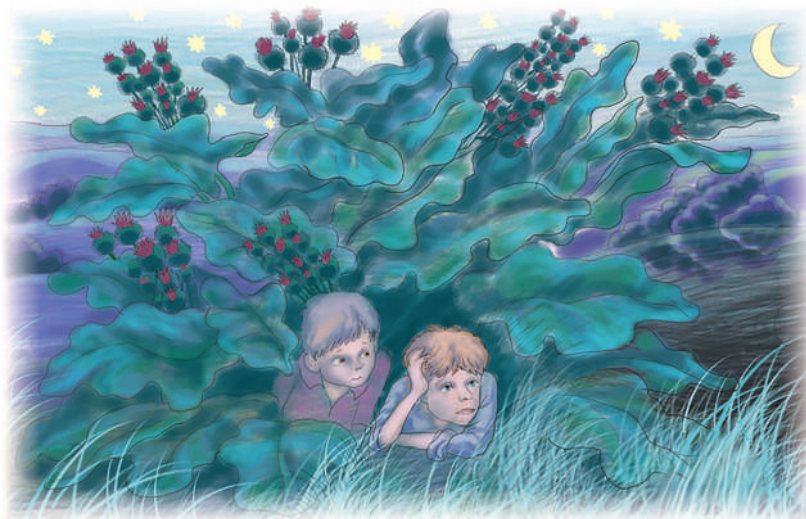
— І лопату тоді я сьогодні брати не буду, бо ж ви, мабуть, і яму хочете закидати, а то ще втелючиться хтось знов і в'язи скрутить. А я вже піду.

— Посидьте, дідусю, ще, — улесливо завели ми.
— Та ні, піду. Пізенько вже. А це, бач, хотів молочка вам принести.
Ну, бувайте.
— До побачення, дідусю. До завтра, спасибі вам, — кволо відповіли ми.
— І кебетний же дідуган, — мовив по хвилі Митько.
— Усе зрозумів.
— Та тут уже нічого не вдієш.
— Добре, що кілка не вбили, як ти казав.
— Авжеж, це ще дідові пощастило.
На цьому ми й погодилися.

Розділ ІХ Таємниця лісового озера

Після того випадку Митькозавр більше не з'являвся.
— Може, він потонув, — висловив я припущення, але Митько так на мене поглянув, що я в ту ж мить пройнявся вірою у вічне існування тієї потвори.
У нашому житті ніяких змін не відбулося. Ми, як і раніше, сиділи за книжками, доводили один одному свою точку зору й майже щодня ночували в курені.
У Фа-Дієза щез тромбон, і дядько Гнат оплакував його зникнення, мовби пропала його рідна дитина. Подейкували, що то розстарався хтось із доведених до відчаю сусідів. Проте через два дні тромбон знайшовся: висів просто на штакетині. Радості Фа-Дієзовій не було меж. Відтоді він грав з іще більшим натхненням, але вже із зачиненими дверима й вікнами.
Митькова бабуся не могла нами нахвалитися.
— Ну й онучки ж у мене, — казала вона. — Тихі, сумирні, слухняні,

посидючі. А книжки як люблять! Чого батьки на них жаліються — не розумію. Це ж щастя — таких діточок мати.

— Жах, — сказав якимось Митько. — Якби наша Ірина Семенівна знала, як ми тут зубримо її предмет, вона, мабуть, на три роки вперед поставила б нам п'ятірки. (...)

— А ти нічого не помітив? — примружив я очі.

— А що саме?

— А те, що вперше ти назвав нашу ботанічку Іриною Семенівною, — ехидно зауважив я.

— А й справді, — засміявся він.

А дні минали. Час було збиратися додому.

— А що, якби ми його справді побачили? — якимось запитав я.

Ми сиділи біля нашого куреня та дивилися, як ніч спадає на ліс.

— Треба було б спробувати спіймати, — рішуче відповів Митько.

— Швидше воно тебе спіймає.

— Тоді хоча б сфотографувати. (...) Потім здати фотографію до Академії наук з описом усіх наших пригод. Класифікувати його за фотографією неважко. Оце було б відкриття!.. Уявляєш, вмикає наша Ірина Семенівна радіо, а там: «Учні шостого “Б” класу середньої школи міста Києва Дмитро Омельчук і Сергій Стеценко в результаті тривалого пошуку...» Може, ще й по медалі... Мабуть, «За відвагу».

— «За відвагу»? Яка ж у нас відвага? От скажи мені, було таке, щоб ти, поки ми отут, дуже-дуже боявся? Так боявся, що аж коліна трусилися. Було?

— Було, — сказав Митько. — Коли булькало. (...) Лізти хотів, але боявся — страх один.

— І я боявся. Аж тремтів.

— Тихше, Сергію, — почув я шепіт друга. — Здається, там он... Диви...

Я мерщій обернувся і теж уловив якийсь неясний рух. Коло самої води.

— Хапай ліхтарик, — зашепотів Митько, — тільки не вмикай, щоб не побачило світла. За мною! (...)

На слабких ногах я вивалився з кущів, натис на кнопку ліхтарика й завмер. (...)

Водою пливло щось надзвичайне, неймовірне та дуже доісторичне. Це я зрозумів одразу. На поверхні видніла лише голова, але що то була за голова!.. Ось потвора повернулася до нас, і блимнули червонясто два великих ока. Між ними стирчав хижий ріг. З напіврозкритої пащі виглядали гостренні білі зуби. (...)

— У-у-у-у, — люто завила мордяка й стала наблизитися. (...)

І ми вже було кинулися бігти, коли це Митько вкляк на місці.

— Ні! — мовив він, важко переводячи дух. — Ні! Крім нас же, ніхто його не бачив... Я не побіжу! Щоб потім розказати!.. Яке воно...

— У-у-у-у! — ревонуло страхіття ще раз.

— А! Лякати! То ти нас лякати! — несподівано заверещав неприродно тонким голосом Митько й, кинувши поглядом по берегу, ухопив каменяку та пожбурих нею в оту голову.

Четвертим чи п'ятим каменем він таки влучив у голову. Щось у ній голосно тріснуло і... ми побачили, що ріг, отой страшний ріг, який стирчав між очей, зламався.

— А-а-х-х! — тільки й мовив я. — Оце удар!

З тварюкою в цей час діялося щось дивне. Вона смикнулася в один бік, у другий та пішла під воду.

— Утекла! Утекла! — радо підстрибнув я.

Проте вода там, де зник Митькозавр, хлюпала й булькала, і ми зрозуміли: звір лише пірнув. Ось голова його знову з'явилася на поверхні й раптом людським голосом загорлала:

— Рятуйте! Рятуйте! Тону! (...)

— Василь? — безтямно глянув я на друга, проте відразу ж здогадався: — Воно його проковтнуло! Живого!

І тут я побачив, що Митько скидає джинси. Туфлі поруч із ліхтариком уже лежали на піску.

— Куди ти? — зойкнув я. — Воно ж і тебе...

— Ти що? Не зрозумів іще? — сердито гукнув він. — Це отой велосипедист. Присвіти-но мені, — і кинувся в озеро.

Я примостив ліхтарика так, що промінь його висвітлював арену подій, і як був — у шортах і тенісі — теж шугонув слідом і поплив.

Вода попереду аж клекотіла.

— Ой, допоможіть!.. Поможіть! Я більше не буду! (...)

Я вхопивсь обіруч за ту страхітливую голову — під пальцями відчув цупку тканину — проте звільнити Василя ніяк не міг. Тоді я піддів рукою знизу й, намацавши якийсь пасок, що стало сили рвонув за нього. Пасок відірвався, й опудало потвори легко відлетіло геть. (...)

Тим часом ми мало-помалу наближалися до берега. Ось ноги мої вже торкнулися ґрунту, і ми з Митьком під пахви витягли Василя на суше.

— Догрався? — мовив Митько, схрестивши на грудях руки. — Пустунчик!

Василь щось белькотів, раз у раз пускаючи з рота фонтанчики. Видно, він здорово наковтався води.

— Ря-ря-ряту-уйте! — проквилів зрештою перше розбірливе слово.

— Та вже ж урятували, — відповів я. — Чи тебе ще в село віднести?

— Ні-і, у с-село не треба, — цокотів той досить жваво зубами. — Я с-сам.

— Ну й чого ж ти домігся цим маскарадом? — спитав Митько.

— Я хотів вас налякати, — схлипнув Василь, — та в ременях заплутався.

— Ха! Налякати! — гордо мовив я. — Ми не з лякливих, правда, Митю?

— Еге, не з лякливих, — протягнув Василь. Він іще не зовсім оговтався. — А каністри хто злякався?

— Якої каністри?

— І слідів.

— Та яких слідів?

— Дивіться яких! — він важко відліз навкарачка убік, понишпорив у темряві, повернувся з якоюсь дерев'яною та з розмаху вдарив об пісок. — О! Ось!

— То це ти? Це ти ставив оті сліди? — скрикнув я, дивлячись, як під ударами дерев'янки гине наша мрія про велике відкриття.

— А хто ж, по-вашому? Звичайно, я. Вирізав із корча оцей от слід і ставив час від часу. А ви й повірили, дурні голови! І бурштин вам подарував — у сестри з намиста зняв. І дерева граблями подряпав, і вороняче пір'я поклав. І в тромбон дудів — Фа-Дієзів, а ви й не впізнали ... Ха! А вони щось там шукають, до бібліотеки бігають щодня. — Він закашлявся і знову пустив ротом фонтанчик. — А здорово я вас, га, у дурні пошив? А ви й клюнули.

— Ах ти ж... Ах ти ж брехіцефал, — засичав я, підступаючи до нього. — Ах ти ж диплодок нещасний. То ти нас дурити здумав! Ану, Митю, давай-но дамо йому бубни!

— Та кинь, Сергію, — озвався Митько. — Давай краще подякуємо йому, — мовив раптом.

— Подякуємо? — дурнувато гикнув Василь. — За що подякуєте? Я теж здивовано зиркнув на Митька.

— Васю, — почув я голос мого друга, — а що ти знаєш про стегозаврів?

— Стегозаврів? — перепитав той.

— А про археоптерикса?

— Кого-кого?

— А про індрикотеріїв? — не став навіть повторювати Митько.

— Ти йди ти зі своїми птеріями.

— Так от, Васю, ми тобі вдячні за те, Васю, — видно було, що Митько хвилюється, — що ти влаштував нам такі чудові канікули. Ти, Васю,

не шкодував часу на оті свої вигадки, а ми цілий місяць відчували себе... відчували себе дослідниками, слідопитами, шукачами. Завдяки тобі ми тепер знаємо багато такого, Васю, про що ти й гадки не маєш, хоч і закінчив вісім класів. Ми відкрили для себе такий світ, який тобі, Васю, і не снився. Ти сказав, що пошив нас у дурні. Ти, Васю, коли хочеш знати, сам себе пошив у дурні. От за це й спасибі тобі. Ходімо, Сергію.

І ми пішли. А Василь залишився на піску — мокрий та жалюгідний.

Ніхто з нас не зронив ні слова, та чи й була в них, у словах, якась потреба? Ось-ось уже мав спалахнути обрій там, де сходить сонце. «А колекція? — нараз виринуло в моїй пам'яті. — А як же колекція? Але ж у нас попереду є пів літа, — тут же заспокоїв я себе. — Ще цілий місяць. Теж, мабуть, не менш цікавий та

переповнений новими подіями. І взагалі, у нас попереду ще дуже багато цікавого, і завжди так буде, поки ми з Митьком».

Поки ми з Митьком...

5. Завдання.

1. Про події у творі розповідає

- А** бабуся Митька
- Б** оповідач
- В** Митько
- Г** Сергій

2. Фа-Діезом у повісті називали

- А** дядька Гната
- Б** діда Трохима
- В** Ірину Семенівну
- Г** Василя Троша

3. Події в повісті розвиваються в поданій послідовності.

- А** рятування Василя — приготування ями — перша ніч біля озера — бурштиновий подарунок
- Б** перша ніч біля озера — рятування Василя — приготування ями — бурштиновий подарунок

- В** бурштиновий подарунок — перша ніч біля озера — приготування ями — рятування Василя
- Г** приготування ями — рятування Василя — перша ніч біля озера — бурштиновий подарунок

- 4.** Хто з хлопців — Сергій чи Митько — був лідером? Чому ви так вважаєте?
- 5.** Яке походження має, за припущенням Митька, назва села Юрківка? Як утворилося слово *Митькозавр*?
- 6.** Чи здогадався дід Трохим, хто вирив яму? Якщо так, то чому він не присоромив хлопців?
- 7.** Чи усвідомив, на вашу думку, Василь Трош безглуздість своєї поведінки наприкінці твору?
- 8.** Чим повість Я. Стельмаха «Митькозавр з Юрківки...» подібна до повісті Марка Твена «Пригоди Тома Соєра»?

- 9.** Прочитайте розділ VII за ролями.

10. Домашнє завдання.

1. Підготуйтеся до усного переказу V або IX розділу повісті «Митькозавр з Юрківки...».
2. Знайдіть у мережі «Інтернет» або в спеціальній літературі основні відомості про згаданих у повісті доісторичних тварин. Підготуйте про них коротке повідомлення (за бажанням).

6. Твір-роздум.

- Напишіть твір-роздум на тему «Яким я бачу справжнього друга» (1 с.). На підтвердження своїх думок використайте приклади з повісті Я. Стельмаха «Митькозавр з Юрківки, або Химера лісового озера».

Подумайте й розкажіть

- Які нові знання ви здобули, прочитавши повість Я. Стельмаха «Митькозавр з Юрківки, або Химера лісового озера»?
- Хто з героїв твору Я. Стельмаха найближчий вам як людина? Чим саме?
- Який фрагмент повісті був найсмішнішим?

§ 34–37. ПРИГОДИ В ПОВІСТІ ЛЕСІ ВОРОНИНОЇ «ТАЄМНЕ ТОВАРИСТВО БОЯГУЗІВ, АБО ЗАСІБ ВІД ПЕРЕЛЯКУ № 9»

Про що ви дізнаєтеся?

- Що таке ТТБ?
- Чи можна «Запорожець» вважати найкращим у світі автомобілем?
- Що таке сюжет художнього твору?

1. Про письменницю.

Українська письменниця **Леся Воронина** (нар. 1955 р.) ким тільки не була: вона працювала кур'єркою в Спілці письменників України, лаборанткою у школі, електромонтеркою на деревообробному комбінаті, екскурсоводкою в Музеї народної архітектури та побуту й на інших роботах. Останні роки працює головною редакторкою дитячого журналу «Соняшник», а також ведучою програм на радіо «Культура». Напевно, такий життєвий досвід допомагає писати твори на будь-яку тематику. Одні тільки назви її книжок це підтверджують (ще й інтригують!): «*Суперагент 000*», «*У пащі крокодила*», «*Пастка в підземеллі*», «*Таємниця підводного міста*», «*Таємниця золотого кенгуру*», «*Пригоди голубого папуги*», «*Таємниця чорного озера*». А ще «*Таємне Товариство Боягузів, або Засіб від переляку № 9*». Саме цю повість і пропонуємо вам прочитати.

2. Клим Джюра провалюється в чорну прірву — і все починається.

- Прочитайте розділи 1–12 і виконайте завдання.

ТАЄМНЕ ТОВАРИСТВО БОЯГУЗІВ, або ЗАСІБ ВІД ПЕРЕЛЯКУ № 9 (2006)

Повість
(Скорочено)

Розділ 1 Кактус показує колючки

Я обережно визирнув із-за рогу будинку й одразу ж відсахнувся: біля мого під'їзду стояв Кактус. На жаль, з Кактусом, якого насправді звать Сашко Смик, я знайомий майже від народження — ми живемо в сусідніх квартирах. Мама каже, що сваритися ми з ним почали, ще лежачи у ві-

зочках. Варто було залишити наші коляски поруч, як ми билися пляшечками з молочною сумішшю й намагалися видерти один в одного іграшки. Не знаю, із чого почалася наша ворожнеча, але скільки я себе пам'ятаю, кожна наша зустріч закінчувалася якщо не бійкою, то штурханями.

Я до цього давно звик і ставився просто — як до неминучого лиха. Ми із Сашком завжди були однакові на зріст, і сили в нас були рівні. Але після літніх канікул я побачив Кактуса й просто остовпів. Розумієте, раніше Сашко був невеличкий та худий, волосся в нього стирчало на всі боки, як колючки в кактуса, — через це його так і прозвали. А тепер він став схожий на гібрид жирафи з орангутангом. Тобто виріс одразу на дві голови й накачав м'язи, як у Шварценеггера! І перша ж наша сутичка закінчилася тим, що я зрозумів: ось що відчувають альпіністи, потрапивши під гірську лавину!

Після цього я почав виходити з дому, як шпигун у старих фільмах — по-лохливо озираячись, а потім біг до школи крізь прохідні двори. А коли все ж зустрічався десь із Сашком ніс до носа, то просто тікав, як звичайний боягуз. А Кактус реготав мені в спину й кричав, копіюючи Карабаса-Барабаса з фільму «Пригоди Буратіно»:

— Підійди до мене, дитинко! Зараз як дам боляче!

Ось і тепер Кактус мене помітив, ошкірився та почав підманювати пальцем. При цьому ще й приказував:

— Киць-киць, не бійся, я тебе трохи поб'ю, по-сусідськи, — і було видно, що зайти до під'їзду мені так і не пощастить.

Я відчув, що втягаю голову в плечі, мов черепаха, яка помітила небезпеку й намагається сховатися в панцир, і щодуху побіг геть, подалі від Сашка та від його нахабного переможного реготу. По ногах мене бив футляр від скрипки, адже я саме повертався з уроку музики, і це, здається, смішило Сашка найдужче. Адже він дражнив мене Поганським Паганіні ще відтоді, як уперше побачив зі скрипкою. Хоча справжнє моє ім'я — Клим Джура.

Серце в мене калатало як скажене, я задихався та відчував, що Кактус ось-ось схопить мене за шкірки й почне лупцювати, — але тут сталося щось дивне та незрозуміле: люк, на який я наступив, раптом почав м'яко вгинатися під моїми ногами, і я шкереберть полетів у чорну прірву.

Розділ 2

Я стаю піддослідним кроликом

Спершу я почув звук. Він долинав звідкись іздалеку й був подібний до дзижчання бджоли. Навколо мене панувала темрява, і хоч як я вдивлявся туди, звідки почув оте тихе дзижчання, не побачив нічого. Я почав навпомацки просуватися вперед, усе ще не розуміючи, що сталося, адже останнє, що я пам'ятав, було падіння. І ще було дивно, що я зовсім не злякався. Почував себе так, ніби те, що зі мною відбувається, — це якась комп'ютерна гра. Варто натиснути на кнопку, і все закінчиться.

Світло спалахнуло зненацька й засліпило мене. Виявляється, я стояв посеред великої порожньої зали. Стіни були глухі, без жодного вікна, а підлога під моїми ногами злегка вібривала. Я підійшов до найближчої стіни, торкнувся до неї — і в ту ж мить під моїми пальцями з'явився невеличкий отвір. Звідти, немов на пружині, вискочила таця, на якій лежало кілька бутербродів і стояла склянка томатного соку. (...) Щойно я взяв бутерброд і підніс його до рота, як почув механічний голос:

— Смачного, шановний Климко Миколайовичу! Раді вітати вас у секретній лабораторії ТТБ.

— А що це таке ТТБ? — запитав я, швидко жуючи бутерброд.

— ТТБ — це Таємне Товариство Боягузів, — чітко відповів механічний голос. — А тепер прошу сідати.

Я відчув, що підлога в мене під ногами гойднулася. З неї ніби виросло м'яке крісло. Я зручно вмовився на ньому й приготувався до нових несподіванок. Та все ж, коли стіна переді мною розсунулася й перетворилася на велетенський екран, здригнувся. І навіть не через ці миттєві перетворення. На гігантському екрані я побачив вулицю, по якій щодуху мчала якась зіщулена перелякана істота. І раптом упізнав себе — та це ж моя вулиця, по якій я тікаю від Кактуса, і це мене б'є по ногах скрипка, яку я стискаю в руці.

Стало так соромно, що я відчув, як палають мої щоки. І сльози набігли мені на очі. Хто вони, ці люди, що так підступно підглядали за мною? Яке вони мають право? Я вже хотів схопитися з крісла (...), але тут згори знову пролунав голос:

— (...) Не поспішай, ми відпустимо тебе, як тільки ти цього забажаєш. Але в нас до тебе є пропозиція. Хочеш узяти участь у таємному експерименті?

— У якому експерименті? — обурено вигукнув я. — Та я ж навіть не знаю, хто ви. І чому ви за мною спостерігали? І як я опинився у вашій секретній лабораторії?

— Перш ніж я відповім, ти маєш пообіцяти, що збережеш усе, про що дізнаєшся, у таємниці.

— І ви не боїтеся, що я вас обдурю?

— Ні, — спокійно відповіла жінка, — нам досить твого слова.

— Ну що ж: обіцяю, — легко згодився я, але при цьому, про всяк випадок, непомітно схрестив безіменний та середній пальці. Адже кожному дурневі відомо, що коли так схрещуєш пальці, жодна клятва не має сили.

— Ми винайшли засіб від страху. І ти повинен стати першою людиною, на якій ми хочемо його випробувати. Але повторюю: ти можеш відмовитися. Тільки зробити це треба зараз. Давши згоду, ти вже не зможеш стати таким, як раніше. Вирішуй!

Так само тримаючи схрещеними пальці, я кивнув і впевнено сказав:
— Я згоден! (...)

Розділ 3 Знайомство із Жуком і Зайцем

(...) Урешті я опинився біля старого будинку з іржавою залізною брамою, на якій висів великий старовинний зам'ок. Із цікавості я легенько поторсав маленькі ворітця, що, здавалося, вросли в іржаві петлі, — і вони легко відчинилися. Ледве я ступив за хвіртку, як ворота за мною зачинилися, і я зрозумів, що знов опинився в пастці.

Серце закалатало так голосно, що навіть вуха позакладало. Але я щосили стиснув пальці в кулаки й рушив далі.

— Ось ти й на місці, — почув я вже знайомий жіночий голос — той, що приймав мене до ТТБ — Таємного Товариства Боягузів. — Саме час розпочинати наш експеримент. Так, як ми з тобою домовлялися.

Навпроти мене стояла молода білява жінка, обличчя якої здалося мені страшенно знайомим, але звідки я її знаю, ніяк не міг згадати. Так буває, коли прокидаєшся й марно хочеш пригадати той світ, у якому ти щойно стрибав із найкрутіших скель і перемагав озброєних до зубів бандитів.

— Отак зразу? — хрипко запитав я, ніби намагаючись виторгувати ще кілька хвилин на роздуми.

Але жінка вмить відчула моє вагання та вже зовсім інакше — жорстко й суворо — наказала:

— Заходь у сад і починай тренуватися!

Я зробив ще кілька непевних кроків та інстинктивно відсахнувся. Повз моє вухо зі свистом пролетіла гострозуба металева зірочка й уп'ялася в стовбур старої яблуні.

— Нічого собі тренування! — обурено вигукнув я та озирнувся на біляву жінку, та поруч зі мною вже нікого не було.

Натомість звідкись із гущавини старого садка почувся пронизливий крик, і з кущів викотився живий клубок. Двоє хлопців приблизно мого віку гамселили один одного руками й ногами, вигукуючи тоді ще не зрозумілі мені слова:

— Засіб від переляку номер один!

— Засіб від переляку номер сім!

— Засіб від переляку номер чотири!

(...) Один із хлопців — кругловидий, зі смішними, довгими, мов у зайця, передніми зубами, усміхнувся та сказав:

— Привіт, Музиканте!

А другий, чорнявий, із чорними як смола очима й густими насупленими бровами, похмуро бовкнув:

— Ходімо готуватися до вечірньої операції. Ти й так затримався!

Розділ 4

Підготовка до секретної операції

Я слухняно, мов механічна лялька, пішов за хлопцями, ніби ми справді давно були знайомі й домовлялися про якусь операцію. Головне, що раптом я помітив, — противний липкий страх, який переслідував мене ось уже кілька місяців відтоді, як мене відлупцював Кактус, кудись зник. Замість цього мене охопила цікавість і бажання приєднатися до Зайця й Жука — так я подумки прозвав своїх нових знайомих. (...)

— Сьогодні рівно о 21:00 ти стоятимеш під цим банком. Одягни щось діряве й брудне. Гратимеш жалісну пісеньку про байбачка. А ми співатимемо. (...)

— З байбачком ми тебе познайомимо при зустрічі! Він спеціально видресирований — уміє витягати папірці з віщуваннями. А тепер біжи додому й готуйся. Спізнюватися не можна!

Не встиг я нічого сказати, як уже стояв за залізною брамою, на якій знову висів іржавий замок. У мене в руках, крім футляра зі скрипкою, опинився зіжмаканий папірець, на якому було написано адресу, намальовано план-схему й додано слова пісні про байбачка. (...)

Розділ 5

Чи можна порушувати клятву?

Я сидів у своїй кімнаті й, мов загіпнотизований кролик, дивився на секундну стрілку годинника. Тепер наш настінний годинник нагадував мені велетенського хижого удава, що заковтує секунди та хвилини, заковтує час, який залишався до таємної операції. У мене ще й досі стояв у вухах голос Жука: «Сьогодні рівно о 21:00 чекаємо тебе біля банку!»

На письмовому столі лежав клаптик паперу зі словами дитячої пісеньки про байбачка й планом банку. Цей будинок я і без того чудово знав. Просто тут працювала моя бабуся. Ні, не думайте, що бабуся в мене мільйонерша й очолює міжнародний банк. Вона там працює прибиральницею. Улітку я часто ходив із нею на роботу й допомагав поливати квіти та пилювати кілометри килимових доріжок, що вкривали довжелезні коридори банку. (...)

Що ж вони збираються робити в банку? Може, я втрапив до банди грабіжників і вони хочуть викрасти золоті зливки, що зберігаються в броньованих підвалах? Тоді мені кінець: банк стереже ціла армія озброєних охоронців, а камери спостереження встановлено в кожному приміщенні. Я так поринув у роздуми, що підскочив мов ошпарений, коли бабуся поклала мені руку на плече.

— Господи, дитино, чого ти від рідної бабусі сахаєшся, як від вогню? Хочеш пиріжків? — І бабуся поставила переді мною тарілку, повну рум'яних пиріжків із м'ясом.

Моя бабуся готує найсмачніші у світі пиріжки, а ще понад усе вона любить квіти. Здається, варто їй просто торкнутися до якоїсь рослини, як та оживає, бруньки на її гілках розвиваються, і вона починає цвісти. І вся наша квартира завдяки старанням бабусі Солі перетворилася на справжню оранжерею. Іноді я намагався допомогти бабусі поливати чи пересаджувати квіти, проте вона завжди лагідно, але твердо відстороняла мене.

— Ніколи не чіпай моїх квітів! — наказувала вона, коли залишала мене самого вдома. — Вони знають і розуміють лише мене. Від торкання чужих рук квіти можуть загинути. (...)

Я стріпнув головою, відігнав від себе ці недоречні тепер спогади про бабусині квіти, ухопив ще гарячий пиріжок і, не попросившись із розгубленою бабусею, прожогом вискочив із квартири. До зустрічі залишалося 20 хвилин.

«Зорієнтуюся на місці! — вирішив я. — Адже завжди можна сказати моїм новим знайомим, що мене просто не відпустили батьки. І навіть їм знати, що мама з татом уже пів року працюють на розкопках піраміди в Єгипті. А може, ми взагалі ніколи не зустрінемося із Зайцем і Жуком...» (...)

Розділ 6

І байбачок зі мною...

Коли я підбіг до площі, на якій височіла будівля банку, уже запали сутінки. Почав накрапати противний дрібний дощик, і ліхтарі, що освітлювали вулиці, тьмяно виблискували жовтим вологим світлом. Я тихо скрадався попід стінами прилеглих до банку будинків і намагався розгледіти Жука й Зайця. Та біля центрального входу до банку не було нікого.

Я полегшено зітхнув і вже зібрався повертатися додому, коли з бічної вулички на площу виїхав кумедний візочок, який штовхали двоє хлопців. Убрані вони були в яскраві циркові костюми, на їхніх головах були одягнені блазенські ковпаки із дзвіночками, а на візочку у великій клітці з дротяним колесом усередині швидко перебирав лапками... байбачок.

Заєць почав крутити ручку якогось дивного музичного інструмента, що висів у нього на грудях, і до мене долинули пронизливі звуки знайомої мелодії. Картина була така ідіотська, що я мимоволі засміявся, та в цю мить відчув, що хтось сильно штовхнув мене в спину.

Я кулею викотився на середину площі, мене помітили Жук і Заєць і почали вимахувати руками, закликаючи до себе. Мені не залишалося нічого іншого, як підбігти до них.

— Де скрипка?! — люто просичав Жук, і далі хитаючи головою, подзенькуючи дзвіночками й тупцяючи на місці в такт жалісної музики.

— Та не казися, у мене є запасний варіант, — заспокоїв друга Заєць і показав очима на стару обшарпану скрипку-четвертинку, на якій учаться грати шестирічні малюки.

Я заперечливо похитав головою, але Жук глянув на мене з такою люттю, що я вхопив до рук скрипку-недомірку та смичок, що валявся біля неї на дні візка, і почав підігравати Зайцеві.

— А тепер співай, — наказав Жук.

— Ви що, збожеволіли? А якщо мене хтось знайомий побачить? — обурився я.

Але було вже пізно. Управним рухом Заєць натягнув мені на голову блазенський ковпак, накинув на плечі чорний плащ, розшитий золотими зірками, і я, мов дресирована мавпочка, почав і собі пританцьовувати на місці й хитати головою, подзенькуючи пришитими до ковпака дзвіночками. (...)

Розділ 7

Напад на банкіра

Поступово навколо нас почали збиратися люди. Жінки скрушно хитали головами й примовляли:

— Нещасні діти, змушені заробляти на шматок хліба!

— Куди дивиться міліція?! Дітей виганяють на вулицю жебрати!

Хтось укинув до нашого візочка гривню, хтось поклав цукерку, а якийсь чоловік із кейсом у руках усміхнувся і спитав:

— Хлопці, а ваш байбачок уміє віщувати майбутнє?

— Звісно, уміє, — усміхнувся у відповідь Заєць і простягнув руку до клітки.

Байбачок умить припинив крутити колесо, понишпорив на дні клітки й двома лапками витягнув із купи скручених у трубочку папірців один. Заєць спритно підхопив паперову трубочку й, уклонившись і скинувши блазенський ковпак, подав її чоловікові.

Та що це? Прочитавши кілька рядків (...), чоловік зблід, зіжмакав записку, кинув її на землю та швидкими кроками попрямував до свого блискучого чорного автомобіля. (...)

— Видно, щось не дуже приємне наворожили капіталістові, — ехидно проказала огрядна тітонька з великою господарською сумкою в руках.

— Так їм і треба, олігархам ненажерливим, — докинув і собі дідок із масивним ціпком у руках.

Він хотів іще щось додати, але його слова заглушило пронизливе вищання гальм. На площу на шаленій швидкості заїхав мотоцикл, на якому сиділо двоє невідомих у масках. Один у кілька стрибків опинився біля дядечка, якому щойно ворожив наш байбачок, висмикнув у нього з рук кейс і так само блискавично підскочив до мотоцикла. Грабіжники зірвалися з місця, і за мить там залишилася лише біла хмарка диму.

Я вражено дивився вслід мотоциклові, бо раптом мені здалося, що оті двоє на мотоциклі нагадують... моїх маму й тата. Просто ось так стріпувати головою вміє лише моя мама, а тато точнісінько так пригальмовує ногою, коли круто розвертає свій мотоцикл.

«Що за дурня! — відігнав я від себе дикі підозри. — Батьки зараз спокійнісінько розкопують руїни єгипетської піраміди посеред пустелі, а мені з переляку лізуть у голову всілякі нісенітниці!»

— Рятуйте! — зарепетувала огрядна тітонька. На її крик із банку вибігло троє здоровезних охоронців. Вони кинулися до пограбованого чоловіка й, підтримуючи його під руки, повели в будинок.

— Тікаймо! — почув я голос Жука, озирнувся й побачив, що хлопці вже встигли перевдягтися. (...)

Я почав озиратися на всі боки. Куди тікати? Адже за мить сюди приїде міліція, і мене затримають як свідка або як учасника пограбування. Спробуй потім пояснити, чому опинився ввечері біля банку та ще й грав на скрипочці й співав дурнувату пісеньку про байбачка! Он скільки свідків навколо, і всі жваво обговорюють надзвичайну подію!

Щоправда, тепер мене важко було впізнати. Маленьку скрипку Заєць забрав разом із цирковим убранням. Я знову був схожий на нормальну людину. Ось зараз спокійно піду геть, і на мене ніхто й уваги не зверне. Я почав повільно задкувати, але перед тим, усе ж устиг нахилитися й підняти із землі зіжмаканий папірець — той, що байбачок витягнув для веселого банкіра. Там було написано лише три слова: «Зараз тебе пограбують!»

Розділ 8

Гра в заховані скарби чи пограбування?

Щойно я ступив за ріг покрученої вузької вулиці, як мене міцно вхопили за руку й потягли до підворіття. Хоч як я пручався, мене заштовхали

у двір якогось покинутого будинку. Тут я побачив своїх спільників — Зайця й Жука.

Байбачок спокійнісінько сидів на дні клітки. Колесо також завмерло, і я подумав, що цей маленький гризун теж є учасником пограбування, адже саме його записка з передбаченням майбутнього вплинула на банкіра так, що той геть забув про пильність і, не покликавши охоронців, сам пішов до своєї машини. Та мої сумні роздуми урвав хрипкий голос Жука:

— Ну що ж, перше випробування ти пройшов. Але не можна розслаблятися. Це лише початок.

— Початок чого? — запитав я, передчуваючи, що основні неприємності на мене чекають попереду.

— Та ти не тремти як *заєць*, — заспокоїв мене Заєць і весело всміхнувся: — Уяви, що це просто гра. Ти ж любиш гратися на комп'ютері, наприклад, у «Заховані скарби»? Пам'ятаєш, як там треба проходити різні рівні, уникати пасток і ховатися від чудовиськ, які охороняють золото?

— Ну, пам'ятаю. Але ж то все не насправді. І коли в грі тобі випадково відривають голову, то це не болить...

— Та добре, голову тобі ніхто не відірве, — похмуро урвав мої сумніви Жук. — Хіба що ти сам пхатимеш носа куди не треба. Ти навіщо прочитав записку?

— Яку записку? — я вдав, ніби нічого не розумію.

— Ану віддай та більше не лізь не у свої справи. Твоє діло грати на скрипчці й виконувати накази. До речі, ти захопив план будинку? Без нього нам до банку не пробратися.

І тут я зробив те, про що потім пожалкував. Але в цю мить мені страшенно хотілося похвалитися перед хлопцями, які бачили, як хвилину тому я перелякався й хотів тікати додому. Я зверхньо посміхнувсь і сказав:

— Тю, а навіщо мені той план? Я знаю цей банк, як власну кишеню!

Розділ 9

Знайомий ротвейлер

Клим Джура із Зайцем і Жуком проникають усередину банку (добре, що Клим знав закинутий, захаращений непотребом вхід із двору, адже влітку він тут часто бував зі своєю бабусею). На шляху хлопці натрапили на ротвейлера Бакса, який упізнав Кліма, тож небезпека минула. Вирізавши отвори в броньованому склі, хлопці проникли до кабінету директора, на стіні якого висіла картина із сільським пейзажем. В одну мить вона від дотику Жука розділилася на дві частини й почала роз'їжджатися, відкриваючи вузький прохід у стіні.

Розділ 10

Криївка блакитних жаб

Перше, що мене вразило, коли ми ступили крізь отвір, який відкрився в стіні, був дивний запах. Це був запах вогкості й болотних трав. (...)

Та думати про це було ніколи. Спереду почулося пронизливе сюрчання — ніби водночас засвистіло кілька розлючених міліціонерів. Потім ударив барабан, а далі на нас накотилася ціла лавина шалених звуків. Галас був такий, що ми позатуляли вуха руками. Але Жук і Заєць уперто продовжували рухатися вперед.

Те, що відкрилося нашим очам, було таким дивним, що я навіть не встиг злякатися. У великому басейні, устеленому водоростями й лататтям, у зручних кріслах сиділи дивовижні створіння. З першого погляду було зрозуміло, що це космічні прибульці — на землі таких істот зроду не водилося. Точніше, ці істоти найбільше скидалися на жаб — але велетенських, та ще і яскраво-блакитного кольору. Морди в потвор були сині, а банькати очі світилися червоною барвою. Перед кожною блакитною ропухою, що розвалилася в кріслі, стояв столик із частуванням, і на цих столиках були купками накладені хробаки, мухи й жуки. Найдивнішим було те, що блакитні жаби жваво перемовлялися, якщо можна було назвати мовою оті страхітливі звуки, що нагадували сюрчання міліцейських свистків і гупання барабанів.

— Що це?! — вражено запитав я.

— Тихо! Головне зараз — залишитися непоміченими й устигнути все зафіксувати, — прошепотів Жук і спрямував на жаб'ячий бенкет маленьку відеокамеру.

Тим часом Заєць витягнув уперед руку з приладом, на якому світився екран і мерехтіли колонки цифр, і почав робити якісь заміри.

Хлопці так захопилися роботою, що не помітили, як із бічного коридору до нас кинулася істота, що віддалено нагадувала людину. Здавалося, що це якась іграшкова фігурка, яку поспіхом виліпила маленька дитина, бавлячись пластиліном у садочку.

Ми прожогом кинулися до рятівного отвору в стіні, Жук натиснув на потайну кнопку, і картина знову заклацнула — дві половинки стали на місце. А ми вилізли через вікно, скочили на пожежну драбину й почали спускатися по ній, увесь час озираячись — чи не наздоганяють нас блакитні монстри. Нарешті ось воно — рятівне віконце комірчини. Жук, Заєць і я по черзі пірнули в нього, потім пробігли підземним коридором і вже за кілька хвилин стояли на захаращеному поламаними меблями й іржавим залізаччям подвір'ї.

Мені важко було зрозуміти, як під час нашої панічної втечі я знайшов потайні двері й урятував себе та своїх нових друзів від переслідування синьомордих потвор.

— Ну що ж, Музиканте, ти витримав і друге випробування — не покинув нас у тому лігвиську й вивів на волю, — тепер Жук говорив по-дружньому, куди й поділися його зверхність і грубість.

— Просто нам доручили перевірити тебе в справжній операції... Тільки так можна зрозуміти, чи людина підходить для роботи в ТТБ, — додав Заєць та усміхнувся: — Розумієш, ці хижі прибульці таємно заволоділи вже половиною світу.

— А цей банк — їхня основна база. Космічні окупанти вирощують тут мутантів-перевертнів і посилають їх на свої таємні завдання. Але найголовніше, що вони навчилися проникати в людську свідомість і підкоряти людей своїй волі, — похмуро додав Жук. — Наше товариство бореться із жаб'ячою цивілізацією. Але найгірше, що вони заразили майже все людство вірусом страху. Основне завдання — знайти протиотруту.

Я стояв і не міг прийти до тями. Невже це відбулося насправді? Усі мої припущення й підозри луснули, мов мильні бульбашки. Я потрапив не в банду розбійників. Мої нові знайомі — мисливці за хижими прибульцями.

— Заждіть, а як же ми можемо боротися проти прибульців, якщо самі — боягузи? — урешті вражено запитав я. — Адже ви так і називаєтеся: Таємне Товариство Боягузів.

— У цьому й увесь секрет. Вірус страху найперше вражає хоробрих. У них зовсім немає імунітету. А нам, тим, хто звик боятися, усе життя треба боротися зі своїм переляком. Тому в кожного боягуза є свої засоби подолання страху...

Розділ 11

Паганіні стає Чаком Норрісом

Уранці Кліма розбудила бабуся. Глянувши у ванній на себе в дзеркало, він побачив над бровою подряпину, усе пригадав і збагнув, що ТТБ — це зовсім не жарт. Вибігаючи з квартири, Клим зіткнувся з Кактусом. У цей момент Джура не розгубився: замість того, щоб тікати, він широко розставив ноги й поставив руки в блок. Кактус лише встиг вигукнути: *«Це вже щось новеньке! Поганський Паганіні хоче стати Чаком Норрісом!»* — але потім, переляканий, він присів, закрившись руками, і заскімлив тоненьким дівчачим голосочком: *«Відпусти мене! Я більше не буду!»* По дорозі до школи чиясь липка, подібна до присоски, лапа міцно вхопила Кліма за руку й потягла до піщаного кар'єру, на краю якого працював екскаватор. Ця довга лапа була яскраво-блакитного кольору.

Розділ 12

Міраж на будмайданчику

За останні дні я побував у стількох неймовірних ситуаціях, що був певен: тепер мене вже нічого не здивує. Та виявилось, що я глибоко помилявся, бо щойно на моїх очах піщаний кар'єр, на краю якого працював екскаватор, зник. Я не раз чув від своїх батьків розповіді про міражі, які вони бачили в пустелі. Але те, що я спостерігав тепер, нагадувало зображення на гігантському екрані, який раптово вимкнули.

Переді мною була рівна земля, без жодної травинки. Земля мала дивний іржаво-коричневий колір, її вкривали глибокі тріщини. Ніби тут щойно прокотився страшний смерч, убивши навколо все живе. Але найгірше було те, що посеред цієї пустелі, яка враз утворилася на місці будмайданчика, сиділо потворне створіння. (...)

Я спробував поворухнутися, але марно — мене ніби обмазали липким тягучим клеєм, і я почувався, як муха, що потрапила в павутину й не може поворухнути лапкою, готуючись до того, що її ось-ось зжеруть.

Синьопикий широко роззявив пащу, і з неї вирвалися пронизливі звуки — свист, гуркіт, дзижчання й кумкання.

Я мимоволі замружився (вуха я затулити не міг, бо мої руки були намертво приклеєні до боків), аж тут у моїй голові залунали слова:

— Слухай, нікчемне створіння! Ми, на відміну від вашої примітивної мови, володіємо досконалим мистецтвом передавати думки на відстані. Так отож сьогодні вночі, рівно о 3:00, на вашу планету прибуває основний десант могутньої цивілізації блакитних жаб. Останньою перепоною на нашому шляху залишалася ваше Таємне Товариство. Досі нам не щастило захопити жодного члена ТТБ. Тепер вам кінець. Ти покажеш секретну лабораторію, і після цього експерименти проводитимемо лише ми (...) над вами.

Блакитна тварюка висолопила довжелезний язик, на льоту вхопила якусь необачну муху й з апетитом схрумала її. (...) Мабуть, земні комахи впливали на прибульців ще і як снодійне, бо думки потвори почали плутатися, і вона, сама того не усвідомлюючи, вибовкала зайве:

— Підкоримо цю смачненьку планетку... Вона нам на один зуб... Залишилося тільки проникнути в їхній штаб... Ням-ням, що може бути смачніше за мух... Тільки консервовані метелики під майонезом!

Велетенська синя ропуха захропіла, але я встиг підслухати останню думку перед тим, як пожирач мух остаточно відключився:

— Цей людський екземпляр ще не повністю приборканий. Щеплення переляку, напевно, не подіяло. Гаразд, прокинусь і вкушу його як потрібно, тоді він стане моїм рабом назавжди й зробить усе, що я звелю.

Марно було чекати на допомогу. Тож я почав діяти швидко й рішуче. Напруживши всі м'язи, я почав звиватися, як вуж, і сантиметр за сантиметром рухатися в бік паркану, що оточував цей фальшивий будівельний майданчик. Нарешті я виповз за межі випаленого кола порепаної землі, де продовжував хропіти синьопикий. (...) Я проліз крізь дірку в паркані й опинився на гамірній вулиці. Мало не потрапивши під колеса автобуса,

обминув свою школу та побіг до знайомого перехрестя. Туди, де кілька днів тому я так необачно наступив на металевий люк, що виявився входом до підпільної лабораторії ТТБ.

3. Завдання.

1. На «гібрид жирафи з орангутангом» схожий

А Клим Джура   **Б** Сашко Смик   **В** Заєць   **Г** Жук

2. Кличку «*Поганський Паганіні*» Климові дав

А Жук   **Б** Заєць   **В** батько   **Г** Сашко Смик

3. Батьки Кліма працювали в

А банку   **Б** Єгипті   **В** бабусиному селі   **Г** ТТБ

4. Чи змінювався Клим протягом перших дванадцяти розділів повісті? Як саме?

5. Як ви думаєте, чому космічні прибульці нагадують саме жаб, а не якихось інших тварин, скажімо, котів чи собак?

6. Із чого видно, що події в повісті відбуваються в наші дні?

7. Яке мовне явище виділено курсивом у реченні: «Та ти не тремти, як *заєць*, — заспокоїв мене Заєць і весело всміхнувся?»

8. Які моменти в прочитаному вами уривку повісті найбільш таємничі й емоційно напружені? Запам'ятайте: такі моменти в художньому творі називають *кульмінаційними*.

9. Спрогнозуйте кількома реченнями подальший розвиток подій у повісті. Запишіть свої думки в зошит.

10. **Домашнє завдання.**

1. Прочитайте розділи 13–24 повісті Л. Ворониної «Таємне Товариство Боягузів, або Засіб від переляку № 9».

2. Випишіть у зошит портретні характеристики Кактуса, Зайця й Жука.

4. Який автомобіль найкращий?

- Прочитайте розділи 13–24 та виконайте завдання.

Розділ 13

Я шукаю допомоги

Повертаючись додому, Клим підбіг до люка, що не провалювався, як минулого разу. Потім він почав пригадувати дорогу до старої брами, де познайомився із Жуком і Зайцем, але збагнув, що в пам'яті було наче провалля, ніби хтось витер ці спогади. Через якусь мить до Джури прийшла допомога з неба: йому на плече сів велетенський метелик (завбільшки з горобця) з прив'язаною до передньої лапки залізною капсулою. У скрученому трубочкою посланні почерком Жука було написано: «*Терміново повертайся додому. Нічого не бійся. Інструкції отримаєш від ...*» У цьому місці був відірваний кутик аркуша. Клим прожогом гайнув до свого будинку.

Розділ 14

Послання від бабусі

Удома нікого не було. Клим помітив на столі маленький предмет, подібний до комп'ютерної флешки, але то був звичайний спортивний свисток на мотузці, із середини якого він почув голос бабусі: *«Климе, якщо ти зараз чуєш моє послання, значить мене захопили синьомордики. Не хвилюйся: зроби все точно так, як я тобі скажу ...»* Бабуся наказала з дна квіткового горщика дістати ключ, відчинити ним жовтий автомобіль, що стоїть у дворі під грушею, сісти за кермо й отримати подальші інструкції. Жовтим автомобілем виявився... «Запорожець», хоча Клим розраховував щонайменше на «Мерседес».

Розділ 15

Найкращий у світі автомобіль — це...

Подвір'я було абсолютно порожнє. Зрозуміло: діти пішли до садочків і шкіл, а дорослі — на роботу. Та щойно я підійшов до «Запорожця» і почав устромляти іржавого ключа в шпарину замка, як на наше подвір'я заїхав екскаватор із величезним виставленим уперед ковшем. Мене здивувало те, що їхав екскаватор неймовірно швидко.

«Нічого собі будівельна техніка розвелася — якісь гоночні екскаватори пастають містом», — подумав я і враз зрозумів, що той екскаватор прямує саме до мене й до старенького жовтого «Запорожця».

Урешті мені все ж пощастило відімкнути пом'яті дверцята автомобіля, я скочив на переднє сидіння й судомно вхопився за кермо. Що робити далі, я не знав. Ніколи в житті я не водив машини. Тим більше, що не було жодної гарантії, що ця іржава бляшанка взагалі зрушить із місця. А найголовніше: я не уявляв, як завести машину.

— Негайно пристебнися! — почув я механічний голос і відразу впізнав його. Саме цей голос привітав мене в підземній лабораторії ТТБ, куди я провалився крізь каналізаційний люк. Вагатися було ніколи. Ківш екскаватора вже навис над самісінькою моєю головою. Я намацав ремені безпеки й одним рухом заклацнув їх на грудях. Не встиг я це зробити, як мій старенький «Запорожець» загуркотів, немов ракета перед стартом, підстрибнув угору, наче велетенський гумовий м'яч, і вискочив із-під самісіньких залізних зубців гігантського ковша. Краєм ока я побачив, що керує екскаватором уже знайомий мені синьомордий прибулець, який нещодавно захопив мене на фальшивому будмайданчику. Тоді мене врятувала ненажерливість блакитного хижака й те, що наша муха подіяла на нього як снодійне. Тепер усе залежало від того, чи пощастить мені втекти від нього на старому маленькому автомобільчику...

Та я даремно хвилювався. Як видно, мій «Запорожець» мав приховані резерви. Бо, здивувавши мене шаленим стрибком, автомобільчик несподівано чхнув, потім різко розвернувся на місці й помчав назустріч нападникові.

— Що ви робите?! — закричав я, чомусь звертаючись до машини на «ви».

— Заспокойся й міцніше тримай кермо, — озвався все той же голос, а наступної миті автомобіль так само спритно підстрибнув та опинився позаду неповороткої машини. Прибулець почав смикати за важелі, намагаючись розвернутися. Величезна машина похитнулася й почала повільно завалюватися на

правий бік. За кілька секунд посеред мого двору лежав перевернутий екскаватор, що надсадно гудів і смикався. Усередині скаженів блакитний прибулець, марно намагаючись вилізти з перевернутої машини. На лобі в нього росла величезна синя ґуля.

А я, зрозумівши, що мій «Запорожець» — найнадійніший та найдосконаліший автомобіль у світі, з полегшенням відкинувся на спинку сидіння й на шаленій швидкості понісся в безвість — назустріч небезпеці.

Розділ 16

Загадкова пані Соломія

— Це був їхній ватажок, — так само монотонно промовив механічний голос.

— Хто? — стрепенувся я, бо вже почав був дрімати.

— Істота, яка хотіла розчавити тебе ковшем екскаватора, — ватажок космічних прибульців, — терпляче пояснив голос.

Ми мчали автострадою з неймовірною швидкістю, якої я майже не відчував. Бачив лише, що придорожні дерева й кущі зливаються в якусь суцільну зелено-жовту смугу.

— Прощу тебе бути уважним і все запам'ятовувати. Сьогодні прибуває основний десант космічних хижаків. Блакитні жаби — це тільки їхні розвідники. Десант прибуває в пустелю. Саме туди, де ведуть розкопки твої батьки. Рівно о третій ночі.

— Але чому ми їдемо туди самі? І як з усім цим пов'язана моя бабуся? І мама з татом? І як ти збираєшся встигнути? Навіть найшвидший «Запорожець» не може літати зі швидкістю ракети.

— Пані Соломія все продумала. Ми будемо вчасно.

— Пані Соломія? — вражено вигукнув я.

Це не вкладалось у мене в голову. Соломія — ім'я моєї лагідної і завжди заклопотаної хатніми справами бабусі. Щоправда, її так майже ніхто не називає. Удома й на роботі вона просто бабуся Соля. І чим бабуся може захиститися від цих лютих і підступних потвор? Бити синьомордиків шваброю і ганчіркою? Ніби вгадавши мої думки, механічний голос додав:

— Пані Соломія — видатна вчена. Це вона винайшла протиотруту від вірусу страху. А ним уже заражена більшість мешканців Землі. На жаль, синьоморди вистежили пані Соломію та зненацька захопили її. Та в неї був підготовлений запасний план. І виконати його маєш ти.

Я ще думав над щойно почутими словами, коли відчув, що мій швидкісний «Запорожець» гальмує. Визирнув у вікно й зойкнув від подиву — ми стояли посеред сільської садиби моєї бабусі.

Я ступив на зелений спориш і підійшов до криниці. Хотів напитися води й уже почав опускати відро на ланцюгу, коли почув лопотіння крилець. До мене підлетів жовтий метелик — той, що зранку приніс записку, — і так, ніби він робив це все життя, спокійнісінько сів мені на долоню. (...) Як і першого разу, до лапки в нього була приладнана капсула із запискою.

«Нічого собі, раніше була голубина пошта, а тепер метеликова», — подумав я і швидко пробіг записку очима. Там було написано лише одне речення: «Третій помідорний кущ ліворуч від паркану».

Я слухняно попрямував на бабусин город, підійшов до зеленого куща, на якому висіли стиглі червоні помідори. Що робити далі, я не знав. Підказок більше не було, тож я мимоволі простяг руку й зірвав найбільший томат. Тієї ж миті кущ почав повільно від'їжджати вбік, а під ним відкрилася металева поверхня, подібна до дитячої гірки, по якій так люблять спускатися малюки.

Що за чортівня! Я щоліта жив у бабусі — її село зовсім поруч із містом. Я стільки разів збирав на її городі огірки, картоплю й редиску. До речі, помідори бабуса чомусь завжди збирала сама... Може, тут теж схованка — як у горщику з-під калачиків?

Я всміхнувся своєму фантастичному припущенню й, відчувши, як від голоду булькає в животі (...), куснув стиглий помідор. Та що це? Мої зуби наштовхнулися на твердий слизький пластик — помідори були штучні.

Розділ 17

Машина часу існує?

Я роззирнувся довкола — порадитися було ні з ким. Здається, уся відповідальність за визволення рідної бабусі з лабет хижих синьомордів, не кажучи вже про порятунок світу, лягала на мене. Я вдихнув повні груди повітря, замружився й, сівши на металеву доріжку, що стрімко спускалася вглибину, полетів у безвість.

За кілька хвилин я впав на щось м'яке й пахуче. Сіно — тільки від нього йде такий солодкий дух. Я підвівся, простягнув уперед руку, відчув під пальцями вимикач, і за мить уся невеличка підземна кімнатка освітілася яскравим світлом. Я вражено оглянув приміщення. Уявити, що це криївка бабусі Солі, було неможливо, але я мусив у це повірити.

Ось на стіні наше сімейне фото, прикрашене вишитим рушником. Ось мої тато й мама біля підніжжя єгипетської піраміди. А ось... Цю гарну молоду жінку я впізнав одразу — це її голос я вперше почув у таємній лабораторії ТТБ, це на її вимогу я заприсягнувся, що візьму участь у секретному експерименті. І врешті — це з нею я зустрівся за брамою, що вела в яблуневий сад, де відпрацьовували

прийоми мої нові друзі — Жук і Заєць. Тепер я зрозумів, на кого вона схожа. Очі в неї були точнісінько такі, як у бабусі Солі, тільки обличчя зовсім молоде.

— Нічого не розумію! — прошепотів я та почав обстежувати дивний прилад, що стояв у кутку кімнати на старовинному столі, укритому химерним різьбленням.

Прилад нагадував комп'ютер, тільки замість клавіатури перед темним екраном лежала невеличка пласка скринька. Я спробував її відкрити, але кришка ніби приросла до чорного металу. (...)

Утративши надію відгадати бабусині секрети, я знесилено опустився в крісло, що стояло перед столом, і поклав долоню на кришку загадкової скриньки. Тієї ж миті поверхня кришки освітілася м'яким зеленим світлом, на ній виступили контури моєї руки з усіма лініями, рисочками й цятками. На екрані з'явилося молоде обличчя жінки, яку я не міг назвати бабусею.

— Ну що ж, здрастуй, онучку, — сказала жінка з екрана. — Ось ми й зустрілися...

Від хвилювання в мене перехопило подих, та все ж я зміг прошепотіти:

— Хто ви?

— Я — Соломія, я — мати твого тата. Тільки зараз мені тридцять років. Я — з минулого, а тебе ще немає на світі. Зовсім не давно я сконструювала машину, за допомогою якої можна переноситися в часі та просторі. Тож я вирушила на тридцять років уперед, щоб дізнатися, що станеться з моїми нащадками.

— Хіба так буває?.. Навіть якщо б ви насправді винайшли машину часу, то за тридцять років про неї б уже всі знали. І користувалися б нею, як мобілками чи комп'ютерами.

— Не все так просто, Кліме, — усміхнулася жінка. — Ти все зрозумієш. Я поясню, якщо встигну. А зараз потрібно рятувати мене... стареньку, бо без мене рятувати світ не можна.

Розділ 18

Я відчуваю смак пригод

Пані Соломія наказала Климові взяти фотографію, на якій його мама і тато були біля піраміди. Він мав перенестися на часоліт в те місце, де вони тепер ведуть розкопки, бо саме туди прибудуть основні сили космічних хижаків. Важливо випередити ворога. Треба перенестись у вчорашній день, бо тоді синьоморди ще не знали, що їх викрито в банку. Машиною часу виявився «Запорожець», а ключем від нього — свисток.

Розділ 19

Політ крізь часопростір

«Запорожець» стояв посеред двору, і тепер, коли я знав, що це хитро замаскована машина часу, то подивився на маленький кумедний автомобільчик зовсім іншими очима. Я прискіпливо оглянув сидіння, виготовлене з якогось невідомого мені сплаву. Воно було пружне й надзвичайно міцне. Коли я вмостився спереду, сидіння враз набуло форми мого тіла. Тепер було зрозуміло, чому я не відчував переважання, коли мій «Запорожець» стрибав навколо екскаватора, мов оскаженілий кенгуру.

Я зняв зі «свистка» кришку й побачив маленький дисплей, по якому бігли знаки та цифри. Спершу то була якась абракадабра, а потім окремі літери почали складатися в слова: «Витягни фотографію з рамки, приклади до неї руку. Потім наברי на дисплеї потрібний час».

Я слухняно виконав інструкцію — обережно витягнув фото з рамки. Після цього знайшов на «свистку» крихітні кнопки — такі, як на електронному будильнику, — і виставив час. Потім замружився й поклав руку на фотографію — просто на вершечок велетенської піраміди.

— Прошу пристебнути ремені безпеки. У разі невиконання цієї інструкції транспортований об'єкт може загубитися в часовому коридорі, — нагадав механічний інструктор.

— Нічого собі техніка! — обурився я. — А раптом ці іржаві дверцята відваляться під час перельоту, і мене просто висмокче назовні. Тут ніякі ремені безпеки не допоможуть!

— Шановний Климико Миколайовичу, — озвався голос, — уступаючи до ТТБ, ви запряглися допомагати нашій організації. Отже, прошу зосередитись і приготуватися до переміщення.

Мені не залишалося нічого іншого, як відкинутися на зручному сидінні, пристебнутися, замружитися — і сподіватися на те, що часоліт не провалиться в якусь часову яму й не заблукає на манівцях часу та простору. (...)

Я розплющив очі, упевнений, що сталася якась помилка, збій у програмі, і часоліт, тобто старенький жовтий «Запорожець», стоїть собі спокійнісінько, як і стояв, посеред бабусиної садиби. Однак я в ту ж мить

переконався, що стрибок у часі відбувся. Просто це сталося зовсім не помітно. Ось ще секунду тому я був в українському селі, а тепер мій автомобільчик стояв на вершечку височенної усипальниці фараонів. (...)

Розділ 20

Синьоморди наступають

— Часовий переліт закінчено! — нагадав про себе мій механічний інструктор. — Ми перебуваємо на Африканському континенті. Зараз рівно перша година ночі 26 вересня 2012 року.

— Зажди! — вигукнув я. — Але ж я виставляв на дисплеї не 26, а 25 число! Ми помилилися на цілу добу. Тепер я не встигну попередити батьків.

— Пробачте, — так само спокійно відповів автомат, — як я вже повідомляв, ця машина є експериментальним зразком. Часом трапляються дрібні похибки. Але немає нічого простішого — спробуйте ще раз. Перепрограмуйте завдання — і ми вмить опинимся в потрібному часовому відрізьку.

Я почав нервово натискати на кнопки «свистка». Руки в мене тремтіли, і я ніяк не міг набрати необхідні цифри. Коли ж урешті мені це вдалося, на маленькому екранчику засвітився напис: «Технічні несправності. Тимчасова зупинка програми».

Ляскання жаб'ячих лап ставало дедалі голоснішим. Потрібно було діяти швидко й упевнено. Я знав, що коли затримаюся хоч на секунду, до мене допадуться блакитні жаби. І тоді, як обіцяв синьомордий любитель мух і метеликів під майонезом, я перетворюся на піддослідного кролика. Мить — і я вже сидів усередині «Запорожця», ще мить — і я, ухопившись за кермо, крутнув його так, що машина підскочила й полетіла по прямовисній стіні піраміди донизу.

Напевно, я б не ризикнув виконувати цей карколомний трюк, якби не знав, що мій «Запорожець» уміє стрибати, мов гумовий м'яч. І справді, зіткнувшись із землею, автомобіль підскочив кілька разів, а тоді благополучно спинився біля підніжжя піраміди.

Я вистрибнув назовні й тут-таки наштовхнувся на купу розкиданих глиняних черепків. (...). Було зрозуміло, що табір моїх батьків захопили зненацька. Навколо валялися інструменти для розкопок, консервні бляшанки, пластикові пляшки з водою та роздерті на клапті намети, але людей не було ніде.

Я розгубився. (...) І враз побачив виразний слід. Це була накреслена на піску стрілка, спрямована в глиб пустелі. Я впізнав цю стрілку — то був герб Андрія Джури, нашого предка-козака, який під час воєнних походів скрізь, де опинявся, залишав після себе цей знак. Ми з батьком, коли

ходили в походи, також позначали своє перебування викладеними із шишок, гілочок чи камінців стрілочками, що закінчувалися двома маленькими хитромудро закрученими літерами — Д і Ж.

Отже, батько знав, що я можу прийти на допомогу, і мені нічого не доведеться йому пояснювати. Тепер я почав розуміти — уся наша родина пов'язана з Таємним Товариством Боягузів, ось тільки я довідався про це останнім. Я сів у «Запорожець», і мій вірний диво-автомобіль полинув по в'язкому піску легко, немов по розкішній асфальтованій трасі. (...)

За кілька хвилин я почув гуркіт мотора, і мене засліпили потужні фари величезного «джипа», що мчав нам навперейми. Як видно, блакитні прибульці визнавали тільки такі — найбільші земні автомобілі. (...)

З усіх вікон «джипа» виглядали огидні сині пики космічних хижаків, і до мене долинули вже знайомі звуки — свист, гуркіт і вереск. Так синьоморди спілкувалися між собою. Певно, космічні загарбники вже подумки потирали свої липкі перетинчасті лапи, уявляючи, як зараз вони завиграшки розчавлять мого маленького «Запорожця».

Та жовтий автомобільчик повторив той самий фокус, що й на моєму подвір'ї. Він раптово спинився — і в ту мить, коли велетенський «джип» мав розплескати нас, як млинець, машинка високо підстрибнула в повітря й приземлилася позаду нападників. Блакитні космічні ропухи різко скерували «джип» праворуч, потім ліворуч. Ще кілька стрибків довкола заморочених синьомордів — й ось уже потужний «джип» лежить догори колесами, а всередині в ньому безсило борсаються блакитні пожирачі комах.

Розділ 21

Козацька світлова абетка

Спекавшись переслідувачів, я розумів, що зараз головне — чимшвидше розшукати батьків. Адже я добре пам'ятав, що чужопланетних хижаків під час таємного бенкету в банку було кілька десятків. Довголапий синьоморд — той, що захопив мене на будмайданчику, — сказав, що основний

десант міжпланетних окупантів прибуває сьогодні рівно о третій ночі. Отже, у мене залишалось зовсім мало часу. (...)

«Ось чому пані Соломія (навіть подумки я не міг називати цю молоду вродливу жінку своєю бабусею) зникла з екрана в бабусиній підземній кімнаті, навіть не встигнувши проінструктувати мене як потрібно, — здогадався я. — Цікаво, чи вдосконалила вона свій часоліт у майбутньому. Хоча, що це я? Майбутнє — ось воно...»

Я геть заплутався в цих часових загадках і вирішив, що спробую в усьому розібратися згодом. (...) Я почав роздивлятися навкруги й помітив, що на сусідньому піщаному пагорбі блимає слабкий червоний вогник. Придивився й помітив, що той вогник то засвічується, то згасає з різними проміжками часу.

— Та це ж таємна світлова азбука роду Джур! — вигукнув я, забувши, що, крім мого механічного інструктора, котрий час від часу дає мені настанови, поруч немає жодної живої душі. (...)

— Розумію, — пролунало мені у відповідь, — моя господиня не раз розповідала про цю таємну абетку, яку винайшов козак-характерник Андрій Джура. Нею користувалися козацькі вартові, що пильнували в степу, чи не йдуть в Україну турки чи татари. Козаки будували високі дерев'яні вежі так, щоб з однієї було видно вогняний сигнал, який посилають з іншої. І ось так, від вежі до вежі, той сигнал доходив аж до Запорозької Січі.

Розділ 22

У Всесвіті дрібниць не буває

Я скерував свого «Запорожця» до мерехтливого вогника, і за кілька хвилин ми вже вибиралися на верхівку піщаної гори. (...) Я вже почав боятися, що це чергова пастка чи міраж, аж тут почув знайомий голос мами:

— Привіт, синку, нарешті ми тебе дочекалися!

— Ну що, перестав боятися? — озвався й татів голос (...).

Тато тримав у руках невеличкий ліхтарик із червоним скельцем і говорив так спокійно й упевнено, що я і справді зовсім перестав боятися. За ті пів року, що ми не бачилися з батьками, мама й тато якось змінилися. Спершу я не міг зрозуміти, у чому річ, а тоді здогадався: засмага на їхніх обличчях була така густа, що вони стали схожими на кочівників пустелі — берберів. Не вистачало тільки каравану верблюдів і довгого, до землі, одягу.

Мені так багато потрібно було розповісти мамі й татові, що я просто не знав, із чого почати. А найголовніше, що мене здивувало, — то це те, що вони поводитися зі мною так, ніби нічого надзвичайного не відбувається.

— Бабуся... — почав я, та мама мене перебила.

— Ми все знаємо. У нас був прямий зв'язок із штабом ТТБ, — і мама по-змовницьки підморгнула мені.

— Щоправда, синку, ми чекали на тебе вчора. Твоя затримка трохи ускладнила ситуацію, — додав тато.

Я обурився:

— А ви знаєте, що сьогодні вранці мене захопив огидний синьоморд та обмотав мене якоюсь липкою гидотою, як кокон шовкопряда? Я ледве від нього втік. А потім ще скажений голубий прибулець на екскаваторі. І ця жінка, яка каже, що вона моя бабуся.

Тато пильно глянув мені в очі й дуже серйозно сказав:

— Климче, а хіба ти не помітив, що майже вилікувався від страху! На жаль, таких, як ти, на Землі тепер дуже мало. Просто майже всіх мешканців нашої планети заразили вірусом страху. Протиотруту від цієї страшної епідемії винайшла наша бабуся, але справа в тому, що тепер вона потрапила в полон до синьомордів.

— А та... пані Соломія, вона не може допомогти бабусі Солі? Тобто самій собі?

— Розумієш, за законами часопростору людина не може зустрітися сама із собою в іншому часі. Тоді відбуваються непоправні зміни в Усесвіті. І невідомо, як складеться ціла історія людства.

— Через таку дрібницю? Це неможливо!

— У Всесвіті дрібниць не буває, запам'ятай це! А тепер годі базікати. У нас залишилося якихось дві години. Необхідно зустріти наших космічних гостей як потрібно.

Розділ 23

Зброя проти комахожерів

Мама і тато швидко заскочили до жовтого «Запорожця». Цього разу ми з мамою сіли на задні сидіння, а тато вхопився за кермо, натиснув на якийсь важіль, і наша диво-машина піднялася в небо й стрімко полетіла до піраміди зі зрізаною верхівкою. (...)

— Послухай, мамо, я пригадав, що наша бабуся найчастіше співає пісню про коня із сивою гривою, а ще дуже любить мугикати собі під ніс пісню групи «Бітлз» «Yellow submarine», що в перекладі означає «Жовтий підводний човен». То, може, наш «Запорожець» і під водою може плавати?

Тато тільки всміхнувся і пробурмотів:

— Я радий, що ти став таким спостережливим. Що ж, цілком можливо, що ця машина універсальна. Бабуся вклала в неї всі свої знання та вміння.

А зараз, зробивши два кола над усипальницею фараона, наш автомобіль беззвучно приземлився біля південної стіни піраміди.

— Швидко за мною, — прошепотіла мама й побігла до стіни. Вона торкнулася суцільної обтесаної кам'яної брили, натиснула на якусь невидиму кнопку — і велетенська стіна раптом почала опускатися вниз, і врешті перед нами відкрився широкий прохід у середину гробниці. Тато швидко заїхав туди на часольоті, ми заскочили за ним, і за мить стіна вже стояла на місці.

— А тепер поведіться дуже тихо, — наказав тато, — синьоморди мають гострий слух. До того ж вони вміють перехоплювати людські думки на відстані. Це давня войовнича цивілізація. І вони мають багатий досвід у захопленні нових планет. Зброї проти них практично не існує.

— Узагалі-то, зброя є, — тихо промовив я. — Щоправда, я не знаю, чи ми зможемо нею скористатися.

— Ти жартуєш? Яка зброя? — дорікнула мені мама. — Хіба можна сміятися в такий момент?

— Я не жартую, — від хвилювання в мене пересохло в горлі, я ледве видавив із себе: — Мухи!

— Про яких мух ти говориш? Так, ми знаємо, що блакитні жаби люблять ласувати нашими комахами. Але до чого тут зброя?

Я пригадав, як сьогодні зранку звичайна муха подіяла на довголапого прибульця, як він утратив пильність, а згодом узагалі захропів, повністю відключився, проковтнувши одну-єдину муху.

Мені знадобилося лише кілька хвилин, щоб детально описати бенкет, який зафільмували Жук і Заєць, і розповісти про з'їдену муху, що подіяла на прибульця як снодійне.

Батьки презирнулися, а тоді схопили мене в обійми й тихенько, щоб не почувли хижі чужопланетяни, промовили:

— Ми врятовані!

Розділ 24

Жук і Заєць утрачають надію

Правду кажучи, я не зовсім зрозумів, чому моїх батьків охопила така бурхлива радість. Ну гаразд, розповів я їм про те, що комахи діють на синьомордів як снодійне, — але де ми наберемо стільки комарів, мух і всіляких кузьок? Проте скоро я дізнався, що стародавні перекази й таємниці родини Джур можуть стати в пригоді всьому світові.

Мама клацнула вимикачем, і я побачив, що стою посеред добре оснащеного центру керування. (...) Та ось відчинилися невеличкі бічні

дверцята й до кімнати ввійшли... Жук і Заєць. (...) Переді мною стояли справжнісінькі мешканці пустелі — бедуїни. На головах в обох були намотані високі тюрбани, а вбрані вони були в довгі до п'ят сорочки. (...)

Побачивши моїх батьків, хлопці всміхнулися, але за мить їхні обличчя знову спохмурніли:

— Ми обстежили всі навколишні селища бедуїнів. Серед них немає жодного здорового. Епідемія страху охопила всю планету. Ми сподівалися, що зможемо використати протиотруту, яку винайшла пані Соломія... — Жук із надією глянув на моїх батьків.

Але тато заперечливо похитав головою.

— У такому разі нікому буде чинити опір десанту прибульців, — сумно промовив Заєць, і, здається, уперше я не побачив на його обличчі усмішки — звичний оптимізм зрадив і його.

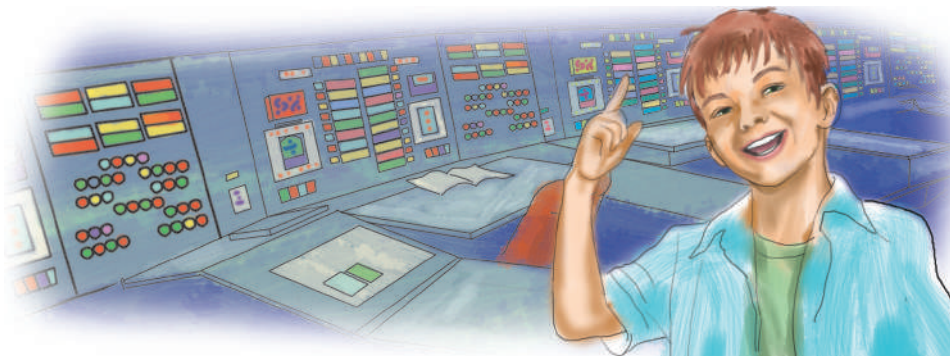
— Ніколи не можна впадати у відчай, — заперечив тато й поманив нас усіх за собою.

(...) Урешті ми дійшли до другого рівня піраміди, і тато освітив потужним ліхтарем бічну стіну кімнати.

— Та це ж наш родовий знак! — мимоволі вихопилось у мене, коли я побачив на стіні вирізьблену стрілку з двома намальованими літерами — Д і Ж.

— Так, тут ще чотири століття тому побував наш прапрапрадід Андрій Джура. Він справді був джурую-зброєносцем у козацького ватажка-характерника Омеляна Мухи. Знаєш, чим прославився той характерник? Він знав, як привертати цілі хмари комах і нацьковувати їх на ворогів. Звідти й отримав прізвисько — Муха.

— А твій пращур перебрав від Мухи його таємні знання, — додала мама. — Разом вони мандрували по світах, разом вивчали науку характерництва. А згодом усе, що знали, сховали тут, серед непролазних пісків африканської пустелі. І ця піраміда — їхнє послання в майбутнє. Мені з татом пощастило розшифрувати майже всі закодовані знаки. Залишилося небагато, і ми зможемо прочитати весь стародавній заповіт, але головне, що ми знаємо приворотний сигнал, який збере сюди мільйони комах.

5. Завдання.

1. Послання в капсулі, прив'язаній до велетенського метелика, було написано почерком

- А** Зайця   **Б** Жука   **В** бабусі   **Г** прибульця

2. Машиною часу виявився

- А** «Мерседес»   **Б** «Запорожець»   **В** екскаватор   **Г** підземний люк

3. Одна з підказок містилася в

- А** огірку   **Б** редисці   **В** помідорі   **Г** картопліні

4. Що ви дізналися про членів родини Кліма Джури в розділах 13–24?

5. Який автомобіль протиставлено «Запорожцеві», котрим подорожував Клим? Як ви думаєте, чому авторка повісті в цій ситуації підтримала саме вітчизняного виробника?

6. Чому Клим Джура навіть подумки не міг назвати пані Соломію бабусею?

7. Яку зброю Клим підказав своїм батькам для використання проти космічних завойовників? Як цей вчинок його характеризує?

8. Нагадаємо: *кульмінаційним* називають момент високого емоційного напруження в художньому творі. Таких моментів може бути кілька. Визначте два-три кульмінаційні моменти в розділах 13–24.

9. Назвіть фантастичні фільми, у яких прибульці намагаються захопити нашу планету. Чим вони нагадують повість Л. Ворониної?

10. Домашнє завдання.

1. Прочитайте повість Л. Ворониної «Таємне Товариство Боягузів, або Засіб від переляку № 9» до кінця.

2. З'ясуйте в спеціальній літературі чи в мережі «Інтернет», хто такий *джура* та кого називали *характерниками*? Підготуйте про ці поняття невелике повідомлення (за бажанням).

6. Гості з космосу.

- Прочитайте повість Л. Ворониної «Таємне Товариство Боягузів...» до кінця та виконайте завдання.

Розділ 25

Космічні загарбники прибувають

Зненацька підлога під нашими ногами почала вібрувати, а звідкись згори пролунав звук, подібний до гуркоту грому. Було таке враження, що у верхівку піраміди щойно влучила страшної сили блискавка.

Я глянув на годинник і здригнувся. Стрілки показували рівно третю ночі.

— Здається, прибули наші незвані космічні гості, — дуже спокійно сказав тато, потім провів рукою по намальованій стрілці. У ту ж мить

у стіні відкрилася ніша, з якої тато витягнув невеличкий металевий предмет. Так, ніби він робив це щодня, тато приклав предмет до губів, міцно затис його зубами, а тоді кілька разів злегка вдарив пальцем по невеличкій пластині, що стриміла всередині дивного інструмента.

— Та це ж дримба, — прошепотів у мене за спиною Заєць, — тільки форма в неї інша, ніж у звичайних дримб.

Дивні звуки залунали під склепінням кам'яної зали. Вони нагадували пронизливе дзижчання, і свист вітру, і дзюркотіння струмка. Не припиняючи грати, тато рушив по вузьких східцях догори. Ми, немов заворожені, сунули за ним, аж поки опинилися біля невеличкого металевого люка. Тато на хвилю урвав гру на дримбі та звичним рухом відкрив люк. Нам в очі вдарило сліпуче світло, а потім ми побачили космічні кораблі прибульців. То були гігантські прозорі капсули, що зависли над пірамідою. З кожної капсули струменів потужний сніп світла, що був спрямований на усічену верхівку піраміди. (...)

— Вони знижуються, — тихо промовила мама й узяла мене за руку. (...)

Розділ 26

А тато грає на дримбі

Тато продовжував вигравати на дримбі, звідусіль наче почали линути звуки, що перетворилися на суцільний мільйонноголосий хор. До піраміди наближались величезні хмари оскаженілих комах! Їх цікавила тільки пожива, потім вони почали несамовито крутитися на всі боки. Їхня поведінка зацікавила прибульців у капсулах, які згодом почали спускатися по драбинах... Це нагадувало масовий сказ. Небезпечних космічних завойовників тепер можна було брати голими руками.

Розділ 27

Я розмовляю мовою синьомордів

Тепер я зрозумів, чому тато казав про синьомордів, як про представників страшної цивілізації міжгалактичних загарбників. На спині в кожного з прибульців висів апарат із широким дулом і приладнаний до нього балон.

— Це газ, — сказала мама. — Він може паралізувати будь-яку живу істоту. А потім ці почвари роблять із нею, що схочуть. Ми змогли дістати кілька таких балонів у тих космічних хижаків, що прибули першими, і дослідили їх.

Тато на хвилину покинув грати на дримбі й додав:

— Найстрашніше, що той газ абсолютно безпечний для самих синьомордів. І взагалі, як виявилось, представники цієї агресивної цивілізації не чутливі до жодної отрути. Вони самі можуть отруїти будь-кого. Особливо небезпечний вірус, що його розносять ці паразити, — вірус страху. (...)

Картина, що постала перед нашими очима, була фантастична. Скільки сягало око, пустеля була вкрита велетенськими блакитними ропухами, що лежали на піску догори черевами й голосно хропли.

— Оце так непереможні космічні завойовники! — зареготав Заєць.

— Страшна загроза людству! — зневажливо докинув Жук.

— Вони просто обжерлися та впали в сплячку, — пояснив тато.

— Потрібно швидше їх знешкодити, бо вічно грати на дримбі наш тато не зможе, — по-діловому промовила мама.

— А головне: швидше дізнатися, куди синьоморди заховали нашу бабусю, — озвався я. — Думаю: найбільше про це нам може розповісти ось цей мухожер, — я показав на мого давнього знайомого синьоморда, що лежав, розкинувши лапи, посеред майданчика. (...)

— Цікаво, як довго синьоморди спатимуть? — замислено промовив тато. — Якщо кожний із них проковтнув щонайменше сотню комах, то годин зо п'ять вони хропітимуть. Що з ними робити далі, я поки не знаю, але головне — їх чимшвидше знешкодити.

Я підійшов до чужинця з гулею на лобі й обережно поторсав його за плече. У ту ж мить у голові в мене залунало:

— Як смачно! Як поживно! Земні комахи — найкращі в усій галактиці!.. А стару чаклунку ми гарненько заховали. Її тепер ніхто й ніколи не знайде. Та й шукати буде нікому. Наш десант окупує всю цю планету. Спротиву аборигени не чинитимуть — усі вони інфіковані нашим вірусом. А хто не піддався, тому силоміць зробимо щеплення. І ніяка протиотрута не допоможе. Ось тільки б допа́стися до їхньої секретної лабораторії... Цивілізація блакитних жаб — найвеличніша цивілізація Всесвіту! Ми нездоланні! Люди стануть нашими рабами й працюватимуть на мушиних фермах — вирощуватимуть комах-бройлерів. Ми експортуватимемо чудові комашині консерви в кожний куточок галактики!

Я отямився лише тоді, коли тато сильно струсонув мене за плечі. Виявляється, я так перейнявся думками синьомордого чужинця, що почав свистіти, кумкати й клацати язиком.

Оговтавшись, я коротко переповів усе, про що довідався, уступивши в телепатичний контакт із космічним хижакон, і побачив, як мої батьки й Жук із Зайцем захвилювалися.

Стало зрозуміло, що святкувати перемогу ще зарано.

Розділ 28 Пірамідосерфінг

На вигаданих татон і мамою пластикових санчатах усі спустилися по гранях піраміди донизу (цей спосіб переміщення Клим подумки назвав пірамідосерфінгом). Перед тим вони прив'язали до санчат причмелених комахожерів. Космічні прибульці впали в глибокий транс, а всі думали над тим, як їх знешкодити.

Розділ 29 Нехай синьоморди посплять

— Друзі, — замислено мовив тато (...), — якщо зараз ми почнемо перетягати цих пузатих довголапів до нашої піраміди, то не впораємося й до вечора.

— А що ти пропонуєш? — схвильовано запитала мама, поглядаючи на годинник.

— Просто заблокувати їх за допомогою часольоту. (...) Усе дуже просто, — пояснив мені тато. — Справа в тому, що часоліт має універсальні властивості. Він мусить захищати мандрівника в часі та просторі від будь-яких небезпек. Тому в нього закладено безліч програм.

— А звідки ти про все це знаєш? — не витримав я і підозріливо глянув на тата.

— Кліме, про це я дізнався від своєї мами, а твоєї бабусі ще тоді, коли мені було стільки ж років, як тобі зараз. Просто всі представники роду Джур утаємничені в прадавні секрети характерництва. Але пані Соломія, як її називають учні й прихильники, змогла поєднати чудодійні сили з найсучаснішими науковими здобутками, замаскувавши свій універсальний прилад у старому «Запорожці». Погодсья, хіба комусь спаде на думку шукати машину часу в цій іржавій консервній бляшанці?

Тато швидко вивів «Запорожця» з піраміди, сів усередину, потім зробив кілька блискавичних рухів — (...) і тієї ж миті кумедні старомодні фари автомобіля почали випромінювати дивне зеленкувате сяйво. Зелені промені освітили посулих на піску прибульців, і ті немов закам'яніли. Над піщаною пустелею враз запанувала тиша — то миттєво урвалося тисячоголосе хропіння ротатих комахожерів.

— Ви вбили їх? — вражено запитав Заєць.

— Ні, закон усесвітньої рівноваги забороняє насильство. Ми можемо лише оборонятися. А цих незваних гостей найкраще буде відіслати назад, на їхню планету. До нашого повернення вони полежать тут у стані анабіозу.

— От лише б знати, як нам звільнити мешканців Землі від вірусу страху, — зітхнула мама.

— Про це може знати тільки пані Соломія, — сказав Жук. (...)

Розділ 30

Ми вистежуємо викрадачів

Уже вдесяте тато намагався запрограмувати в машині часу необхідні нам час і місце. Єдине, що нам було потрібно, — це перенестися в учорашній ранок. Найкраще — у той час, коли я саме побіг до школи (і по дорозі потрапив у лабету синьоморда), а моя бабуся залишалася вдома.

— З усього видно, що її захопили саме в той момент, коли й тебе. Отже, це сталося приблизно о 8.20.

Тато ще раз виставив на дисплеї ці цифри, але марно — екран залишався темним.

Мама сиділа біля батька, а ми із Жуком і Зайцем — на задньому сидінні.

— А що буде, коли часоліт узагалі не запрацює? — пошепки запитав Заець.

— Цього не може бути! — упевнено заперечив я. (...)

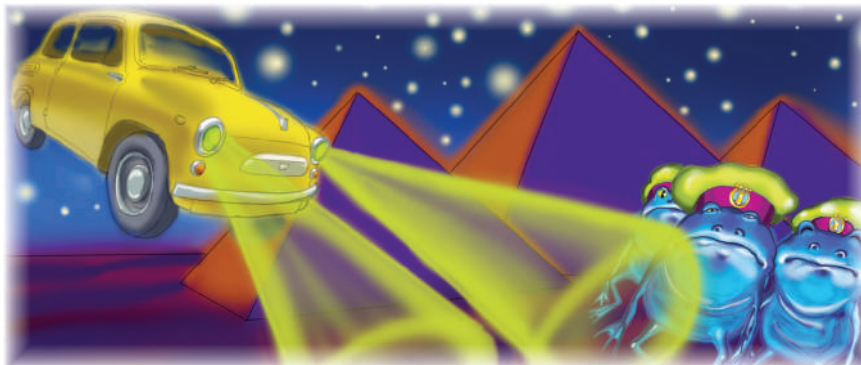
Зненацька я відчув, як щось навколо мене змінилося. Визирнув у вікно й побачив, що наш жовтенський автомобіль стоїть під старою грушею у дворі мого будинку.

— Приїхали, — просто сказав тато й почав вилазити з низенької автівки.

Мама й ми з хлопцями також вийшли та попрямували до під'їзду.

— Заждіть, — раптом скомандував тато й швидко сховався за трансформаторну будку.

Ми стали за його спиною, а тоді я обережно визирнув, аби побачити, що там відбувається. Вхідні двері відчинилися навстіж і з них вийшов... Сашко Смик — Кактус. Він сторожко озирнувся, нікого на подвір'ї не побачив — і поманив когось рукою. За ним вийшло кілька людей, убраних у чорні старомодні п'альта й крислаті капелюхи. Я впізнав їх — часто я помічав, як ці люди з низько насунутими на лоба капелюхами стоять десь

біля вітрини чи сидять на лавочці, затулившись газетою. Отже, вони давно стежили за мною.

Як виявилось, цікавив їх не лише я, бо разом із ними йшла наша бабуся. Мене здивувало те, що бабуся не пручалася й не намагалася якось вирватися від викрадачів. Вона йшла спокійно, і видно було, що навіть щось каже Кактусові й людям у капелюхах.

— Обережно, не витикайтеся, — прошепотів тато, — потрібно за ними простежити!

Група викрадачів завершила за ріг будинку, і ми обережно пішли за ними назирці.

— Погляньте, — скрикнула мама, — вони завели бабуся в будку, де лагодять взуття.

— Та вона ж давно стоїть зачинена й там ніхто не працює, — здивувався тато. (...)

Розділ 31 Куди веде провалля

Коли ми підкралися до маленької дерев'яної споруди, то почули дивний звук — ніби працював потужний мотор. Я зазирнув у невеличке віконце — будка була порожня.

Тепер можна було не ховатися та обстежити будку.

— Виявляється, у нас під носом був спостережний пункт блакитних жаб, — сказав Жук. (...)

— Отже, ті чорні постаті — насправді замасковані синьоморди! Тепер зрозуміло, чому вони так низько насували капелюхи — щоб не було видно їхніх синіх мордяк! — вигукнув Заєць.

— Але як міг Сашко вступити з ними в змову? — обурилася мама.

— Швидше за все, вони просто зазомбували хлопця, — спробував виправдати Кактуса тато, але я мав іншу думку.

— Просто вони підкупили Кактуса. Він завжди понад усе любив гроші та владу, — заперечив я. — А після літніх канікул він не вилазив із салону ігрових автоматів — програвав щодня купу грошей, а наступного дня знову грав. І ті програші його зовсім не турбували. А його неймовірна сила? Певно, прибульці давали Кактусу якісь стимулятори росту. Ось чому він міг подолати мене одним мізинцем.

— Гаразд, розберемось із Сашком потім, зараз головне — знайти жаб'ячий центр керування. — Тато відчинив шафу, у якій купою було навалене старе взуття, легко відсунув її, і ми побачили глибокий колодязь, дна якого не було видно.

Заєць ухопив якогось подертого черевика, кинув його в колодязь і почав лічити:

- Один, два, три... (...) Ми нічого не почули.
- Не розумію! Невже в цьому колодязі взагалі немає дна? — стурбовано запитав Жук.
- Хоч би що там було, а дослідити це провалля потрібно, — сказав тато та витяг із невеличкої сумки (...) якісь дивні предмети, які найбільше нагадували мильниці з присосками, і простягнув кожному з нас.
- Це стінолази — незамінна річ для пересування по прямовисних поверхнях, — пояснила мама. — Ми часто використовуємо ці пристрої, коли треба піднятися на якусь круту стіну чи спуститися в підземелля. (...)

Розділ 32

Що може антижаб

Клим із батьками, Заєць і Жук почали спускатися на присосках у безвість. Через якийсь час по стіні у вагончику почали підніматися синьоморди, з-поміж них Клим упізнав підступного й самовдоволеного Кактуса. Хлопці вимкнули ліхтарики, аби їх не помітили. Жук повідомив, що в нього є засіб антижаб, але ним можна знешкодити лише одного або максимум двох потвор. І в цей момент почувся голос мами: *«Увага! Здається, ми знайшли те, що шукали»*.

Розділ 33

Ми виконуємо акробатичні номери

Нарешті ми спустилися на дно глибочезного колодязя. Води в ньому майже не було — під ногами хлюпала ріденька грязюка. Перед нами була щільно зачинена брама. З усього було видно, що просто так крізь неї пройти не пощастить (...). Щоб вхід відчинився, до брами потрібно було прикласти... жаб'ячу лапу. Зображення такої лапи світилося на броньованих воротах яскраво-синім сяйвом.

— Щось мені підказує, що ні в кого з нас жаб'ячої лапи немає. Отже, ідентифікаційний прилад не спрацює, — сумно пожартував тато.

— Боюся, що він якраз спрацює, але не відчинить ворота, а підніме тривогу, — відповіла мама.

— А що, коли ми спробуємо виконати один трюк? — раптом запитав Заєць. — Але для цього нам знадобиться третій, — і хлопець глянув на мене.

Серце в мене закалатало, мов телячий хвіст, але відмовитися я не міг. (...)

— Кажіть, що робити, — захриплим голосом мовив я.

— Поглянь: прибульці зробили сигналізацію лише на рівні людського зросту. Треба їх перехитрувати. Ми станемо на плечі один одному, високо вгорі проріжемо отвір на брамі, я пролізу всередину й відчиню ворота з іншого боку. (...)

Я був найвищий та найміцніший, тому виконував роль підпори. Мені на плечі став Жук, а нагору спритно здерся по наших плечах легенький та

гнуцький Заєць. Головне було міцно тримати на собі обох хлопців і не похитнутися, бо тоді б наша піраміда вмить розвалилася, спрацював би сигнал тривоги й на нас накинута б охорона синьомордів.

Напевно, хлопці справді мали якісь надзвичайно потужні прилади, бо я почув лише скрегіт металу — і за кілька хвилин до моїх ніг упав чималий його шмат.

За кілька секунд сигналізація вимкнулася, зображення жаб'ячої лапи на брамі перестало світитися, і дві половинки масивних воріт прочинились і пропустили нас досередини.

Розділ 34

Бабуся Соля дає нам інструкції

Ми переступили через поріг центру космічних прибульців, і нас засліпило яскраве сяйво. Коли очі призвичаїлися до світла, ми побачили, що посеред устеленої свіжою травою кімнати сидить на маленькому дерев'яному ослінчику бабуся Соля. Зараз вона перебувала в такому ж стані, як я, коли мене захопив головний синьоморд. Вона була щільно обмотана якоюсь слизькою гидотою так, що не могла поворухнутися.

Тато кинувся, щоб звільнити бабусю, але вона крикнула:

— Не рухайтеся! Синьомордики влаштували спеціальні пастки на той випадок, якщо мене прийдуть рятувати. А ще запам'ятайте: вам треба якнайшвидше повертатися в завтрашній день, бо зараз вам доведеться змінювати майбутнє, а це може викликати дивовижні й непередбачувані зміни. Отже, слухайте. У мене в лівій кишені фартуха лежить маленький полотняний мішечок. Візьміть його із собою та повертайтеся в пустелю. Підніміться на піраміду козака Мухи й розвійте насіння за вітром. Далі все буде так, як передбачив наш пращур Андрій Джура. Космічні хижачи перестануть загрожувати нашій планеті.

Тато нахилився до бабусі й дістав із кишені її фартуха полотняний мішечок.

— Бабусю, а як же ти? — крикнув я та мало не заплакав, так мені шкода було дивитися, як моя бабуся сидить прикута до ослінчика, а хижі синьоморди ось-ось можуть до неї допасти.

— Не хвилюйся, онучку, усе буде гаразд. Головне: зробіть усе так, як я сказала, а тоді повертайтеся додому. Не забудьте поставити часоліт на те саме місце, де взяли, — під старою грушею. (...)

Розділ 35

Квіти перемагають хижих прибульців

Ми стояли на верхівці піраміди. Позаду був часовий стрибок у ранок сьогоднішнього дня. Сонце вже освітило безкраї піски, нерухомих синьомордів та їхні прозорі капсули.

— Почнемо, — сказав тато й витяг із кишені полотняну торбинку.

Він дочекався сильного пориву вітру, розв'язав мотузочок і витрусив дрібненькі насінини собі на долоню. А тоді почав висипати їх — ніби сів у повітрі. Вітер підхопив крихітні зернятка й поніс у пустелю.

Ми всі: тато, мама, Жук, Заєць і я, — за-тамувавши подих, чекали, що буде далі. (...)

— Дивіться! — раптом скрикнув Заєць, показуючи рукою вниз. — Квіти! (...)

Я побачив, що з кожної квітки випурхує метелик. І крильця в метеликів точнісінько такої ж барви, як квіти, у яких вони народилися.

— Погляньте, — вигукнула мама, — синьоморди заворушилися! Зараз вони розпочнуть полювання. Метелики — це ж їхня найулюбленіша їжа!

— Не хвилюйтеся, — тато показав нам клаптик паперу, який щойно витяг із бабусиної торбинки, — тут є чіткі інструкції, але виконати їх може лише Клим. — І тато простягнув записку мені.

Я відразу ж упізнав чіткий бабусин почерк: *«Климчику, щойно синьоморди вдихнуть пилок цих квітів, як стануть слухняними та покірними. Ти повинен віддати їм наказ забиратися геть із нашої планети й назавжди забути до неї дорогу. Адже тільки ти розумієш мову блакитних жаб і можеш із ними спілкуватися».*

Я зосередився й наказав синьомордам:

— Стати в колону по два! Узятися за лапи! Кроком руш до своїх капсул!

Тієї ж миті космічні пірати почали шикуватися в колону, а тоді, побравшись за лапи, (...) слухняно попрямували до своїх літальних апаратів. Коли останній синьоморд застрибнув усередину капсули, я подумки передав їм останню настанову: *«Повертайтеся додому й ніколи, чуєте, ніколи не прилітайте на Землю! Наступного разу вам це так просто не минеться!»* (...)

Тепер я був певен: Землю врятовано...

— А що ж буде з нами?

— Усе буде добре! — заспокоїв мене тато й усміхнувся; виявляється, я промовив своє запитання вголос.

— Ти повернешся до школи й нікому нічого не розповідатимеш, — сказала мама. — Мешканцям Землі ще зарано знати про деякі загадки Всесвіту.

— А ви? — запитав я в Жука й Зайця.

— Ми виступатимемо в цирку, але ще не раз зустрінемося з тобою в ТТБ! Адже боягуз, котрий переміг свій страх, — найсильніша людина у світі. Запам'ятай це!

7. Завдання.

1. Синьоморди розносили особливо небезпечний вірус

- А** сну
Б люті

- В** страху
Г зради

2. На думку Клима, «завжди понад усе любив гроші та владу»

- А** головний синьоморд
Б Андрій Джура

- В** Омелян Муха
Г Сашко Смик

3. Чудодійну протиотруту винайшов (винайшла)

- А** мати Клима
Б бабуся Соля

- В** батько Клима
Г Клим Джура

4. Розкажіть про зміни, які відбулися з Климом Джурою протягом усієї повісті.

5. Чи будуть, на вашу думку, Клим, Заєць і Жук дружити й у майбутньому? Чому ви так вважаєте?

6. Які пісні любила співати бабуся Соля? Як репертуар виконуваних бабусею пісень її характеризує?

7. Охарактеризуйте стосунки між Климом та його батьками й бабусею. Як ви думаєте, що в їхній родині сприяло дружбі та порозумінню?

8. Висловте свої міркування щодо такої позиції Жука й Зайця: «*Боягуз, котрий переміг свій страх, — найсильніша людина у світі*».

9. Яка ілюстрація до повісті Л. Ворониної вам найбільше сподобалася? Чим саме?

10. **Домашнє завдання.**

1. Підготуйтеся до стислого усного переказу розділів 25–35.

2. Випишіть із збірки народної творчості приказки й прислів'я про жаб. Напишіть невелике спостереження (4–5 речень) про ставлення українського народу до цих тварин (за бажанням).

8. Сюжет художнього твору.

- Опрацюйте матеріал із теорії літератури та виконайте завдання.

Теорія літератури

Сюжет

Пригодницькі твори цікаві передусім своїм «закрученим» сюжетом. Що таке сюжет?

Сюже́т (з фр. *тема, предмет*) — подія або кілька подій, що взяті за основу епічного чи драматичного твору. Разом із сюжетом розкриваються характери літературних героїв. Справді, саме через події ви глибше зрозумієте вдачу головного героя повісті Л. Ворониної «Таємне Товариство Боягузів,

або Засіб від переляку № 9». Клим Джура впродовж пригод змінюється: спочатку він боязкий, невпевнений у собі хлопець, а наприкінці твору вже самодостатня людина, здатна приймати рішення.

Сюжет художнього твору складається з окремих елементів: експозиції, зав'язки, розвитку дії, кульмінації та розв'язки.

Експозиція (з латин. *опис*) зазвичай буває на початку твору. У ній автор розповідає читачам про час і місце подій, знайомить із головними героями. Експозицією розпочинається оповідання В. Винниченка «Федько-халамидник», перші два абзаци описують головного героя: хто він, яка його вдача... У повісті «Таємне Товариство Боягузів...» експозиції немає, твір починається із зав'язки.

Зав'язка — це вихідний момент у розвитку дії художнього твору. Зав'язка здебільшого розпочинає основний конфлікт, зіткнення добра зі злом. Л. Воронина ніби поміщає вас усередину головного героя Кліма Джури. Вона веде розповідь від першої особи («Я обережно визирнув із-за рогу будинку...»). Тож, читаючи твір, ви переживаєте події разом із Климом. З перших сторінок повісті ви дізнаєтеся про непримиренні стосунки головного героя із Сашком Смиком. Ця частина і є зав'язкою.

Далі йде розвиток дії, перед вами розгортаються перипетії, колізії, ви стаєте свідками неймовірних пригод, несподіваних вчинків героїв. Отже, **розвиток дії** — це розгортання подій, що виникають із зав'язки, своєрідний перебіг розповіді автора про життя, стосунки й дії персонажів. Основну, більшу частину сюжету становить розвиток дії. Саме тут вимальовуються моральні якості персонажів, кожен із них несе певну авторську думку. Розвитку дії сприяють загострення конфлікту, інтрига. Пригадайте моменти, у яких загострювався конфлікт: злочин біля банку, проникнення хлопців до кабінету директора банку, контакт із синьомордами та ін.

Момент найвищого емоційного напруження в художньому творі називають **кульмінацією** (з латин. *вершина*). Це — момент вирішального зіткнення характерів, мить перелому в сюжеті, з якої починається розв'язка. Кульмінацією в повісті Л. Ворониної «Таємне Товариство Боягузів, або Засіб від переляку № 9» є момент передавання полотняного мішечка в центрі космічних прибульців і розпорошування насіння з вершини зрізаної піраміди. Саме із цієї миті відбувається перелом у сюжеті та спадає напруження, яке збільшувалося постійно впродовж усього твору. У великих прозових творах (повість, роман) може бути кілька кульмінаційних моментів, проте один із них головний — той, про який щойно йшлося.

Після кульмінації традиційно йде розв'язка.

Розв'язка — це сюжетний елемент, у якому напруження спадає і конфлікт розв'язується. Подолання космічних прибульців і повернення машини часу додому і є розв'язкою повісті Л. Ворониної «Таємне Товариство Боягузів, або Засіб від переляку № 9».

9. Завдання.

1. Твір «Таємне Товариство Боягузів, або Засіб від переляку № 9» за жанром
  - А оповідання
  - Б повість
  - В поема
  - Г переказ

2. Момент найвищого емоційного напруження в сюжеті твору називають
  - А зав'язкою
  - Б розвитком дії
  - В кульмінацією
  - Г розв'язкою

3. Традиційний сюжет має подану послідовність.
  - А зав'язка — розвиток дії — кульмінація — розв'язка
  - Б розвиток дії — зав'язка — кульмінація — розв'язка
  - В кульмінація — зав'язка — розвиток дії — розв'язка
  - Г зав'язка — розв'язка — розвиток дії — кульмінація

4. Що таке *сюжет художнього твору*?
5. За яким принципом авторка поділила повість на розділи?
6. Доведіть, що твір Л. Ворониної про Кліма Джуру за жанром — повість.
7. Прокоментуйте назву повісті Л. Ворониної «Таємне Товариство Боягузів, або Засіб від переляку № 9».

8. Визначте кульмінаційні моменти в 19, 20, 25, 27 і 29 розділах повісті.
9. Якби вам довелося грати роль у кінофільмі за мотивами повісті Л. Ворониної «Таємне Товариство Боягузів, або Засіб від переляку № 9», то яку б роль ви зіграли? Чому саме цю роль?

10. Домашнє завдання.

Підготуйтеся до виразного читання за ролями кульмінації і розв'язки повісті Л. Ворониної «Таємне Товариство Боягузів, або Засіб від переляку № 9».

Подумайте й розкажіть

- Який фрагмент повісті Л. Ворониної вас найбільше здивував (налякав, розсмішив)?
- Чи вірите ви в прибульців (у НЛО)?
- Що втратить художній твір, якщо в ньому не буде кульмінації?

§ 38–39. НЕЗВИЧАЙНІ ПОДІЇ У ФАНТАСТИЧНОМУ ТВОРІ ЗІРКИ МЕНЗАТЮК «АНГЕЛ ЗОЛОТЕ ВОЛОССЯ»

Про що ви дізнаєтеся?

- Як ангел з'явився в реальному житті дівчинки Галі?
- Як будували київські храми тисячу років тому?

1. Про письменницю.

Сьогодні ви почнете читати твір «Ангел Золоте Волосся», який написала популярна українська письменниця **Зірка Мензатюк**. Розкажіть своїми словами про письменницю, скориставшись даними її анкети.

АНКЕТА

ПІБ	Мензатюк Зірка Захаріївна
Дата народження	21.10.1954 р.
Місце народження	с. Мамаївці Кіцманського району Чернівецької області
Освіта	Львівський національний університет імені Івана Франка (факультет журналістики)
Робота	кореспондентка в періодичних виданнях, авторка рубрики на Українському радіо, письменниця
Уподобання	подорожі Україною, вишивання, читання книжок, квіти
Найвідоміші твори	«Таємниця козацької шаблі», «Ангел Золоте Волосся», «Тисяча парасольок», «Київські казки»
Нагороди	літературні премії імені Наталі Забіли та Лесі Українки

2. Невеличке диво.

Чи приходив до вас коли-небудь ангел? Чи літали ви машиною часу в далеке минуле? Чи знаєте, що таке *плінфа*? А Галя Супрун і ангела бачила, і в минуле літала, і про плінфу зможе вам розповісти.

- Прочитайте уривки з твору З. Мензатюк «Ангел Золоте Волосся» та виконайте завдання.

АНГЕЛ ЗОЛОТЕ ВОЛОССЯ (2013)

Повість
(Уривки)

Розділ 1
Галині нещастя

Життя — паскудна штука, Галя давно це зрозуміла. Паскудно в школі, бо її улюблена вчителька Наталя Василівна вийшла заміж і виїхала з Києва. Тепер замість неї Катерина Петрівна, яка робить Галі зауваження ледь не на кожному уроці. Паскудно вдома, бо батьки сварять Галю за ті зауваження, записані в щоденнику, за погані оцінки й ще багато за що. Паскудно влітку на канікулах, тому що жодного разу Галя нікуди не поїхала, не те щоб у Єгипет чи Туреччину, а хоч би в недалекий Крим. Навіть ім'я в неї паскудне.

*Несе Галя воду,
Коромисло гнеться,
А за нею Йванко,
Як барвінок, в'ється.*

Хлопці частенько наспівують їй цю пісню, особливо Сашко Гнатенко, з яким вона сидить за одною партою. І щоразу Галя червоніє від досади. Для повного щастя в їхньому класі є ще й Іванко, непримітний хлопчина-двієчник, і Галі зовсім не хочеться, щоб він за нею вився.

Ніби батьки не могли назвати її інакше: Сабіна, чи Аліна, чи Карина, чи Ісанна, чи ще якимсь модним іменем, як інших дівчаток. І тоді б ніяких тобі пісень, ніяких Іванків — спокій голові, ніби ангели хату перелетіли. Так говорить бабуся Віра: «Ніби ангели перелетіли».

Але таким препаскудним, як останні три місяці, життя ще ніколи не було. Тепер воно стало по-справжньому нестерпне. Узимку на ковзанці Степанчик, менший Галин братик, зламав собі ніжку.

І знову ж не поталанило: коли Степанчика привезли в лікарню швидкої допомоги, там зібралося немало потерпілих — хто пошкодив ногу, хто руку. Їм накладали гіпс чи й просто виписували ліки, після чого відправляли додому. Коли ж дійшло до Степанчика — ой-йой-йой, складний перелом, потрібна операція, і дай боже, щоб тільки одна. На ніжку приладнали якийсь жахливий апарат, і ось уже пішов четвертий місяць, відколи їхній Стаканчик (так Галя жартома називає братика) лежить у лікарні, і його лежанню кінця-краю не видно. Мама геть перевелася, змарніла, схудла, під очима в неї залягли синці. Їй, напевно, доведеться звільнитися з роботи. Тоді жити стане ще скрутніше, грошей катастрофічно бракуватиме, отже, знову — прощай, літня поїздка, прощайте, бодай сякі-такі

Михайлівський Золотоверхий собор.
м. Київ

обновки. Та найгірше не це, а жалібні Степанчикові очі на бліденькому личку. Він, бідолашка, уже навіть не плакав, хіба що тихенько скімлив, коли йому робили черговий укол. Лише дивився сумно-сумно, мов зацьковане звірятко. Їй-бо, краще б бився з Галею і псував її фломастери, як то бувало раніше. Він і сьогодні лежав тихий і сумнений, нітрохи не втішився червоними яблуками, які принесла Галя.

Вона поверталася з лікарні, світу білого не бачачи, така туга її обступила. Перетнула Михайлівський майдан, і раптом в очі вдарило сліпуче світло. Аж спинилася. Підвела голову — то сонце, що прозирнуло з-за хмар, осяяло крилату фігуру ангела на Михайлівському Золотоверхому соборі, і яскравий відблиск упав просто на неї. Бані собору височіли на тлі низьких лілових хмар, ясні та блискучі після недавнього дощу, наче видиво щастя, наче райські палаци, і Галя несподівано для себе рушила в браму під дзвіницею. Колись вона сюди повертала — з бабусею Вірою, але то було давно. Бабуся заходила поставити свічку за покійного дідуся.

Пройшовши під дзвіницею, де біля сувенірної крамнички гелготали іноземці, Галя опинилася в монастирському дворі. Двері собору стояли відчинені навстіж. Усередині мерехтіли свічки, ніби світилися теплі золотаві сузір'я, і Галя, мов заворожена, пішла на їхнє мерехтіння.

У соборі не правилося, і це додало їй відваги. Покопавшись у портфелі, вона знайшла дві гривні. Хвильку повагалася (бо за них мала б пакетик своїх улюблених горішків) і купила свічку. Тоненьку, із жовтого пахучого воску. Пригадала: бабуся ставила свічку перед розп'яттям. А перед ким ставити їй? Глянула на іконостас: там обабіч царських врат були зображені Ісус Христос і Божа Мати. Вони в церкві найголовніші, тому Галя не посміла турбувати їх. На іконі за Ісусом Христом вродливий ангел у блискучих латах розправлявся із сатаною. Він був зайнятий, тож дівчинка звернула погляд ліворуч. Там, поруч із Божою Матір'ю, стояло ангельське воїнство — здається, так називала цю ікону бабуся Віра. Передній ангел дивився прямо на Галю, ніби хотів спитати, чого вона прийшла. Тож вона запалила свічку й поставила перед ангелами.

Не знала, чого та якими словами просити. Лишень стояла, стежачи, як розгоряється племінець її свічечки, і всередині в ній щось тонко й гірко бриніло — якась струна чи то сльоза, і одна-єдина думка товклася в голові: «Чому мені так погано? Ну чому все так погано?»

Бічні двері в іконостасі відчинилися, з них вийшов чернець у широкому довгополому вбранні, і Галя, стрепенувшись, вискочила із собору.

Розділ 2 Несподіваний гість

Він сидів на підвіконні. Галя побачила його, відчинивши двері своєї кімнати, але, на диво, не злякалася. Мала б подумати, що хтось чужий заліз у квартиру, поки тато на роботі, а мама, звісно ж, у лікарні зі Стаканчиком. Проте не подумала.

Він сидів, спокійний та замріяний, і дивився у вікно. Скисний призахідний промінь падав йому на обличчя, на світле волосся, що сягало плечей. Від того здавалося, мовби його лице обрамлене золотом — ясним сяючим німбом.

Він був добрий. Саме так: добрий, без найменшої тіні зла. Галя відчула чи то вгадала це, мабуть, тому й не злякалася.

А ще він видався їй знайомим. Його лагідне обличчя вона вже десь бачила, як і світлі кучері навколо лица, і схилену в задумі голову. Але де, коли вона могла його зустріти? Не на вулиці, оце вже точно. Таких зачісок сто років як не носять. І не вдягають подібного одягу. Що воно — сорочка, тога? Якась незрозуміла хламида.

Хто ж він? Галя не знала й навіть не здогадувалася. Спитати, як його звуть, теж було не дуже зручно. Але хіба зручніше тупцювати мовчки на порозі власної кімнати?

— Почекай... заходить сонце, — сказав світловолосий юнак, не повертаючи голови. — Звідси прекрасний краєвид.

Що правда, то правда. Їхня квартира на останньому — шістнадцятому — поверсі, і з вікна відкривається широка панорама: вулиця, будинки, Галина школа, а вдалині, на обрії, — ліс. Точніше, не ліс, а пуца, бо містечко, яке стоїть за лісом, так і називається: Пуца-Водиця.

Галя й собі зиркнула у вікно. Сонце якраз торкнулось обрїю, заливши навколишні будинки м'яким рожевуватим світлом. Сліпуче кружало поволі поринало за ліс, за далекі зубчики сосен. Його золотаво-рожеве проміння гасло, і місто тьмяніло, сірішало. Ось залишилося пів кружала; ось лише малий червоний пружок, та й він тане на очах; ще видніється крихітна цятинка, мов жарина... Усе, погасла.

Пейзаж Пуці-Водиці

— Моє ім'я нічого тобі не скаже. Воно дуже давнє та немодне, — повернувся до Галі юнак. — Тому краще називай мене Ангел Золоте Волосся.

— Ангел Золоте Волосся, — луною повторила Галя. Вона таки десь бачила цього юнака.

Цього... ангела?

Він — ангел?!!

Він дивився на дівчинку та, мабуть, у душі посміювався з її розгубленості, а ще більше з нетямущості, тож Галя врешті взяла себе в руки. Іди знай, може, ангели так ось запросто й з'являються. Вона не в курсі, бо нічого про них не читала, у шкільних підручниках про ангелів не пишуть.

Набравшись відваги, дівчинка ступнула ближче й сіла на краєчок ліжка. У голові, мов віхола, крутилося безліч думок. Про що спитати несподіваного гостя? Яка в неї оцінка за контрольну з математики? Чи за що її кривдить Сашко Гнатенко (бо сьогодні він знову дражнився)? Але ж ні, то все дурниці, треба питати про головне. Коли одужає Степанчик? І чому Галя така невдатна, що всі її сварять і сварять? Чи, може, краще нічого не питати, а натомість попросити, щоб її прикрощі минулися? Може, ангел і з'явився, щоб допомогти? Цього Галі хотілося найдужче.

Хоча, якщо чесно... Їй хотілося іншого. Щойно Галя збагнула, що перед нею ангел, як десь глибоко в грудях замріло потаємне зухвале, безглузде бажання, у якому вона не хотіла собі зізнатися, проте воно муляло, мов камінець під п'ятою. Їй хотілося... дива. Бодай маленького, але справжнього, неземного, чогось такого, що тільки ангели вміють.

Галя сиділа, не зводячи з гостя своїх ясно-карих очей. Мовчання затягувалося, і це було негарно.

— А... хто назвав вас Ангелом Золоте Волосся? — спитала дівчинка перше, що спало на язик. (Катерина Петрівна говорить, що Галя спочатку ляпає, а вже потім думає, що треба було сказати.)

На відміну від Катерини Петрівни ангел не розсердився, а навіть розвеселився.

— О, то давня історія! Дуже, дуже давня! — засміявся він. — Я дістав це ім'я через одного мого друга.

— Через ангела в блискучих латах? — згадалася Галі ікона з Михайлівського монастиря.

— Ні, через людину.

— Хіба ви дружите з людьми? — знову ляпнула Галя й прикусила язика. Як вона могла забути: у людей же є ангели-охоронці!

— Я не був його охоронцем, — сказав Ангел Золоте Волосся. — Проте ми заприятелювали.

Галя знітилася. Про ангелів-охоронців вона не питала. Здається, він читав її думки.

— Я вперше звернув на нього увагу, коли ще він був твоїм ровесником. Батько привів його вчитися.

— Ангели дружать зі школярами? — перепитала дівчинка.

— Іноді дружать, — знизав плечима ангел. — Хіба це дивно?

— Та, мабуть, ні, — невпевнено відповіла Галя.

Той хлопець її зацікавив. Яким він був, що ангел потоваришував із ним? Святим і божим, з ранку до ночі молився? Чи, навпаки, звичайною дитиною? Тільки, мабуть, розумів у цьому житті трохи більше, ніж проста дівчинка й навіть не відмінниця Галинка Супрун із 4-Б класу. От би про нього дізнатися...

— Якщо хочеш, можеш його побачити. Хай станеться... одне невеличке диво, — добродушно примружився золотоволосий юнак.

Розділ 3

Хлопчина з минулого

Що трапилося далі, Галя не могла пояснити. Вона відчула легке запаморочення, — на якусь коротку мить, а проте все довкола неспізнанно змінилося.

Світило сонце, шелестіли дерева під теплим літнім вітром, що гнав у небі купчасті білі хмарки. Галя ніби дивилася суперсучасне кіно в 3D-кінотеатрі з напрочуд яскравими кольорами та звуками, а сонце навіть пекло їй ніс. Проте замість кінозали навколо розлягався незорий простір, а під високою кручею, на якій вона опинилася, широко синів... Дніпро?

— Так, Дніпро, — підтвердив Ангел Золоте Волосся. Принаймні він теж перенісся сюди разом із Галею. І він таки читав її думки.

Місцина була мальовнича й водночас дика. Галя не знала таких місць на Дніпрі. На протилежному березі, скільки сягало око, виднів безкрайній, незайманий ліс, по якому пливли темні тіні хмар. По цей бік теж здіймалися віковічні дуби й сосни, обплетені диким виноградом. Мов зелений вінок, вони оточили простору галявину на кручі, серед якої стояла ново-збудована церква. Біля її входу чоловіки розмішували червонястий розчин, подібний до бетону, і дерев'яними відрами носили його всередину. Ще кілька робітників розпилювали товсті дубові дошки. На Галину появу ніхто з них не звернув уваги, ніби її і не бачили.

— Ти для них невидима, — зауважив ангел. — Тому, будь ласка, поведься обережно.

На кручу вибрався, розхлюпоючи із цеберки воду, рудоголовий нестрижений хлопчина в латаній-перелатаній одежі. Робітники, облишивши свій інструмент, стали жадібно пити, передаючи кувальцю один одному. Вони видавалися такими ж дрімучими, як і вся ця місцина: вусаті й бо-

родаті, у довгих білих сорочках до колін, у брудних полотняних штанях. Деякі мали на собі чернече вбрання.

— Не впізнаєш ні місця, ні собору? — спитав Галю ангел.

Вона ще раз глянула на споруду. Висока, з однією банею. Рожеві стіни складені з каменю і рядів тонкої цегли — дайте згадати... плінфи. Учора на уроці Катерина Петрівна пояснювала, що така цегла називається плінфою і що будували з неї дуже-дуже давно, у княжі часи. Але ж ця церква — зовсім нова, ще навіть не закінчена...

— Ти бачиш далеке минуле, — мовив Ангел Золоте Волосся, відповідаючи на її думки.

Он воно що. Цікаво, цікаво. Тільки що тут упізнавати? Галя могла б заприсягтися, що ніколи раніше не бачила ні цих круч, ні церкви. Хоча, якщо придивитися, краєвид нагадував щось знайоме.

— Паночку, то ви питали про отця ігумена? Він пішов у Ближні печери, — мовив хтось неподалік від Галі, і вона радісно стрепенулася.

Ближні печери! Здуріти можна: виходить, вона бачить Києво-Печерську лавру. Точніше, те, із чого лавра починалася.

Галя обернулася на голос. Недалеко від неї старий чернець розмовляв із сільським дядьком, не схожим на «паночка» ні вбранням, ні виглядом. Поруч із дядьком неспокійно переступав із ноги на ногу його син — хлопчина в білій сорочці, підперезаний червоним поясом, височенький, русавий, з тонкими рисами ніжного рум'яного обличчя. Галя подумки назвала його паничиком.

— Доглянь коней, — звелів дядько хлопцеві. — А я піду пошукаю отця ігумена.

Разом із ченцем він подався вниз кручею — туди вела добре втоптана стежка. Його син дістав із воза, що стояв на краю галявини, торбу з вівсом і приладнав її перед кінськими мордами. Коні, пофоркуючи, захрумтіли зерном, а хлопчина, задерши голову, замилувався церквою. Споруда йому подобалася: він аж усміхався, обводячи поглядом високі могутні стіни, прикрашені узорами з плінфи, величну баню із золотим хрестом, що мовби пливла серед хмар. Здавалося, він забув про все на світі.

— То це так ти глядиш коней?

З несподіванки хлопчина здригнувся (і Галя теж), а нестрижений служка, який щойно приніс майстрам води, зайшовся реготом. Він уже кілька хвилин стежив за прибулим хлопцем веселими очима.

— Що, гарна церква? — спитався він. — Одразу видно, що ти приїхав здалеку, з глушини. Певно ж, тобі й не снилося, що у світі є такі церкви.

Паничик заперечно хитнув головою:

— Та ні, я з-під Києва.

— Он як? — перепитав служка, недовірливо оглядаючи приїжджого. Здається, він вирішував, кепкувати з нього чи ні.

— Ця церква така ж висока, як собор Святої Софії! — щиро сказав прибулий хлопець.

— Вона велична та красою дивовижна, бо церква, щоб ти знав, то земний образ Господнього неба! — мудро пояснив йому служка.

— Слухай... Ти, певно, усе тут знаєш... Чи правду кажуть люди, що цю церкву варяг Симон побачив у небі? І навіть обміряв її поясом зі щирого золота?

— Звісно, правда! Інакше чого б народ говорив, — сказав служка, котрому явно подобалося вдавати із себе знавця. Він усміхнувся вже приязно й заходився розповідати, як то трапилося.

Галя знала цю історію. Вони всім класом ходили в Лавру, і їхня вчителька — то була ще її люба Наталя Василівна — розказувала, як збудували знаменитий Успенський собор. У київського князя служив варязький княжич Симон. Коли він плив до Києва, його корабель захопила на морі страшна буря. Уже не сподіваючись на порятунок, Симон почав молитися і раптом побачив у небі величну церкву. «Ти не потонеш, а будеш похований у цій церкві, яку мають збудувати!» — почувся згори голос. Видіння постало таке виразне, що варяг обміряв церкву золотим поясом: вона була 20 поясів завширшки, 30 завдовжки, 30 заввишки, а разом із верхом, з банею — 50. Після цієї пригоди минуло чимало літ. У 1068 р., коли на Русь-Україну напали половці, варяг Симон разом із князями Ярославичами прийшов у Печерський монастир до преподобного Антонія просити благословення перед битвою. І знову він почув про церкву: святий чернець провістив, що битва завершиться поразкою, але Симон не загине, бо має бути похований у церкві, яку збудують у монастирі. Після битви на річці Альті — нещасливої, як і напроорокував преподобний Антоній, — Симон віддав золотий пояс святим отцям на будівництво храму.

Монастирський служка розповідав цю бувальщину з багатьма подробицями. Певно, йому вже не раз доводилося розказувати її богомольцям.

— Навіть місце на церкву вказав сам Бог, — додав він, закінчивши оповідь про варяга.

— Як то? — здивовано спитав паниччик.

— А так: прийшли в монастир четверо майстрів-греків із Царгорода, ті, що й тепер у нас працюють. Прийшли й питають: «Де ви хочете ставити церкву? Бо нам явилася Цариця Небесна та послала збудувати храм у Києві, на Русі-Україні». Тоді отець Антоній став молитися, щоб по всій землі

Успенський собор
Києво-Печерської лаври

впала роса, а там, де мала стояти церква, щоб лишилося сухо. Уранці пішла братія і знайшла суху галявину на верху гори.

— Може, її провіяв вітер або просушило сонце? — зауважив паничик. Мудро зауважив, бо й Галя таке ж подумала.

— Еге! Наступної ночі отець Антоній став молитися, щоб, навпаки, по всій землі було сухо, а на святе місце впала роса.

— І що ж, сталося так?

— Сталося. І знову Бог указав оцю гору! — служка аж ногою тупнув, мовляв, ось вона, обрана Богом земля. — Отець Антоній молився ще й третьої ночі. А вранці поблагословив місце під божественну Богородичну церкву, і тоді з неба зійшов вогонь, спалив кущі, розчистив галявину. Люди з дива попадали на землю, як мертві. Було тут багато киян, і ченці, і великий князь Святослав, і його дружинники, і княжий небіж Володимир, той, що тепер сидить у Переяславі.

— Ти теж бачив, як вогонь із неба сходив? — спитав паничик, не зводячи зі служки зачарованих очей.

— Та де ж? Я тоді ще малий був, воно ж більше як десять літ минуло, — знехотя зізнався служка. — Але отці про це розповідають. Кажуть, що великий князь власними руками копав рів на підвалини. А ченці заклали під стіни часточки мощей семи святих мучеників, що їх привезли із собою греки: Артемія, Леонтія, Акакія, Полієвкта, Арефи, Якова та Федора.

Обидва хлопці, не змовляючись, повернулися вбік поставленої на святощах церкви, до будівництва якої навіть князь доклав рук.

— Тут ще багато див учинилося. Дечому з того я і сам свідок, — ніби між іншим докинув служка.

— Що ж ти бачив? Розкажи, будь ласкавий! — зацікавився паничик. Служка на це й розраховував.

— Було це весною, якраз коли мене сюди взяли, — трохи згорда повідомив він. — Бо я сирота, то й попросився в монастир, а ігумен Никон прийняв мене. О, отець Никон — великий чоловік! Кажуть, що він — сам митрополит Іларіон! — притишив голос хлопець. — Нібито він ховається під виглядом монаха, відколи в нього вийшла незгода з греками.

— А через що незгода? — спитав паничик.

— Через що, через що... Або то мого розуму діло? Митрополит Іларіон наші права обстоював, Русь-Україну боронив, а грекам то не посмакувало. Греки добрі то добрі, але своєї користі, не бійся, не попустять... От. Але дай розкажу тобі про диво. Цієї весни припливли до нас нові грецькі майстри, ті, що розмальовують храми святими ликами. Самі прибули, ніхто їх не кликав. Оглянули церкву та, нікому нічого не сказавши, повернулися до свого човна. Хотіли втекти, як то згодом з'ясувалося. Гребли всю ніч, а вранці дивляться — човен стоїть, де й звечора був, навпроти наших печер! Божа сила не пустила їх.

— Може, вони в темряві збилися та гребли не за течією, а проти, а вода зносила їх назад? — засумнівався паничик.

— Певно, що так! Бог дав, щоб вони заплуталися. От вони повернулися в монастир і стали просити: «Відпустіть нас! Ми згодилися оздобити малу церкву, а ваша церква дуже велика. Нам вона не під силу. Ми віддамо золото, яке взяли наперед за роботу». Отець Никон і питає: «Про що ви говорите? Ми не давали вам золота». А греки стоять на своєму, мовляв, двоє ченців із Києва прийшли й заплатили. Й описали ченців — схожих на покійних отців Антонія і Феодосія. Тоді греків повели в келію, показали мальовидло, де обидва отці змальовані, а греки й кажуть: «Правильно, ці домовлялися з нами. Але чому ви говорите, що вони померли десять літ тому? Вони дали нам золото щойно перед нашим від'їздом». Отаке диво вчинилося! Виходить, що отці Антоній та Феодосій з неба дбають про монастир. Вони святі, так уся братія вважає.

Служка згорда подивився на прибульця. Той стояв, вражений до глибини душі. Прекрасна церква, будівництво якої перетворилося на низку чудес, заповонила його уяву.

Аж надто заповонила, подумалося Галі.

— Не така вона й незвичайна, ця церква, — шепнула дівчинка ангелові. — Бабуся казала, що під час війни її підірвали динамітом. І ніяке диво її не врятувало.

— Так, собор знищили, — погодився ангел. — Тільки ж він знову стоїть відбудований. Ніби з ним нічого й не сталося.

До речі...

У першому розділі твору на Галю Супрун упав відблиск крилатої фігури ангела, що стояв на Михайлівському Золотоверхому соборі. Цей горельєф є найвидатнішим мистецьким твором української металопластики XVII–XVIII ст., що дійшов до наших часів. Його історія, як і доля собору, не проста. Фігура ангела майже 20 років перебувала на київських задвірках... Чому?

- Знайдіть в інтернеті історію про повернення горельєфа архістратига Михаїла на фронтон Михайлівського Золотоверхого собору. Підготуйте про нього розповідь.

3. Завдання.

1. На думку Галі, гарними є всі перелічені імена, ОКРІМ

А Галі

В Сабіни

Б Аліни

Г Карини

2. Словами «змарніла, схудла, під очима в неї залягли синці» описано

- А Галю
- Б маму
- В бабу Віру
- Г Катерину Петрівну

3. Прочитайте речення.

«Сонце якраз торкнулось обрію, заливши навколишні будинки м'яким рожевуватим світлом. Сліпуче кружало поволі поринало за ліс... Ось залишилося пів кружала; ось лише малий червоний пружок, та й він тане на очах; ще видніється крихітна цятинка, мов жарина...»

В уривку НЕМАЄ

- А епітета
- Б гіперболи
- В порівняння
- Г персоніфікації

4. Доведіть, що твір «Ангел Золоте Волосся» фантастичний.

5. Галя вважала себе непримітною ученицею. Який факт свідчить про те, що вона здібна дівчинка?

6. Знайдіть і прочитайте портрет ангела. Чому Галя лише за зовнішнім виглядом зробила висновок, що він добрий?

7. Ангел сказав Галі: «Хай станеться... одне невеличке диво». Що це за диво?

8. **Гра «Так – ні».**

1. Галина квартира на шістнадцятому поверсі.
2. Перенестися в минуле Галі допоміг Ангел Золоте Волосся.
3. Галя вважала себе звичайною дівчинкою.
4. Галя стала свідком будівництва Успенського собору Києво-Печерської лаври.
5. Галя принесла хворому Степанчикові соковиті груші.
6. Галина мама звільнилася з роботи, щоб доглядати за Степанчиком.

9. **«Запитання до тексту».** Поділіть клас на три групи й підготуйте 10 запитань за змістом одного з трьох розділів повісті «Ангел Золоте Волосся». Пограйте в гру «Хто більше дасть правильних відповідей?».

10. **Домашнє завдання.**

1. Підготуйтеся стисло переказувати перші три розділи твору З. Мензатюк «Ангел Золоте Волосся».

2. **Мініпроект.** Створіть мультимедійну презентацію про один із знакових храмів, згаданих у творі З. Мензатюк «Ангел Золоте Волосся», а саме: Софію Київську, Успенський собор Києво-Печерської лаври та Михайлівський Золотоверхий собор. Підготуйте словесний супровід презентації.

Подумайте й розкажіть

- Що вас здивувало у творі З. Мензатюк «Ангел Золоте Волосся»?
- Чи стане Галя, на вашу думку, видатною вченою в галузі історії або мистецтвознавства?
- Про що б ви спитали в ангела, якби він прийшов до вас?

Тема 4. Від смішного до великого

§ 40–41. СПІВОМОВКИ СТЕПАНА РУДАНСЬКОГО

Про що ви дізнаєтеся?

- Ялта, лікар, гумор, доброта... Який зв'язок між цими поняттями?
- Чим відрізняється гумор від сатири?
- Що від співу взяв С. Руданський, коли створював свої співомовки?

1. Про письменника.

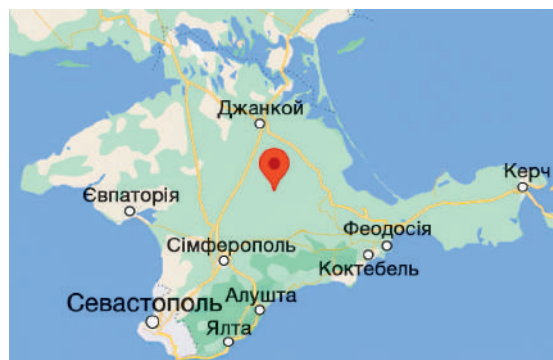

У цій людині поєдналися дві яскраві грані: талант письменника й лікарський хист. Після закінчення медико-хірургічної академії **Степан Руданський (1834–1873)** поїхав до Ялти. Тут він самовіддано поринув у роботу: поєднував обов'язки міського лікаря, завідувача лікарні та карантинного лікаря Ялтинського повіту. З бідних людей за лікування плату не брав. Ялтинці любили молодого медика за веселу вдачу, безкорисливість і доброту. Улітку 1872 р. в Криму спалахнула епідемія холери, і С. Руданський як карантинний лікар і постійний член санітарної комісії міста

боровся з інфекцією, унаслідок чого захворів на холеру й помер у тридцятидев'ятирічному віці.

Хоча й складним було життя письменника (бідна багатодітна сім'я, у якій народився, нестатки під час навчання в академії, хвороби та ін.), проте творчість його сповнена оптимізму й гумору. Якнайкращим підтвердженням цього є його твори, з якими ви сьогодні ознайомитеся.

- НЕПРАВИЛЬНИМ є твердження, що Степан Руданський
  - А був лікарем
  - Б родом із Ялти
  - В писав гумористичні твори
  - Г народився в багатодітній сім'ї

**2. Гумористичні твори
С. Руданського.**

Усі ви любите анекдоти, байки, кумедні приказки та прислів'я, гуморески. Ці жанри мають спільне — гумор, який звеселяє людину, а іноді й зцілює. Що таке *гумор* і *сатира*, а також *співомовка*, ви дізнаєтеся в наступній частині параграфа. А зараз пропонуємо прочитати дотепні поетичні твори С. Руданського.

ДОБРЕ ТОРГУВАЛОСЬ (1857)

Чи в Києві, чи в Полтаві,
Чи в самій столиці
Ходив чумақ з мазницею¹
Помежи крамниці.

І в крамницях, куди глянеш,
Сріблом-злотом сєє, —
Мужикові то й байдуже:
Він дьогтю питає!

У десятії крамниці
Два купці сиділо...
І в десяту мужик двері
Відхиляє сміло.

Відхилив: «Добрідень, люди!» —
І й зачав питати,
Чи нема у них принаймні
Дьогтю де продати.

А купці переглянулись,
Стихача сміються:
«Здесь не дьоготь, — йому кажуть, —
Дурні продаються!..»

«Добре ж у вас торгувалось,
Що все розійшлося
І на продаж тільки два вас
В склепу² зосталося!..»

ЗАПОРОЖЦІ У КОРОЛЯ (1858)

Приїхали запорожці,
Короля вітають,
Король просить їх сідати,
Козаки сідають.

Сидять собі. В них жупани³
Все кармазинові⁴,
І самі такі храбренні,
Вуса прездорові.

¹ *Мазніця* — посуд для дьогтю — в'язкої темної рідини, яку використовували для змащування взуття, зброї, коліс та інших господарських потреб.

² *Склеп* (діал.) — крамниця.

³ *Жупан* — старовинний верхній чоловічий одяг, оздоблений хутром, що був поширений серед заможного козацтва та польської шляхти.

⁴ *Кармазіновий* — з дорогого старовинного темно-червоного сукна.

Задивились на ті вуса
Ляхи препогані.
«Що б їм, — кажуть, — дати їсти?
Дамо їм сметани!»

Поставили їм сметани,
Їсти припрошають,
Але наші запорожці
Разом відмовляють:

«Славная у вас сметана!..
Тільки вибачайте,
А перше нам, запорожцям,
Щільник¹ меду дайте!»

Дали й меду запорожцям...
Вони як поїли,
Так ті вуса прездорові
Вгору й завертіли.

Та й говорять королеві:
«Кажі, ясний пане!
Нехай тепер запорожцям
Подають сметани!»

ТОРБИН БРАТ (1861)

Докучило підшивати
Подертії сита,
Пішов циган молотити
За торбину жита.

Пішов таки недалечко —
До свого сусіда...
От молотить та й молотить
Зрання до обіда.

Перекинув, може, з копу²,
Хтів би й попоїсти,
Та господар, як на збитки,
Не дає і сісти.

То наймита з ним поставить,
А то сам молотить.
Потягає бідний циган,
Аж піт з нього котить.

Перекинув копи зо дві,
Ба вже і смеркає.
«Чи не годі з нас, панотче³?» —
Сірома⁴ питає.

І господар спочив добре
Та й до нього каже:
«Помолотим іще трохи,
Заким сонце ляже».

Знов молотить бідний циган,
Аж піт з нього котить,
Виглядає поза хату,
Ба вже й місяць сходить.

Іскривився сіромаха,
Спину нагинає.
«Чи не годі з нас, панотче?»
«Або що?» — питає.

¹ *Щільнік (стільнік)* — лист, утворений чашечками з воску, що його бджоли й оси роблять для зберігання меду.

² *Копá* — одиниця вимірювання, що становить 60 снопів хліба.

³ *Панотéць* — увічлива форма звертання до старих поважних чоловіків.

⁴ *Сірома, сіромáха* — неможлива людина, бідняк.

«Та щось, — каже, — не то світить
Край ваших віконців!»
«Як-то, — каже, — не то світить?..
Та ж то братик сонців!»

Коли братик — так і братик,
Нічого чинити;
Мусив бідний циганюга
Всю ніч молотити.

На другий день той із хати,
А циган у хату.
«А, здоровенькі, панóтче!
Чи не можна б плату?»

«Можна, — каже, — чом не можна,
Як не дати плати?
Ходім, — каже, — до засі́ка¹,
Будем насипати».

Прийшов циган до засі́ка,
Торбу підставляє.
Пішов гарнець², пішов другий.
«Чи годі?» — питає.

«Насипайте іще», — каже, —
Сипле той і п'ятий.
Ба вже сипле і дев'ятий.
«Чи не годі, брате?»

«Ні, не годі!» Насипає
Цілу мірку жита.
Коли гляне — аж там торба
До мішка пришита.

Іскривився пан господар,
Голову схиляє.
«Чи не годі із вас, куме?»
«Або що?» — питає.

«А щось, — каже, — ваша торба
Та підшита чорним...»
«Підшита?.. Насипайте!..
Та ж то братик торбин!»

3. Гумор і сатира. Гумореска. Співомовка.

Гумор і сатира — види комічного зображення в літературних творах. Між ними є суттєві відмінності. Гумор в українців здавна в пошані. Ним можна розважити людину, обережно, без обра́зи вказати на якийсь недолік, пожартувати.

Теорія літератури

Гумор — це відображення смішного в життєвих ситуаціях і рисах людського характеру в доброзичливому й жартівливому тоні. С. Руданський у своїх творах сміється з невихованості купців (**«Добре торгувалось»**), із скупості, хитрості й обману (**«Торбин брат»**). У його творах, на відміну від сатири, немає різкого висміювання та засудження вад. Навпаки, гумор письменника легкий і доброзичливий.

Сати́ра — це різке й викривальне осміювання негативного. У сатиричних творах гостро критикують окремих осіб чи групи людей, а то й із гнівом засуджують їхні вади чи негативні явища в житті суспільства.

¹ *Засі́к* (діал.) — загороджене місце в коморі, зерноскховищі тощо.

² *Га́рнець* (заст.) — міра сипких тіл (трохи більше трьох літрів), а також посудина, що вміщує таку кількість речовини.

- Прочитайте гумореску П. Глазового й визначте, до якого виду комічного — гумору чи сатири — вона належить.

— У вас зуби є, дідусю? — онучок питає.

Дід журливо посміхнувся:

— Давно вже немає.

Це почувши, хлопчентяко зраділо без краю:

— Тоді пряник потримайте, а я пострибаю.

- Які ж особливості має гумореска?

Гуморéска — невеликий віршований або прозовий твір із гумористичним сюжетом. Усі свої гуморески С. Руданський називав *співомовками*. Чому саме так він назвав свої твори? Письменник вважав, що до його гумористичних віршів потрібний ще й музичний супровід, бо поезію треба виконувати співомовкою під акомпанемент кобзи чи бандури. Спрямованість віршового тексту на певну мелодію — одна з найважливіших особливостей поезії, на думку С. Руданського.

Співомóвка — це короткий гумористичний вірш, часто побудований на якомусь народному анекдоті, приказці чи казковому мотиві, у якому описано якийсь один комічний випадок. У співомовці подію зображено стисло, дійових осіб — одна-дві, а завершується вона дотепним висновком.

4. Завдання.

1. Установіть відповідність.

Слово	Лексичне значення
1 склеп	А густа рідина для змащування взуття, зброї, а також для лікування
2 жупан	Б старовинний верхній чоловічий одяг, оздоблений хутром
3 дьоготь	В незаможна людина, бідняк
4 сірома	Г одяг сірого кольору
	Д крамниця

2. У співомовці «Запорожці у короля» є всі перелічені герої, ОКРІМ

- А** ляхів
- Б** королів
- В** купців
- Г** козаків

3. У творі «Торбин брат» висміяно

- А хабарництво
- Б жорстокість
- В бідність
- Г обман

4. Своїми словами перекажіть зміст співомовки «Добре торгувалось».

5. Прочитайте рядки, з яких зрозумілим є те, що мужик у співомовці «Добре торгувалось» і дотепніший, і розумніший від купців.

6. Яка вдача козаків проявилася під час спілкування з королем у співомовці С. Руданського?

7. Як циган провчив свого сусіда в співомовці С. Руданського «Торбин брат»? Прокоментуйте назву цього твору.

8. Які особливості співомовок С. Руданського свідчать про те, що зображені в них події відбуваються не в наш час? Чи актуальні нині твори цього митця?

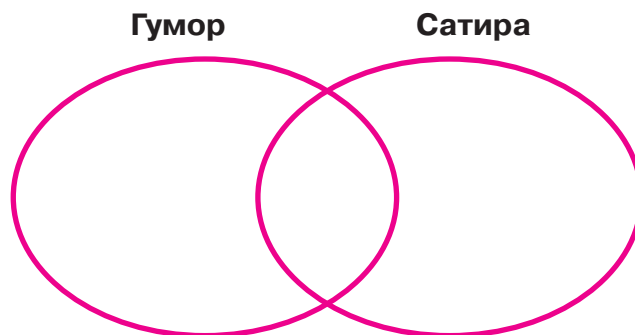
9. Складіть і запишіть синквейн «Гумор».

10. **Домашнє завдання.**

1. Підготуйте про три запитання до кожної співомовки С. Руданського за змістом (письмово).

2. Заповніть у зошиті «Діаграму Венна». За потреби скористайтеся матеріалом про гумор і сатиру (с. 204).

Подумайте й розкажіть

- Який настрій створюють співомовки С. Руданського?
- Який епізод у його творах вам найбільше запам'ятався? Чому саме цей фрагмент?
- Які особливості має співомовка як літературний жанр?

§ 42–43. ГУМОР ПАВЛА ГЛАЗОВОГО

Про що ви дізнаєтеся?

- Чому сміх називають *своєрідним тренажером*?
- Чи правдою є теорія про те, що людина походить від мавпи?
- Як треба реагувати на лестощі?

1. Про письменника.

Павло Глазовий (1922–2004) прославився в українській літературі як гуморист і сатирик. Писав здебільшого співомовки, віршовані гуморески та байки. Про гумористичне спрямування свідчать одні тільки назви збірок цього письменника: *«Великі цяці»*, *«Карикатури з натури»*. *«Смійтесь, друзі, на здоров'я»*, *«Сміхологія»*...

Остання збірка звучить, як назва підручника, скажімо, *«Зоологія»*, *«Біологія»*... Без сумніву, вивчати *«Сміхологію»* буде цікаво всім. Тим паче, коли автор цього підручника — великий життєлюб, який так писав про любов до сміху:

Я так люблю веселий сміх,
Здоровий сміх, що гріє всіх!
Переливаю в слово радість,
Яку в душі своїй зберіг.

2. Роль гумору в житті українців.

Учені доводять, що сміх продовжує життя людини. Він має ще й іншу користь: під час сміху людина задіює 80 різних м'язів. Отже, сміх — певний тренажер для всього організму. Крім того, унаслідок сміху в організмі виділяється гормон радості, який підвищує імунітет. Пропонуємо скористатися цим своєрідним «тренажером» від П. Глазового.

ЕВОЛЮЦІЯ (1982)

В зоопарку біля батька
Запитав хлопчина:
— Чи то правда, що від мавпи
Походить людина?
— Правда, — мовив батько. —
Наука доводить,
Що людина, безперечно,
Від мавпи походить.

— То чому ж ці мавпи
Сильно так відстали?
Чом людьми ще й досі
Справжніми не стали?
Батько вуса гладить,
Весело сміється:
— Таке, синку, й людям
Не всім удається.

НАЙВАЖЧА РОЛЬ (1982)

Вихваля свого синочка
Мати на всі боки:
— У студії при театрі
Вчиться вже два роки.

Дуже довго муштрували
Хлопця режисери.
Аж тепер він дочекався
Першої прем'єри.

Роль найважчу доручили
Любому синочку:
Він на сцені в третій дії
Викочує бочку!

ЗАМОРСЬКІ ГОСТІ (1982)

Прилетіли на Україну
Гості із Канади.
Мандруючи по столиці,
Зайшли до райради.
Біля входу запитали
Міліціонера:
— Чи потрапити ми можем
На прийом до мера? —
Козирнув сержант бадьоро.
— Голови немає.
Він якраз нові будинки
В Дарниці¹ приймає. —
Здивуванням засвітились
Очі у туриста.

— Ваша мова бездоганна
І вимова чиста.
А у нас там, у Канаді,
Галасують знову,
Що у Києві забули
Українську мову. —
Козирнув сержант і вдруге.
— Не дивуйтесь, — каже. —
Розбиратися у людях
Перше діло наше.
Я вгадав, що ви культурні,
Благородні люди,
Бо шпана по-українськи
Розмовлять не буде.

ПОХВАЛА (1982)

— Ахи! — гукнув старий павук,
Зустрівши юну муху. —
Ти так гудеш, що кожен звук
Як музика для слуху.
За дивну талію твою
І за гарненькі ніжки —
Я все покинув би й пішов
Хоч на край світу пішки.
Ти — як перлина, як топаз,
Ти — як іскрина синя...
А муха — дзиз!

І тільки раз! —
Попала в павутиння.
Ну й зрозуміло, що було
І що робилось далі.
Оскільки діло вже дійшло
У байці до моралі,
То я скажу, що не для мух
Слова, звичайно, мовляться,
Бо на солодку похвалу
Не тільки мухи ловляться.

¹ Дарниця — район м. Києва.

3. Завдання.

1. Увідповідніть гумореску з її художнім образом.

Назва твору	Художній образ
1 «Похвала»	А пряник
2 «Еволюція»	Б мавпа
3 «Найважча роль»	В бочка
4 «Заморські гості»	Г Київ
	Д муха

2. Увідповідніть гумореску з порушеною в ній проблемою.

Назва твору	Проблема
1 «Похвала»	А повага до рідної мови
2 «Еволюція»	Б удаване мистецтво
3 «Найважча роль»	В дотримання законів
4 «Заморські гості»	Г людяність і виховання
	Д підступні лестоці

3. Ознаки байки властиві гуморесці

А «Похвала»

В «Найважча роль»

Б «Еволюція»

Г «Заморські гості»

4. Як ви розумієте відповідь батька на запитання сина (останні два рядки гуморески «Еволюція»)?

5. Яку пораду ви дали б матері хлопчика з гуморески «Найважча роль»?

6. Хто така *шпана*, яку згадано в гуморесці «Заморські гості»?

7. Як відреагувала муха на похвалу в однойменній гуморесці? Як, на вашу думку, потрібно реагувати на лестоці?

8. Пригадайте, чим відрізняється гумор від сатири. У яких гуморесках звучать сатиричні нотки? Обґрунтуйте свою відповідь.

9. Поміркуйте над запитанням «Чи вмієте ви критично й із почуттям гумору сприймати дійсність і самого/саму себе?» (*усно*).

10. Домашнє завдання.

1. Вивчіть напам'ять одну гумореску П. Глазового.

2. Напишіть вільне есе на тему «Почуття гумору — ознака духовного здоров'я людини» (5–7 речень). Використайте в ньому один приклад із життя.

Подумайте й розкажіть

- Яка гумореска П. Глазового нагадала вам байку? Чим саме?
- Чи хотіли б ви прочитати більше гуморесок П. Глазового?
- Чи вмієте ви відрізнити гумор від сатири?

§ 44–45. БАЙКИ ЛЕОНІДА ГЛІБОВА

Про що ви дізнаєтеся?

- Що таке *алегорія*, *байка*, *мораль*?
- Чи зможе жаба перевершити вола?
- Чи можна хитрість вважати суто негативною рисою характеру?

1. Про письменника.

У дитинстві **Леоніда Глібова** (1827–1893) називали Льоликом. Він був веселим і жвавим, любив усе красиве, а найбільше — доглядати за квітами. За це його прозвали «королем квітів». Вітаючись із ним, казали: «Здоров був, Льолику, квітчастий королику».

Льолик мав багату творчу уяву: коли слухав казки баби Одарки, перед ним виразно вимальовувались особливості характеру та звички вовків, левів, зайців і лисиць. Йому навіть здавалося, що тварини насправді думають і розмовляють, що серед них є добрі і злі, багаті і бідні. Потім, у дорослому віці, письменникові стали в пригоді

дитячі уявлення про звірів: через них він навчився майстерно зображати характери та вчинки людей. Тож Л. Глібов прославився в нашій літературі передусім як автор байок.

Його байки актуальні й нині: вони не лише цікаві та кумедні, а й навчають нас жити.

- Л. Глібов змалку навчився тонко розрізняти характери тварин і людей, їхні звички. Поміркуйте, працівникам яких професій надзвичайно важливими є вміння розбиратися в людях, аналізувати їхню поведінку, причини різних вчинків.

2. Байки Леоніда Глібова.

Перед тим як прочитати байки письменника, поміркуйте, які риси людського характеру можуть нагадувати своєю поведінкою та способом життя такі тварини: муха, бджола, жаба, віл, щука, лисиця, осел, шкапа, цап. Прочитайте байки й зіставте свої уявлення з баченням Л. Глібова.

МУХА І БДЖОЛА (1864–1872)

Весною Муха-ледащиця
Майнула у садок
На ряст, на квіти подивиться,
Почуть Зозулин голосок.

От примостилась на красолі
Та й думає про те,
Що як то гарно жить на волі,
Коли усе цвіте.

Сидить, спесиво поглядає,
 Що робиться в садку;
 Вітрець тихесенько гойдає,
 Мов панночку яку...
 Побачила Бджолу близенько:
 — Добридень! — каже їй. —
 Оддиш хоч трохи, моя ненько,
 Сідай отут мерщій.
 — Та ніколи мені сидіти, —
 Одвітує Бджола, —
 Вже час до пасіки летіти:
 Далеко від села.
 — Яка погана, — Муха каже, —
 На світі доленька твоя:
 Раненько встане, пізно ляже...
 Мені б отак — змарніла б я,
 За тиждень би головоньку схилила.
 Мое життя, голубко мила, —
 Талан як слід:
 Чи де бенкет, чи де обід,
 Або весіллячко, родини, —
 Такої гарної години
 Ніколи не втеряю я:

І їм, і ласую доволі, —
 Не те, що клопоти у полі
 І праця бідная твоя! —
 На річ таку Бджола сказала:
 — Нехай воно і так,
 Та тільки он що я чувала,
 Що Муху зневажає всяк,
 Що де ти не поткнешся
 Або до страви доторкнешся, —
 Тебе ганяють скрізь:
 Непрохана не лізь!
 — Стару новинку, — каже Муха, —
 Десь довелось тобі почуть!..
 Запевне, дурень дурня слуха...
 Велике діло — проженуть!
 Не можна в двері — я в квартиру
 Або пролізу в іншу дірку —
 І зась усім!
 Нехай ся байка мухам буде,
 Щоб не сказали часом люди,
 Що надокучив їм.

ЖАБА І ВІЛ (1853)

Раз Жаба вилізла на берег подивиться
 Та й трошечки на сонечку погрітись.
 Побачила Вола
 Та й каже подрузі тихенько
 (Вигадлива була!):
 — Який здоровий, моя ненько!
 Ну що, сестрице, як надмусь,
 То й я така зроблюсь?
 От будуть жаби дивуватись!

— І де вже, сестро, нам рівняться! —
 Казать їй друга почала;
 А та не слуха... дметься... дметься...
 — Що, сестро, як тобі здається,
 Побільшала хоч трохи я?
 — Та ні, голубонько моя!
 — Ну, а теперечки? Дивися!
 — Та годі, сестро, схаменися! —
 Не слуха Жаба, дметься гірш,
 Все думає, що стане більш.
 Та й що, дурна, собі зробила?
 З натуги луснула — та й одубіла!
 Такі і в світі жаби є,
 Прощайте, ніде правди діти;
 А по мені — найлучче жити,
 Як милосердний Бог дає.

ЩУКА (1858)

На Щуку хтось бомагу в суд подав,
 Що буцімби вона такеє виробляла,
 Що у ставу ніхто життя не мав:
 Того заїла в смерть,
 другого обідрала.

Піймали Щуку молодці
 Та в шаплиці¹
 Гуртом до суду притаскали,
 Хоча чуби й мокренькі стали.
 На той раз суддями були:
 Якіїсь два Осли,
 Одна нікчемна Шкапа
 Та два стареньких Цапа, —
 Усе народ, як бачите, такий
 Добрячий та плохий.
 За стряпчого, як завсігди
 годиться,
 Була приставлена Лисиця...
 А чутка у гаю була така,
 Що ніби Щука та частенько,
 Як тільки зробиться темненько,

Лисиці й шле то щупачка,
 То сотеньку карасиків живеньких
 Або линів гарненьких...
 Чи справді так було,
 чи, може, хто збрехав
 (Хто ворогів не мав!), —
 А все-таки катюзі,
 Як кажуть, буде по заслuzі.
 Зійшлися судді, стали розбирать:
 Коли, і як воно,
 і що їй присудити?
 Як не мудруй, а правди ніде діти.
 Кінців не можна поховать...
 Недовго думали — рішили
 І Щуку на вербі
 повісити звеліли.
 — Дозвольте і мені, панове,
 річ держать, —
 Тут обізвалася Лисиця:
 — Розбійницю таку не так
 судить годиться:

¹ Шаплиця — посудина з ручками для носіння рідини.

Щоб більше жаху їй завдять
І щоб усяк боявся так робити, —
У річці вражу Щуку утопити!

— Розумна річ! — всі зачали гукать.
Послухали Лисичку
І Щуку кинули — у річку.

Зауважте!

Назви звірів, птахів, риб і комах у байках і казках пишуть із великої літери, бо тут це їхні імена.

3. Байка, алегорія, мораль.

Теорія літератури

Чи властиві риси вдачі Мухи й Бджоли людям? Звичайно ж, так. Усі люди різні: мають свої вади й переваги. Мабуть, тим світ і цікавий. Кожна культурна й освічена людина прагне досконалості, тому постійно працює над собою, учить на помилках.

Байки теж навчають бачити у тваринах людські вади, а отже, й уникати їх. Наділення тварин і рослин рисами людського характеру називають **алегорією**. Отже, байка має алегоричний зміст, що є однією з основних ознак цього літературного жанру.

Також однією з особливостей байки є наявність смішного, комічного, а саме — гумору чи сатири. Згадайте, чим гумор відрізняється від сатири. Об'єктом викривання таких негативних людських рис, як лінощі, привласнення плодів чужої праці, є Муха. Зверніть увагу на останні три рядки в байці «Муха і Бджола» — вони є ніби висновком, що повчає читачів. Повчальний висновок у байці називають **мораллю**.

Байка — це невеликий, здебільшого віршований повчально-гумористичний чи сатиричний твір алегоричного змісту.

Байка належить до ліро-епічних жанрів літератури, бо в ній розповідається про вчинки персонажів (тобто є сюжет) і разом із тим у прямій формі виявляється ставлення автора до цих вчинків, до персонажів твору. Отже, в одному творі є і епічні елементи (розповідь про події), і ліричні (емоційність, віршова форма).

Зверніть увагу на будову байки: вона складається з двох частин — **оповіді** (тут розгортаються події) і **моралі** (тут автор робить повчальний висновок).

З уроків зарубіжної літератури ви, мабуть, пам'ятаєте засновника жанру байки грека Езопа (VI–V ст. до н. е.). В Україні байки відомі вже із XVII–XVIII ст. Найвідомішими вітчизняними байкарями є Г. Сковорода, П. Гулак-Артемівський, Є. Гребінка, Л. Глібов.

4. Завдання.

1. Прочитайте рядки.

*Сидить, спесиво поглядає,
Що робиться в садку;
Вітрець тихесенько гойдає,
Мов панночку яку...*

В уривку вжито

А персоніфікацію

В метафору

Б порівняння

Г анафору

2. Слова «Непрохана не лізь!» («Муха і Бджола») промовляє

А Муха

В Бджола

Б Зозуля

Г оповідач

3. Найточніше мораль байки «Жаба і Віл» передає прислів'я

А циган коня кує, а жаба й собі лапку подає

Б не надуйся, жабо, бо до вола ще далеко

В якби жабі хвоста, була б не проста

Г жаба мала, а рот великий

4. Якими людськими рисами наділена Муха, а якими — Бджола? Чи мають вони щось спільне? Чи лагідна Муха з Бджолою від початку й до кінця байки? Як і чому змінюється настрій Мухи впродовж спілкування з Бджолою?

5. Хто промовляє останні три рядки байки «Муха і Бджола»? Як ви розумієте цю настанову?

6. Яку людську ваду втілено в образі Жаби? Чи траплялись у вашому житті такі люди? Якщо так, то в чому виявлялася ця риса характеру?

7. Які типові риси характеру втілює Лисиця? Чи бувають, на вашу думку, люди, які жодного разу в житті не схитрували? Якщо ні, то чому ж тоді засуджуємо цю рису — *хитрість*?

8. Доведіть, що байка Л. Глібова «Щука» *сатирична*.

9. Складіть і запишіть мораль до байки Л. Глібова «Щука».

10. **Домашнє завдання.**

1. Випишіть із байки Л. Глібова «Муха і Бджола» слова зі зменшено-пестливими суфіксами. Поміркуйте, навіщо автор використав їх у творі (*усно*).

2. Вивчіть напам'ять байку Л. Глібова «Щука».

Подумайте й розкажіть

- Вчинки якого персонажа Л. Глібова нагадали вам про себе чи ваших друзів?
- До якого героя/героїні з байок Л. Глібова ви маєте найбільшу симпатію? Чому?
- Який термін був найскладнішим для розуміння — *алегорія, байка чи мораль*?

§ 46. НАУКОВО-ХУДОЖНЯ ТА НАУКОВО-ПОПУЛЯРНА ЛІТЕРАТУРА

Наука поступово виходить із закритої спільноти вчених, з лабораторій та старовинних стін університетів у зовнішній світ. Адже сучасна людина дедалі більше хоче орієнтуватися в тому, як улаштовано світ. Справді, нині стали дуже популярними телеканали «National Geographic» і «Discovery», що транслюють науково-популярні фільми, які розкривають широкому загалові глядачів таємниці науки, природи, культури й історії. Не тільки засоби масової інформації, а й письменники у своїх творах розповідають про наукові пошуки та цікавих учених. Така література не може не захоплювати.

Сучасна людина цікавиться своїм духовним корінням: звідки походить її народ, які уявлення про світ були колись у наших далеких предків. Вони закодовані у звичаях і традиціях кожного народу.

Про письменника.

Український науковець **Олекса Воронай (1913–1989)**, дійсний член Королівського антропологічного інституту Великої Британії та Ірландії, провів багато досліджень, на основі яких постала його найбільша й головна праця — двотомний етнографічний нарис *«Звичаї нашого народу»* (Мюнхен, 1966). У цій науково-популярній книжці він ретельно описав звичаї та обряди різних регіонів України, що пов'язані з народним і релігійним календарями.

ЛІТО

День святого Юрія

Святого великомученика й побідоносця Юрія, що загинув у Нікомедії (Мала Азія) року 303 по Хр., вважають покровителем хліборобства й скотарства в усіх християнських народів. Саме це ім'я в грецькій мові вимовляють «георгос», або «георіос» (у латинській — *Georgius*), що значить «землероб», або той, хто обробляє землю, — хлібороб по-нашому.

У християнському іконописі святого Юрія зображують лицарем на білому коні зі списом у руках, що ним він забиває дракона. Цей лицар, за християнською легендою, урятував невинну дівчину в лівійських степах. Дівчина, за поганським звичаєм, була принесена в жертву драконові. Сам дракон у християнській символіці — це і є переможене поганство, на руїнах якого відродилася християнська церква...

Р. Санті. Юрій Побідоносець

День святого Юрія святкують в Україні на сімнадцятому тижні після Різдва. Це свято в нашого хліборобського населення завжди було у великій пошані. Ім'я святого лицаря Юрія трапляється в багатьох українських народних піснях, переказах і легендах.

За стародавнім народним віруванням, у цей день «весна сходить на землю». Перед тим люди тільки кликали її, запрошували, як бажану гостю, зустрічали піснями й хороводами, а тепер, мовляв, вона вже тут, поміж нами, зійшла на землю й починає господарювати: з'являються перші сходи ярих, відживають озимі посіви, зеленіють гаї і сади...

Дівчата ворожать про женихів

Існує вірування, що в день святого Юрія починає співати соловейко та вперше кує зозуля.

Народні прикмети кажуть: *«як закує зозуля на голий ліс, то буде нещасливий рік і на людей, і на худобу»*; *«як хто вперше, почувши зозулю, має гроші в кишені, то матиме гроші цілий рік»*.

Дівчата ворожать про женихів. Почувши зозулю, дівчина запитує: *«Зозуленько, зозуленько, чи довго я буду в батька?»* Якщо зозуля більше не куватиме, а здійметься й полетить, то це знак, що дівчина цього року заміж піде. Якщо ж почне кувати, то скільки разів «кувне», стільки й років має чекати дівчина свого весілля. Про це співають у пісні:

Прилетіла зозуленька з темного лісочку,
Сіла вона, закувала в зеленім садочку.
Ой, як вийшла Марусенька та в неї питає:
«Скажи мені, зозуленько, чи довго буду в батька?» —
«Будеш, люба Марусенько, цей день до вечора!» —
«Бодай же ти, зозуленько, сім літ не кувала,
Як ти мені, молоденькій, правди не сказала».

У цей день дівчата ворожать про женихів і в інших слов'янських народів. Так, чеські дівчата напередодні дня святого Юрія ловлять молодого голуба, тримають його якийсь час у секреті, а потім випускають на волю через димар; при цьому вони піснею закликають до себе женихів. У Сербії дівчата моляться святому Юрієві, щоб допоміг їм вийти заміж. Це саме роблять і дівчата в Хорватії.

ОСІНЬ

День пророка Іллі

Улітку святкують день пророка Іллі. За народною міфологією, Ілля є наступником громовика Перуна.

На Південній Україні в цей час бувають «горобині ночі» — нічні грози з блискавкою і громом: буревії такі сильні, що й птицям заснути не дають.

Існує народна легенда, що коли біси повстали проти Бога, то Він наказав Іллі прогнати нечисту силу з неба. З того часу Ілля ганяється за бісами й пускає в них огненні стріли: громи й блискавку.

Якщо в цей час грім запалить хату, то колись селяни вірили, що таку пожежу нічим погасити не можна, бо ж: «Як Бог запалив, то чоловік не погасить!»

Під час грози селяни запалювали перед обра́зами «страсну свічку», щоб грім хати не спалив.

В одній із народних колядок співають про Ілля, як він проходить полями із житяною пугою в руці:

Ходить Ілля на Василя,
Носить пугу житяною:
Куди махне — жито росте,
Жито, пшениця і всяка пашниця.

Отже, тут пророк Ілля виступає як сівач озимого посіву. Після Іллі, звичайно, починається озимий посів жита й пшениці.

«На Іллі новий хліб на столі» — селяни в цей час уже випікають хліб із нового врожаю.

КОРОТКИЙ ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧИЙ СЛОВНИК

Алегóрія — наділення тварин, птахів, рослин рисами людського характеру.

Ана́фора — повторення окремих слів або словосполучень на початку віршових рядків, строф чи речень.

Ба́йка — невеликий, здебільшого віршований, повчально-гумористичний чи сатиричний твір алегоричного змісту.

Гімн — це урочиста пісня. Гімни бувають державні, релігійні, партійні, на честь видатних подій чи героїв.

Гіпе́рбола — художній прийом, який полягає в перебільшенні рис людини, предмета чи явища з метою надання зображуваному виняткової виразності, наприклад: *Щира праця гори верне* (Нар. тв.).

Головний геро́й — особа, яка перебуває в центрі уваги письменника, навколо нього розгортається сюжет, він найбільше охарактеризований. **Другорядні герої́** — діють поряд із головним, доповнюють своїми діями розвиток сюжету, відіграють важливу роль у глибшому розкритті характеру головного героя.

Гу́мор — відображення смішного в життєвих явищах і людських характерах у доброзичливому й жартівливому тоні.

Гуморéска — невеликий віршований або прозовий твір із гумористичним сюжетом.

Драматичний твір — твір, призначений для постановки на сцені.

Епі́тет — художнє означення, яке надає зображенню предмета чи явища більшої виразності, поетичності та яскравості.

Епі́чний твір — розповідний твір, у якому життя змальовано у формі авторської розповіді про людей та їхні вчинки. Епічні жанри: казка, повість, новела, оповідання.

Зага́дки — короткі й дотепні описи людей, тварин, предметів, подій та явищ, які треба розпізнати й відгадати.

Легéнда — розповідь казкового чи фантастичного характеру про незвичайну подію або життя й діяльність якоїсь особи.

Лірічний геро́й — це ніби друге «Я» автора твору.

Лірічний твір — зазвичай віршований твір, невеликий за обсягом, у якому реальність відображено через передавання думок і почуттів людини.

Ліро-епічний твір — твір, який містить елементи лірики й епосу — двох родів літератури (поряд із третім — драмою), з яких лірика — це емоційно забарвлені твори, епос — твори оповідного характеру.

Колиско́ві пісні́ — народні й авторські пісні, які співають, заколисуючи дитину.

Мета́фора — слово чи словосполучення, яке переносить ознаки одного предмета або явища на інші на основі подібності чи протиставлення.

Міф — розповідь, що передає уявлення наших далеких предків про створення світу, його будову, про богів і демонів, різних фантастичних істот.

Мора́ль — повчальний висновок у байці.

Оповідання́ — невеликий прозовий твір про якусь подію із життя одного чи кількох героїв протягом короткого проміжку часу.

Пере́каз — усне народне оповідання про визначні історичні події та їхніх героїв.

Персоніфіка́ція — зображення предметів чи явищ природи як живих істот.

Пісня́ — невеликий ліричний твір, що виконують співом. Розрізняють пісні *народні* та *літературні*.

Пові́сть — як правило, прозовий розповідний твір, за обсягом більший від оповідання, у якому розповідається про одну або кілька подій, одного чи кількох головних героїв протягом досить тривалого часу. Повість називають *пригодницькою*, якщо вона насичена пригодами чи незвичайними подіями.

Повто́р (рефре́н) — певні фрази у творах, які повторюються для наголошення певної думки, або група слів, що повторюються в кінці кожної строфи.

По́ема — поетичний оповідний твір, віршовий або прозовий.

Портрét — опис зовнішності персонажа в художньому творі.

Пріказка — образний вислів, що влучно характеризує людину, але, на відміну від прислів'я, висловлює думку неповно.

Прислів'я — довершений за змістом вислів про риси й учинки людей із повчальним характером.

Прітча — оповідний літературний твір із повчальним висновком (тобто мораллю), за змістом близький до байки.

Ріма — співзвучність закінчень слів у віршових рядках, яка охоплює останній наголошений голосний та наступні за ним звуки.

Ритм — повторність через рівні проміжки часу певних одиниць.

Сати́ра — різке висміювання хиб і вад, негативних явищ. Твори такого викривального характеру називають *сатиричними*.

Співомóвка — короткий гумористичний вірш, часто побудований на якомусь народному анекдоті, приказці чи казковому мотиві, у якому описано певний комічний випадок.

Строфа́ — поєднані віршові рядки, пов'язані між собою римами та інтонацією, що повторюються.

Сюже́т — подія чи низка подій, що покладені в основу епічного або драматичного твору.

Фольклóр — це усна народна творчість, а саме: пісні, легенди, перекази, загадки, приказки та прислів'я, що їх створювали впродовж віків наші пращури.

Хорéй — двоскладова стопа з наголосом на першому складі (´ ∪).

Ямб — двоскладова стопа з наголосом на другому складі (∪ ´).

ЗМІСТ

Від автора	3
------------------	---

Розділ 1. ПІСЕННІ СКАРБИ РІДНОГО КРАЮ

Тема 1. ЧАРІВНА МЕЛОДІЯ СЛОВА	4
§ 1–2. Народна обрядова пісня, її різновиди. Веснянки	4
<i>Теорія літератури.</i> Анафора. Повтор	6
Ой кувала зозуленька	7
Ой весна, весна — днем красна	10
§ 3–4. Пісні зимового циклу	11
Ой хто, хто Миколая любить	12
Нова радість стала	13
Добрий вечір тобі, пане господарю!	14
Щедрик, щедрик, щедрівочка	15
Засівання	16
§ 5–6. Пісні літнього циклу	19
Проведу я русалочки до бору	19
У ржі на межі	20
Ой біжить, біжить мала дівчина	20
Заплету віночок	21
Ой вінку мій, вінку	22
Купайло, Купайло	23
Маяло житечко, маяло	23
Там у полі криниченька	24
§ 7. Народні колискові пісні	26
Ой ти, коте, коточок	26
Ой ну, люлі, дитя, спать	27
§ 8–11. Пісні літературного походження	29
Ще не вмерла України...	30
Молитва	31
Ой у лузі червона калина похилилася	32
Як тебе не любити, Києве мій	33

Розділ 2. ПОЕТИЧНИЙ ДИВОСВІТ

Тема 2. ЧУТТЯ ГАРМОНІЇ У СЛОВІ	35
§ 12–13. Козацька тематика у творах Тараса Шевченка	35
<i>Теорія літератури. Ліричний герой</i>	36
Думка («Тече вода в синє море...»)	37
Іван Підкова	38
§ 14–15. Краса поетичного світу Лесі Українки	42
Мрії	43
«Як дитиною, бувало...»	45
Тиша морська	46
Співець	47
§ 16–17. Родинні мотиви у творах Станіслава Чернілевського	50
«Теплота родинного інтиму...»	51
«Забула внучка в баби черевички...»	51
§ 18–19. Казкові мотиви в поезіях Ірини Жиленко	55
Жар-птиця	55
Підкова	57
Гном у буфеті	58
§ 20–21. Краса природи у творах Ігоря Калинця та Івана Андрусика ...	60
Дивосвіт, або Книжечка для Дзвінки	60
Стежечка	60
Блискавка	61
Веселка	61
Криничка	62
Дим	62
Розмова	63
Зорі й місяць	64
Колискова	64

Розділ 3. ЖИВИЛЬНІ ДЖЕРЕЛА МУДРИХ КНИЖОК

Тема 3. З ВИДИМОГО ПІЗНАВАЙ НЕВИДИМЕ	66
§ 22–24. Сміливість і відвага козаків у творчості	
Володимира Рутківського	66
Джури козака Швайки (<i>Скорочено</i>)	67
§ 25–26. Патріотичні мотиви в поемі Миколи Вороного «Євшан-зілля» ...	89
Євшан-зілля	90
<i>Теорія літератури. Ліро-епічний твір. Поема</i>	93

§ 27–30. Захопливий сюжет повісті Всеволода Нестайка «Тореадори з Васюківки»	96
Тореадори з Васюківки (<i>Уривки</i>)	97
<i>Теорія літератури. Повість. Пригодницька повість</i>	125
§ 31–33. Цікаві й романтичні герої повісті Ярослава Стельмаха «Митькозавр з Юрківки, або Химера лісового озера»	127
Митькозавр з Юрківки, або Химера лісового озера (<i>Скорочено</i>)	127
§ 34–37. Пригоди в повісті Лесі Ворониної «Таємне Товариство Боягузів, або Засіб від переляку № 9»	154
Таємне Товариство Боягузів, або Засіб від переляку № 9 (<i>Скорочено</i>)	154
<i>Теорія літератури. Сюжет</i>	187
§ 38–39. Незвичайні події у фантастичному творі Зірки Мензатюк «Ангел Золоте Волосся»	190
Ангел Золоте Волосся (<i>Уривки</i>)	191
Тема 4. ВІД СМІШНОГО ДО ВЕЛИКОГО	
§ 40–41. Співомовки Степана Руданського	201
Добре торгувалось	202
Запорожці у короля	202
Торбин брат	203
<i>Теорія літератури. Гумор. Сатира. Гумореска.</i>	
Співомовка	204
§ 42–43. Гумор Павла Глазового	207
Еволюція	207
Найважча роль	208
Заморські гості	208
Похвала	208
§ 44–45. Байки Леоніда Глібова	210
Муха і Бджола	210
Жаба і Віл	211
Щука	212
<i>Теорія літератури. Байка. Алегорія. Мораль</i>	213
§ 46. Науково-художня та науково-популярна література	215
Олекса Воропай. Літо. День святого Юрія	215
Дівчата ворожать про женихів	216
Осінь. День пророка Іллі	217
Короткий літературознавчий словник	218